

Міністерство освіти і науки України
Національний університет водного господарства
та природокористування

Вашай Ю. В., Дорошенко О. О.

**Гармонізація інформаційно-
аналітичного забезпечення управління
економічною безпекою держави в
умовах військово-політичної
нестабільності**

Монографія

Рівне 2020

УДК 004.9:33+502.7:005.934

В23

Рецензенти:

Лазаришина І. Д., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри статистики та економічного аналізу Національного університету біоресурсів та природокористування України;

Свірко С. В., доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічної безпеки, публічного управління та адміністрування Державного університету «Житомирська політехніка»;

Осадча О. О., доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку і аудиту Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне.

*Рекомендовано вченою радою Національного університету водного господарства та природокористування.
(Протокол № 5 від 29.05.2020 року)*

Вашай Ю. В., Дорошенко О. О.

В23 Гармонізація інформаційно-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою держави в умовах військово-політичної нестабільності : монографія. – Рівне : НУВГП, 2020. – 110 с.

ISBN 978-966-327-470-6

Монографія присвячена аналізу можливостей вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою держави в сучасних умовах військово-політичної нестабільності. Розглянуто трансформацію підходів до управління економічною безпекою держави в умовах військово-політичної нестабільності. Проаналізовано методичне та обліково-контрольне забезпечення управління економічною безпекою держави та напрямки його гармонізації із міжнародними стандартами бухгалтерського обліку, звітності та аудиту.

Монографія може стати у нагоді фахівцям органів державного, регіонального управління та місцевого самоврядування, науковим працівникам, аспірантам, магістрантам, студентам закладів вищої освіти України спеціальностей «Публічне управління та адміністрування», «Економіка», «Облік і оподаткування», «Менеджмент».

УДК 004.9:33+502.7:005.934

ISBN 978-966-327-470-6

© Ю. В. Вашай, О. О. Дорошенко, 2020

© Національний університет водного

господарства та природокористування, 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
РОЗДІЛ 1. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДХОДІВ ДО УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВО- ПОЛІТИЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ.....	6
1.1. Структура економічної безпеки держави: модифікація підходів в умовах гібридної війни	6
1.2. Вплив військово-політичних подій на показники економічної безпеки України.....	14
1.3. Концепція макроекономічного аналізу системи економічної безпеки України	23
Висновки до розділу 1	27
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІАГНОСТИКИ СТАНУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	30
2.1. Аналіз світового досвіду діагностики стану економічної безпеки держави та перспективи його застосування в Україні.....	30
2.2. Макроекономічні показники стану економічної безпеки України: трансформація методичних аспектів діагностики	41
2.3. Методичні підходи до формування множини індикаторів економічної безпеки реального сектору економіки	57
Висновки до розділу 2.....	66
РОЗДІЛ 3. ОБЛІКОВО-КОНТРОЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ІНДИКАТОРІВ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ГАРМОНІЗАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ.....	68
3.1. Модернізація бухгалтерського обліку як необхідність підвищення якості інформаційного забезпечення економічної безпеки України	68
3.2. Обліково-аналітичне забезпечення формування індикаторів економічної безпеки держави: гармонізація вітчизняних та міжнародних стандартів	72
3.3. Роль державного фінансового контролю в інформаційному забезпеченні економічної безпеки держави	88
Висновки до розділу 3.....	96
ВИСНОВКИ	98
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	101

ПЕРЕДМОВА

Військово-політична нестабільність в Україні, що існує впродовж останніх років, призводить до того, що на перший план виходять питання дотримання національної безпеки. У її складі не існує другорядних складових, оскільки їх комплексна взаємодія посилює загальний ефект. У таких умовах гібридної війни та систематичного виникнення глобальних та внутрішніх загроз важливе значення мають вірні та вчасні управлінські рішення в сфері економічної безпеки. Вони, своєю чергою, мають ґрунтуватись на адекватній та релевантній інформаційній базі, яка включає показники економічної діяльності за різними сферами. Систематизована статистична інформація, що є основою для формування таких показників, інтегрується в системі бухгалтерського обліку та фінансової звітності суб'єктів державного й недержавного секторів економіки, достовірність якої, своєю чергою, значним чином забезпечується якісно налагодженою системою внутрішнього та зовнішнього контролю.

Аналіз сучасного стану інформаційного забезпечення управління економічною безпекою України дозволив виокремити ключові проблемні зони:

1) необхідність внесення коректив до чинних Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, що виникла в результаті зміни військово-політичних умов функціонування України після 2014 року;

2) потреба гармонізації облікового забезпечення формування статистичних даних для розрахунку індикаторів економічної безпеки із Міжнародними стандартами обліку та звітності з метою співставності українських та закордонних показників;

3) доречність подальшого реформування та модернізації системи державного фінансового контролю із акцентом на посилення управлінської підзвітності з метою підвищення рівня прозорості публічної інформації, оперативності прийняття управлінських рішень та відповідальності за них;

4) інші окремі аспекти та дискусійні питання щодо доцільності застосування окремих індикаторів економічної безпеки та їх вагових коефіцієнтів.

У зв'язку із виникненням наведених проблем інформаційного забезпечення, в монографії подано спробу синтезувати сучасні тенденції розвитку суспільних умов та методології обліку, аналізу, обробки та контролю економічної інформації, що може слугувати підґрунтям для оцінки

стану економічної безпеки держави в умовах військово-політичної нестабільності адекватного реагування на виникнення зовнішніх та внутрішніх загроз.

Монографія може стати у нагоді фахівцям органів державного управління та місцевого самоврядування, працівникам суб'єктів державного та приватного секторів, науковцям, здобувачам вищої освіти спеціальностей «Економіка», «Фінанси, банківська справа та страхування», «Менеджмент», «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність», «Державна безпека», «Публічне управління та адміністрування», «Міжнародні економічні відносини».

РОЗДІЛ 1. ТРАНСФОРМАЦІЯ ПІДХОДІВ ДО УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

1.1. Структура економічної безпеки держави: модифікація підходів в умовах гібридної війни

Тісні глобальні економічні взаємозв'язки, політичні рішення ключових світових гравців, військові протистояння в різних куточках нашої планети не просто посилюють, а гіпертрофують питання безпеки – військової, економічної, екологічної, соціальної тощо. При цьому поглиблений аналіз цієї категорії дозволяє прийти до висновку, що в будь-якому ракурсі безпека пов'язана з економічними аспектами і на сучасному етапі її структура має багатогранний характер.

Дослідженням проблем оцінки та аналізу економічної безпеки держави присвячено низку праць вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед зарубіжних вчених проблемам економічної безпеки присвячували свої праці А. Вестинг, Б. Грі, С. Джонсон, М. Кахлер, Д. Ламберт, Д. Лосман, З. Матейк, Г. Моргентау, С. Окіта, М. Франк, та ін. Значний внесок у розвиток теорії виробничої безпеки здійснили і вітчизняні вчені, зокрема І. Бінько, З. Варналій, О. Гриценко, Б. Губський, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, В. Кириленко, В. Мунтіян, Г. Пастернак-Таранушенко, В. Предборський, І. Ревак, А. Сухоруков, В. Шлемко та ін. Проблеми, що піднімаються в працях зазначених учених, торкаються питань дослідження місця економічної безпеки в системі національної безпеки, методології її оцінки, структурування, аналізу загроз та шляхів їх нейтралізації безпеки. Автори стверджують, що без адекватної оцінки економічної безпеки результати діагностики загроз може бути не релевантними, що ускладнить пошук відповідних управлінських макроекономічних рішень. У зв'язку з цим потребують подальшого наукового аналізу методичні аспекти дослідження стану економічної безпеки держави в умовах військово-політичної нестабільності.

Дослідження сутності економічної безпеки та її структури слід розпочинати із аналізу теоретичних підходів до проблеми. Попри наявність значної кількості досліджень у даній сфері, однозначного визначення поняття «економічна безпека» не сформульовано.

Економічна безпека є комплексною системою, що має різні рівні ієрархії, складові різного характеру та показники, що є стимуляторами та дестимуляторами системи.

У сучасних наукових джерелах поняття «економічна безпека» розглядається на таких рівнях:

–рівень економічної безпеки особистості, родини;

– мікрорівень (економічна безпека підприємств-економічних суб'єктів ринку);

– мезорівень (економічна безпека регіону, території, галузі, виробничого комплексу);

– макроекономічний рівень (економічна безпека держави) [26, с. 245].

Економічна безпека особистості – це такий стан економічної свідомості, при якому суб'єкт сприймає існуючу якість життя як адекватну і надійну, так як створюються реальні можливості для задоволення його економічних потреб у теперішній час і є впевненість у майбутньому [43, с. 42].

Особливість поняття економічної безпеки особистості полягає в тому, що вона виступає не тільки об'єктом, але і реальним суб'єктом економічних відносин, а це означає, що відображає як стан, так і спроможність особистості у певних умовах реалізовувати природне право на якісний рівень життя. Крім того, необхідно враховувати, що економічна безпека особистості виступає як сукупність економічних, соціальних, демографічних, екологічних, технологічних, науково-інформаційних відносин [92].

За підходом Програми Людського розвитку ООН (UNDP) безпека людського розвитку має три виміри безпеки людини: життя, засоби до існування та гідність. Життя та засоби існування пов'язані із спокоєм та почуттями безпеки. Гідність спрямована на суспільство, де кожна людина може пишатись собою [112]. Безпека людського розвитку при цьому розглядається також крізь призму кліматичних змін та розвитку технологій.

Деякі зарубіжні дослідники вказують, що економічна безпека особи сприймається як безпека зайнятості, доходу та певного рівня споживання, і може відрізнитись від колективної економічної безпеки суспільства, йдучи проти логіки ринкової економіки, руйнуючи національні перспективи зростання економіки [12, с. 17].

Економіст А. Ачар'я підкреслює, що в минулому домінувала економічна безпека правлячого режиму або політичної системи [115, с. 8]. Таким чином, в центрі економічної безпеки опинялась економічна еліта суспільства. З часом безпеку режиму замінює безпека громадян, матеріально задоволені громадяни є менш чутливими до впливу внутрішніх та зовнішніх економічних загроз (М. Лаффер) [115, с. 8].

Щодо економічної безпеки підприємства, то під нею розуміють стан виробничо-комерційної діяльності, при якому забезпечується дотримання економічних інтересів підприємства на підставі його стійкості та властивостей системи, що саморозвивається, і попередження впливу внутрішніх і зовнішніх загроз [68, с. 8].

Економічною безпекою регіону вважають сукупність властивостей економічної системи регіону, що забезпечують стабільність, стійкість та поступальний характер розвитку регіону, певну незалежність і водночас інтеграцію з економікою держави в умовах дестабілізуючого впливу загроз різного виду [97, с. 79].

У стратегічному плані рівні економічної безпеки індивіда, суб'єкта господарської діяльності (СГД) і держави неподільні, оскільки як здійснення індивідуальних відтворювальних процесів, так і їхнє перетворення на процес суспільного відтворення можливі лише за умови органічного об'єднання робочої сили (індивідуума), засобів виробництва (СГД) та економіко-правового середовища (держави) [29].

Оскільки об'єктом даного дослідження є економічна безпека держави, детальніше розглянемо підходи дослідників до її визначення. Проте встановлення змісту поняття «економічна безпека», на наш погляд, слід узгоджувати із визначенням терміну «безпека».

Безпека – це такий стан складної системи, коли дія зовнішніх і внутрішніх факторів не призводить до погіршення системи чи до неможливості її функціонування і розвитку [30].

Аналіз досліджень провідних вчених даної галузі дозволяє виокремити певні напрямки трактування сутності економічної безпеки (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Групування підходів до трактування сутності економічної безпеки держави

Група підходів	Визначення	Автор
1	2	3
стан забезпечення національних інтересів	економічна безпека – це такий стан економіки та інститутів влади, при яких забезпечується гарантований захист національних інтересів, соціально орієнтований розвиток країни в цілому, достатній оборонний потенціал навіть при найнесприятливіших умовах розвитку внутрішніх та зовнішніх процесів	Предборський В. А. [71, с. 16];
	стан держави, за яким країна забезпечена можливістю створення і розвитку умов для плідного життя її населення та перспективного розвитку економіки в майбутньому	Пастернак-Таранушенко Г. А. [65, с. 29].
	спроможність держави забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз, здійснювати поступальний розвиток економіки з метою підтримання стабільності суспільства і достатнього оборонного потенціалу за будь-яких умов і варіантів розвитку подій	Губський Б. В. [21, с. 17].
	економічна безпека — це такий стан економіки та інститутів влади, при якому забезпечується гарантований захист національних інтересів, соціально спрямований розвиток країни в цілому, достатній оборонний потенціал навіть при найбільш несприятливих умовах розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів	Козловський С.В., Жураківський Є.С. [38].

1	2	3
здійснення певного комплексу заходів	економічна безпека – це загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на постійний і стабільний розвиток економіки держави, що включає механізм протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам. Стан захищеності економічних інтересів особи, суспільства і держави, розвитку достатнього оборонного потенціалу, що сприятиме стійкому і ефективному функціонуванню економіки в режимі розширеного відтворення, як створення передумов для підтримки і покращення рівня життя громадян, задоволення корінних національних інтересів у виробничо-економічній сфері, фінансовій, зовнішньоекономічній, технологічній, енергетичній, продовольчій та інших субекономічних сферах	Мунтіян В. І. [61].
здатності до розширеного відтворення	економічна безпека – здатність національної економіки до розширеного відтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб власного населення і держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу нормальному розвитку країни, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання	Жаліло Я. [29];
	економічна безпека — це такий стан національної економіки, який характеризується її стійкістю, "іммунітетом" до впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, що порушують нормальне функціонування процесу суспільного відтворення, підривають досягнутий рівень життя населення і тим самим викликають підвищену соціальну напруженість в суспільстві, а також істотну загрозу існуванню держави	Паньков В. [64].
стійкості до загроз	стан національної економіки, який дозволяє зберегти стійкість до внутрішніх та зовнішніх погроз та спроможний задовольняти потреби особистості, суспільства, держави	Шлемко В. Т., Бінько І. Ф. [96, с. 8].
	стан забезпеченості необхідними ресурсами на рівні, який дозволяє досягти захищеності національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз, що забезпечує незалежність національної економіки, її стабільність та стійкість, спроможність до постійного оновлення та саморозвитку	Губарева І. О., Доровської В. А. [20, с. 9].
	економічна безпека є надійною і забезпеченою всіма необхідними засобами держави захищеність національних інтересів у сфері економіки від внутрішніх і зовнішніх загроз, економічних і прямих матеріальних збитків	Сак Т.В. [85].

1	2	3
Сукупність певних умов існування	безпека є сукупністю умов існування суб'єкта, якими він оволодів у процесі самореалізації і які, таким чином, може контролювати	Ивашенко Г. В. [32].
	сукупність умов і факторів, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного оновлення і самовдосконалення	Абалкин Л. [1, с. 5].
	таке поєднання економічних, політичних та правових умов, які можуть забезпечити довгострокове виробництво максимальної кількості економічних ресурсів на душу населення найбільш ефективним способом	Яковенко Р. В. [98, с. 108].
	підтримання таких умов, які необхідні для постійного і довгострокового підвищення продуктивності праці і нарощування капіталу, і, таким чином, високих і зростаючих стандартів життя громадян країни, включаючи підтримку справедливої, безпечної і динамічної ділової атмосфери, яка б сприяла інноваціям, внутрішнім і зовнішнім інвестиціям і постійному економічному зростанню	Канадська служба безпеки [107].
	стан розвитку економічної системи, що забезпечує її ефективне функціонування засобами належного використання внутрішніх і зовнішніх чинників з урахуванням інтересів майбутніх поколінь, а також здатність до відтворення та результативного протистояння внутрішнім і зовнішнім впливам	Гончаренко О. М. [18, с. 4].
	це є стан, в якому народ (через державу) може суверенно, без втручання і тиску ззовні, визначати шляхи і форми свого економічного розвитку	Третяк В. В., Гордієнко Т. М. [90].
	Національна безпека повинна включати здорову ринкову економіку, що має потужну базу глобально конкурентоспроможних продуктів та послуг, що створюють робочі місця. Ця економіка повинна включати обґрунтовану політику уряду для сприяння відповідальному вибору та зменшення заборгованості, грандіозних стратегій щодо енергетичної та екологічної стійкості, лідерства в галузі науки та технологій (принаймні в деяких сферах), можливостей людського капіталу, виробництва та виробничої бази.	Sheila R. Ronis [104]
	Це система, яка гарантуватиме внутрішню і зовнішню стабільність, необхідну для нормального економічного функціонування, активної участі країни в міжнародному розподілі праці та конкурентоспроможності. Це система, основні функції якої поділяються на п'ять груп: захисну, регулюючу, попереджувальну, інноваційну та соціальну.	Tatul Melsik Mkrtychyan [118]

Як зазначає Яковенко Р.В., економічна безпека — це свого роду забезпечення в довгостроковій перспективі таких систем показників як: 1) економічна незалежність (фінансова, сировино-ресурсна, інноваційна тощо); 2) економічна стабільність (рівень розвитку, що гарантує відчуття безпеки сьогодні та в майбутньому); 3) економічний розвиток (інноваційно-інвестиційна активність, реструктуризація, фінансове оздоровлення) [98, с. 108].

Виходячи із наведених визначень понять «безпека» та «економічна безпека», вважаємо, що при визначенні поняття «економічна безпека» слід враховувати, що це такий стан економічної системи, який передбачає:

- 1) дотримання національних інтересів;
- 2) захищеність від зовнішніх та внутрішніх загроз;
- 3) здатність до відтворення та інноваційного розвитку;
- 4) досягнення необхідного рівня соціальних стандартів.

На нашу думку, під поняттям «економічна безпека держави» слід розуміти такі економічні умови функціонування реального та фінансового секторів національної економіки, за яких гарантується дотримання національних інтересів, мінімізується дія зовнішніх та внутрішніх загроз, що забезпечує ефективність та незалежність національної економіки, її стабільність та стійкість, здатність до відтворення і розвитку та дотримання соціальних стандартів.

Розглядаючи економічну безпеку як систему, зазначимо, що вона має внутрішню складну структуру, елементи якої характеризуються тісними взаємозв'язками.

Структура – це філософська категорія, що відображає внутрішню побудову системи, сукупність підсистем, елементів (разом з їх зв'язками, взаємодіями), що входять в систему і визначають її зміст і інтенсивність її функціональних процесів [37].

Зважаючи на те, що економічна безпека є складною системою, яка має свою структуру, її дослідження слід проводити у розрізі окремих складових.

Складовими економічної безпеки відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [76] є: макроекономічна, продовольча, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна, продовольча безпека.

Аналіз підходів вчених до виділення складових економічної безпеки дає змогу зробити висновок, що практично всі вчені серед таких складових виділяють фінансову, науково-технологічну, енергетичну, демографічну, соціальну, продовольчу, воєнну.

Геєць В.М. до складових безпеки реального сектору економіки включає такі складові: техніко-виробничу, енергетичну, технологічну, воєнно-економічну, продовольчу безпеку [66, с. 492-496].

Погоджуючись із таким складом, все ж зауважимо, що воєнна безпека – це настільки специфічна сфера, що включення її до складу економічної зводить її роль до економічних питань. Воєнна безпека включає комплекс складових, пов'язаних з обороноздатністю країни та її захищеністю від зовнішніх та внутрішніх військових атак і безперечно багато в чому залежить від рівня фінансування та торкається численних економічних питань. Проте вважаємо її самостійною важливою складовою національної безпеки, відокремленою від економічної, проте тісно з нею пов'язаною.

Інший підхід до структури економічної безпеки пов'язаний із виконанням нею певних функцій, зокрема захисної, регуляторної, попереджувальної, інноваційної та соціальної. Ці функції фактично узгоджуються із самою дефініцією поняття «економічна безпека» (рис. 1.1).

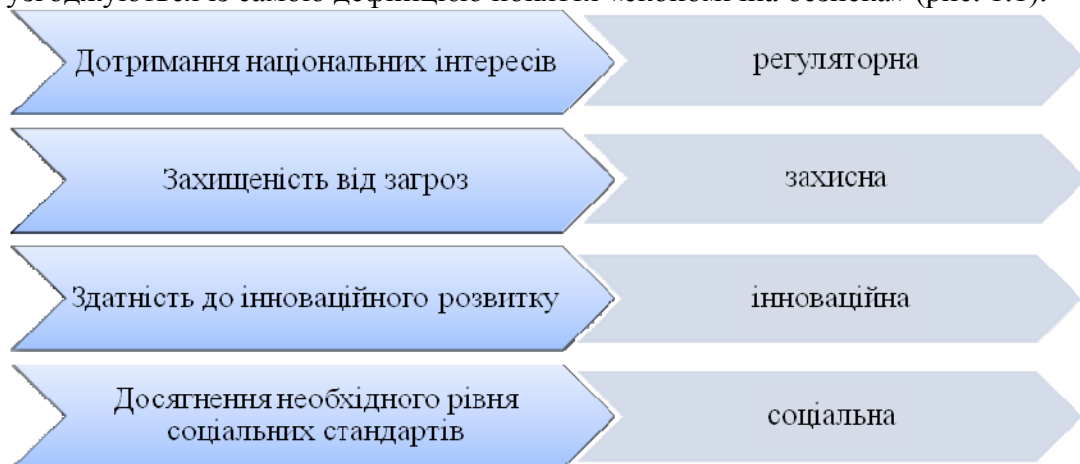

Рис. 1.1. Узгодження дефініції поняття «економічна безпека» із функціями, що вона виконує

В економічній літературі система безпеки держави представлена внутрішніми та зовнішніми підсистемами (табл. 1.2), які мають свої складові:

- зовнішня підсистема безпеки–технологічна, комерційна, фінансова;
- внутрішня підсистема безпеки – технічна та виробнича, харчова та сировинна, енергетична, екологічна, інформаційна [118].

Погоджуючись із таким підходом до структурування економічної безпеки, вважаємо за доцільне у складі зовнішньої підсистеми економічної безпеки виділити військову, зважаючи на значний вплив військових подій на економічний стан держави.

Таблиця 1.2

Підсистеми економічної безпеки держави

Підсистема	Елементи підсистеми	Визначення
Зовнішня	Технологічна	Характеризується активною участю в міжнародному науково-технічному прогресі, що гарантує здатність держави застосовувати новітні технологічні рішення в національному виробництві та забезпечує конкурентоспроможність продукції вітчизняних товарів і послуг на міжнародному ринку.
	Комерційна	Є компонентом, що узагальнює стан диверсифікації структури експортної та імпорتنної торгівлі країни.
	Фінансова	Здатність країни здійснювати незалежну грошово-кредитну політику та забезпечувати стабільне функціонування фінансової системи шляхом повернення міжнародних позик і отримання, розподілу, використання та повернення іноземних інвестицій за наявності несприятливих зовнішніх та внутрішніх умов.
Внутрішня	Технічна та виробнича	Складова, що забезпечує виробничі та технічні можливості реалізації розширеного відтворення економіки.
	Харчова та сировинна	Передбачає економічне забезпечення необхідною кількістю продовольства та сировини.
	Енергетична	Характеризує стабільне постачання достатньої кількості необхідної енергії для внутрішнього споживання.
	Екологічна	Здатність держави вчасно запобігти та усунути розрив між суспільними інтересами та захистом навколишнього середовища.
	Інформаційна	Передбачає таку економічну діяльність, внаслідок якої гарантується надійність обміну інформацією, збільшення частки нематеріальних активів у національному багатстві, а також конфіденційність технології виробництва.

Узагальнено автором за [118, р. 110]

Узагальнення підходів до елементів економічної безпеки держави дозволяє сформуванню комплексне бачення її структурування (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Структура економічної безпеки держави узагальнено на підставі [118] та доповнено автором

Кожна складова має велику значимість і заслуговує окремих досліджень. Однак ці дослідження слід проводити системно, вивчаючи взаємні впливи між складовими економічної безпеки, а також між іншими складовими національної безпеки держави. У сучасному глобалізованому та військово-нестабільному середовищі ці питання набувають особливої актуальності.

1.2. Вплив військово-політичних подій на показники економічної безпеки України

Як зазначав ще в 1986 році американський дослідник Річард Розкранз, у минулому дешевше було завоювати територію держави силою, аніж розвивати складну комерційно-економічну модель задля отримання вигід від торгівлі з нею [116].

При акцентуванні на тих чи інших сторонах економічних процесів у країні, можна виділити цілу низку різновидів економічної безпеки:

- антикризову;
- в умовах мирного часу;

– в умовах військових конфліктів (різного масштабу) з використанням збройних сил;

– в умовах жорсткого економічного протистояння з певною державою;

– в умовах ізоляції або, навпаки, в умовах високого ступеня інтегрування у світову економіку [111].

До подій 2014 року питання економічної безпеки досить умовно перетинались із військовими аспектами. Починаючи із анексії Криму, розгортання гібридної війни на Донбасі, економічна безпека України перейшла із антикризової в безпеку в умовах військових конфліктів, тому вже неможливо відділяти економічну безпеку від військової.

Особливості забезпечення економічної безпеки в умовах гібридної агресії:

- розширення можливостей тиску на самостійну економічну політику та економічний розвиток держави через глибоку інтегрованість та взаємозалежність між країною-ціллю агресії та агресором;

- зниження можливостей протистояти глобальним викликам та загрозам на національному рівні без належного співробітництва та інтеграції з іншими країнами;

- посилення розмитості (гібридності) економічних інструментів, що застосовуються з боку агресора щодо тиску та розмивання потенціалу захисту національних економічних інтересів, а звідси і економічної безпеки держави;

- розширення локалізації формування осередків дестабілізації та розхитування інституційної та економічної інфраструктури, що знижує їх потенціал своєчасно виявляти та нейтралізувати виклики та загрози для економічної безпеки держави [25].

Мають місце, щонайменше, три передумови, які посилюють увагу до необхідності, складності і значущості аналізу проблем у сфері військово-економічної безпеки:

перша — нинішні ризики і загрози збройних конфліктів;

друга — високе вартісне вираження військових витрат щодо забезпечення військово-економічної безпеки держави;

третя — підсумковий результат має в своїй основі політичні пріоритети, які визначають і конкретизують національні інтереси країни і можливості щодо забезпечення їхнього захисту засобами збройного насильства [82].

В умовах сучасної військово-політичної ситуації в Україні за доцільне вважається адаптація методики оцінки економічної безпеки до визначення слабких місць, що мають місце у зв'язку із військовими подіями. Це дозволить володіти релевантною інформаційною базою для прийняття рішень політичного та економічного характеру на макрорівні.

Польські автори Д. Клоуз, Д. Хорос-Мрозовська [102], осучаснюючи методику [101], пропонують таку модель загальної потужності держави (рис. 1.3).

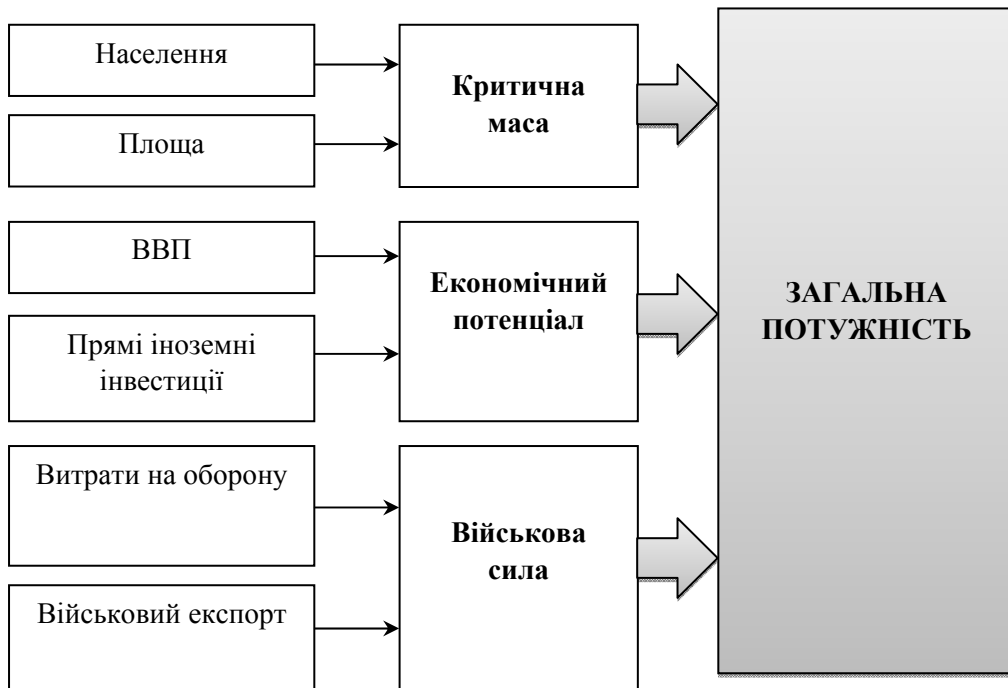

Рис. 1.3. Модель загальної потужності та її компоненти
Джерело: [102]

Оцінка ризиків для економіки в умовах агресії ускладнюється гібридним характером її прояву. Загалом оцінка ризиків спрямована на вирішення таких ключових завдань як ідентифікації загроз для економічної безпеки, визначення вірогідності їх прояву, прогнозування відповідних негативних наслідків, обґрунтування їх пріоритетності для подальшого управління такими ризиками з метою пом'якшення їх негативного впливу на рівень економічної безпеки держави [25].

Врахування фактору військово-політичної нестабільності для управління економічною безпекою держави слід здійснювати у такій послідовності:

- 1) визначення переліку військово-політичних чинників, що впливають на економічну безпеку;
- 2) формування переліку індикаторів, які б характеризували вплив визначених факторів;
- 3) визначення характеру індикаторів (стимулятор, де стимулятор);
- 4) надання індикаторам критичних значень;
- 5) коригування вагових коефіцієнтів для обчислення складових фінансової безпеки із врахуванням нових індикаторів;
- 6) обґрунтування джерел формування вхідної інформації для обчислення індикаторів;

7) оцінка адекватності та надійності первинної інформації для визначення зведених показників.

Пустовійт Р.Ф. наводить наступні показники військово-економічного потенціалу держави:

— чисельність і частина людських ресурсів, мобілізованих (або придатних для мобілізації) у збройні сили, зайнятих у виробництві озброєння та ті, що забезпечують інші сфери оборони;

— обсяг виробничих фондів (капіталу, потужностей), зайнятих у військовій економіці в різних її галузях;

— частина ВВП, що спрямовується на військові цілі, а також його розподіл за цільовим призначенням у процентах;

— показники обсягів виробництва озброєння і інших предметів військового призначення — вартісні і натуральні [82].

Слід зазначити, що військова безпека на державному рівні залежить від значної кількості параметрів – від загальних – таких, як площа території, кількість населення, географічне розміщення – до специфічних, пов’язаних із наявністю різних видів озброєння, кадрового потенціалу тощо. На глобальному рівні починаючи з 2006 року Global Firepower [63] узагальнює аналітичні дані, що стосуються 137 країн-військових сил. Рейтинг GFP ґрунтується на потенційній спроможності кожної країни вести війну на суші, морі та повітрі (без використання ядерної зброї). Розрахунки індексу базуються на 55 факторах, пов’язаних із ресурсами, фінансами та географією. За наведеним індексом Україна посідає в 2019 році 29 позицію. Враховуючи те, що економічні показники є також складовими розрахунку даного індексу, вважаємо, що поглиблений аналіз методики його формування дасть змогу теоретичного обґрунтувати взаємовплив економічної та військової безпеки. Структура показників GFP наведена на рис. 1.4.

- загальна чисельність на селення
- наявна робоча сила
- придатність для обслуговування
- щорічне досягнення військового віку
- загальна кількість військовослужбовців
- активний особовий склад
- пасивний особовий склад

Робоча сила

- загальна потужність літаків
- бойові
- наступальні
- транспортні
- тренувальні
- загальна потужність вертольотів
- наступальні вертольоти

Повітряна потужність

- бойові танки
- броньовані бойові машини
- самохідна артилерія
- буксирувана артилерія
- ракетні проєктори

Потужність наземного транспорту

- Всього військово-морських активів
- перевізники
- фрегати
- знищувачі
- корвети
- підводні човни
- патрульні судна
- флот мінних бойових дій

Військово-морська потужність

- виробництво нафти
- споживання нафти
- резерви нафтові

Нафтові ресурси

- робоча сила
- торгово-морська потужність
- основні порти/концентратори/термінали
- покриття проїжджої частини
- покриття залізниці
- корисні аеропорти

Логістика

- оборонний бюджет
- зовнішній борг
- золотовалютні резерви
- паритет купівельної спроможності

Фінанси

- Загальна площа
- покриття берегової лінії
- спільні межі
- корисні водні шляхи

Географія

Рис. 1.4. Склад показників військової потужності країни, що входять до індексу GFP

* узагальнено автором на підставі [63]

Аналіз складу показників дозволяє виділити окремі спільні індикатори для військової та економічної безпеки, серед яких: загальна чисельність населення, наявна робоча сила, виробництво та споживання нафти,

оборонний бюджет, зовнішній борг, золотовалютні резерви, паритет купівельної спроможності. Окремі з цих показників присутні в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [76], а інші, на нашу точку зору, варто інтегрувати до даних Методичних рекомендацій із подальшим визаченням рівня окремої складової економічної безпеки – військово-економічної.

Фактори військово-політичної нестабільності, зовнішньої агресії та гібридної війни значним чином діють на стан економічної безпеки – як в цілому, так і в розрізі її складових (рис. 1.5). Так, стан транспортної інфраструктури, зокрема покриття проїжджої частини, залізничні та авіасполучення, є вагомим чинником військової потужності згідно індексу GFP, а також досить сильно впливає на транспортні витрати, логістичну мобільність, що своєю чергою, може посилити чи послабити виробничу безпеку держави. Загальна кількість населення, у тому числі осіб, які щорічно досягають військового віку, можуть бути показниками демографічної безпеки, а також мають важливе значення для оцінки військової безпеки держави.

Нафтові ресурси мають дуже важливе значення для оцінки військового потенціалу країни, однак не враховуються в чинній методиці розрахунку економічної безпеки. А рівень видобутку та споживання нафти є показовим для оцінки рівня економічного розвитку. Однак, в сучасних умовах нестабільного світового нафтового ринку питання про доцільність включення до методики показника видобутку нафти залишається відкритим.

Однією з перших цілей та сфер, через яку просувається гібридна агресія, є зовнішня торгівля. За останнє десятиліття практика застосування дискримінаційних заходів щодо українських поставок на російський ринок в умовах активної стадії агресії переросла у повномасштабну торговельну війну. Арсенал інструментів економічного тиску у цій сфері надзвичайно широкий – від тарифних та нетарифних бар'єрів доступу на ринок, активного імпортозаміщення, отримання контролю над бізнесом, що експорт орієнтований на ринок РФ – до транзитних блокад та дискримінації українських експортерів на ринках третіх країн. Для України економічні наслідки торговельного протистояння характеризуються багаторазовим згортанням товарообороту між країнами [25].

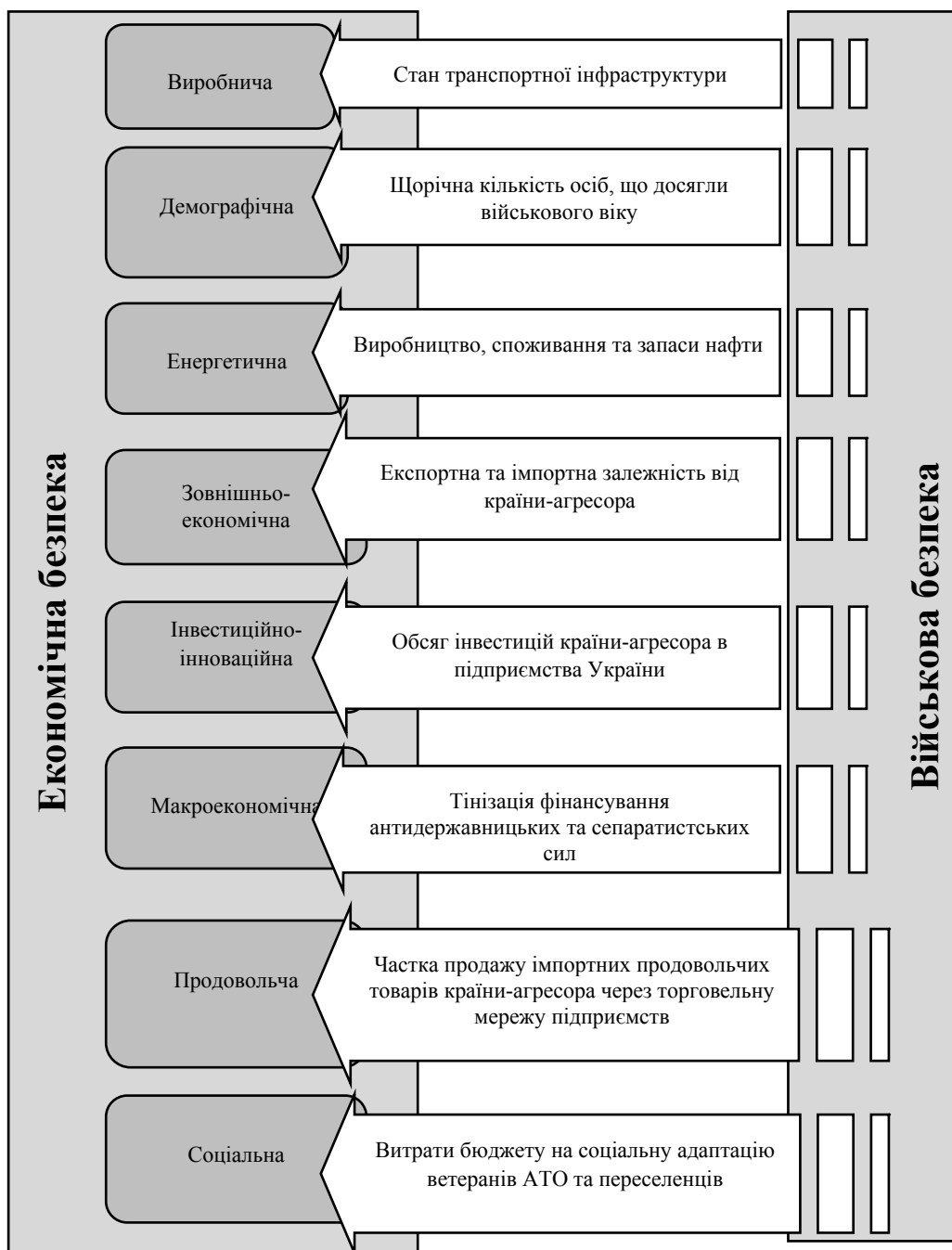

Рис. 1.5. Вплив військових факторів на складові економічної безпеки держави
розроблено авторами

Інвестиції країни-агресора в діяльність підприємств іншої країни є засобом маніпулятивного економічного впливу, який в умовах гібридної війни дає змогу дестабілізувати виробничий, торговельний та фінансовий баланс.

Тінізація економічної діяльності стає вагомим джерелом фінансування антидержавницьких, сепаратистських сил. Значні масштаби такої діяльності є важливим чинником продовження тривалості конфлікту та масштабізації збитків для національної економіки [25]. Посилення тінізації економіки значним чином послаблює макроекономічну безпеку держави, впливаючи одночасно практично на всі сфери господарської діяльності на національному рівні.

Важливим соціально-економічним наслідком військових подій є необхідність соціальної адаптації та реабілітації учасників військових дій, допомоги вимушено переміщеним особам, а також родинам загиблих. Це проблема національного масштабу, що вимагає додатково передбачених у бюджеті статей витрат, а також розроблених чітких соціальних програм.

Фінансова безпека є окремою складовою економічної безпеки, яка також має свої підскладові, вплив військових подій на які, потребує більш детального розгляду (рис. 1.6).

З точки зору авторів до Методики розрахунку рівня економічної безпеки держави варто додати показники-індикатори, які будуть сформовані на основі чинників впливу військової безпеки із визначеними критичними значеннями. Це особливо актуально в сучасних умовах для України, коли країна-агресор є однозначно ідентифікованою. У превентивних цілях доцільно було б враховувати такі чинники для інших країн, з якими простежуються найтісніші економічні зв'язки з метою виявлення можливої загрозової економічної залежності.

Як зазначає дослідник Пустовійт Р.Ф., специфічні риси військово-економічної безпеки розкриваються в наступному:

— замовником військової продукції є тільки держава, коли формування попиту військових потреб відбувається не на ринку, а через відповідні програми озброєння і державні оборонні замовлення;

— функціонування спеціальної системи ціноутворення на військову продукцію;

— необхідність створення державних мобілізаційних резервів і проведення мобілізаційних заходів;

— визначає реалізацію заходів з бойової підготовки та безпосереднього ведення бойових дій збройними силами, що вимагає спеціальних методів оцінки їхніх результатів і ефективності використання виділених на ці цілі ресурсів;

— економіка військової праці виходить за рамки поняття традиційної, коли результатом військової праці є суспільний товар "військова послуга" [82].

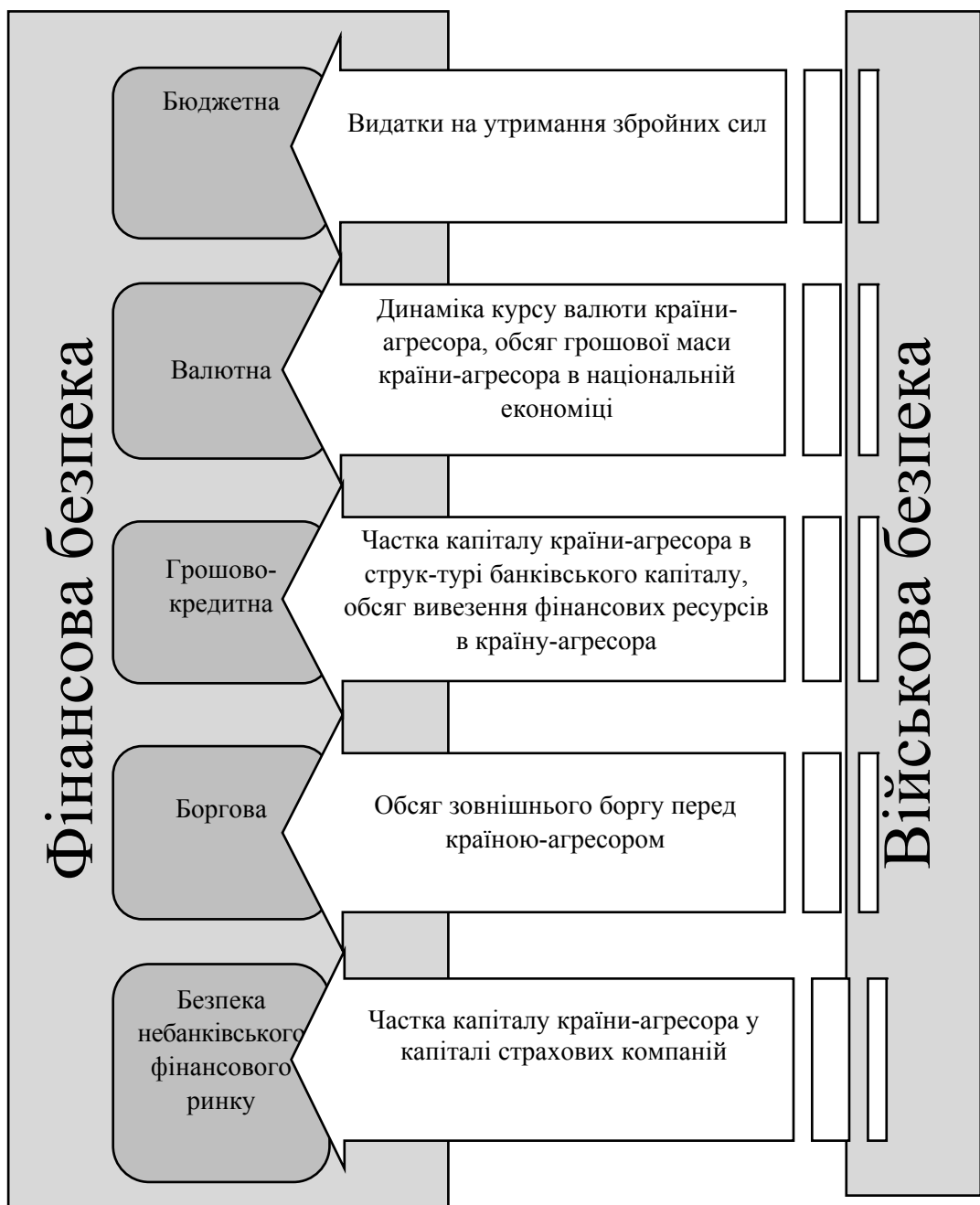

Рис. 1.6. Вплив військових факторів на стан фінансової безпеки держави
розроблено авторами

Ці специфічні риси, разом із характерними діючими факторами, що виникають під час військових дій та гібридних війн, слід обов'язково враховувати при моделюванні економічної безпеки держави з метою прийняття адекватних управлінських рішень на макрорівні та вжиття всіх

можливих заходів для ліквідації існуючих та потенційних загроз.

1.3. Концепція макроекономічного аналізу системи економічної безпеки України

Україна в світлі сучасних глобальних тенденцій перебуває в достатньо нерівноважному стані, зважаючи на певні обтяжуючі обставини її розвитку: розгортання гібридної війни та ведення військових дій на Сході країни, переважно сировинно орієнтовані потенційно конкурентоспроможні галузі економіки, низький рівень розвитку інформаційних технологій, відтік наукових кадрів за кордон у зв'язку із недостатньою матеріальною мотивацією розвитку науки. У цьому аспекті в економіці майбутнього, де головні ролі відводитимуться інтегрованим технологіям у фізичній, цифровій та біологічній сферах, перед Україною поставатимуть серйозні виклики. І для їх подолання перш за все слід буде забезпечити достатній рівень економічної безпеки держави. Передумовою цього є здійснення макроекономічного аналізу системи економічної безпеки.

Макроекономічний аналіз – галузь економічної науки, яка вивчає фактичний стан економіки країни (або світової економіки), окремих сфер народного господарства шляхом використання сумарних економічних показників і макроекономічного моделювання [27].

Зважаючи на те, що економічна безпека держави є об'єктом макроекономічного аналізу поряд із аналізом структури національної економіки, формування рівноваги товарних і фінансових ринків; аналізом соціально-економічних показників, циклічності тощо, для її дослідження використовується також загальний макроекономічний інструментарій (рис. 1.7).

У дослідженні системи економічної безпеки держави використовуються загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема:

- діалектичний, абстрактно-логічний – для узагальнення теоретичних положень та визначення сутності економічної безпеки;
- системного аналізу – для формування узагальненої системи індикаторів економічної безпеки та її інформаційного забезпечення. Перелік показників повинен забезпечувати, з одного боку, здійснення максимально достовірного аналізу, а з іншого – можливість швидкого одержання інформації та аналітичних розрахунків;
- економіко-статистичний – для оцінювання економічної безпеки України;
- факторного аналізу методом головних компонент – при обґрунтуванні вагових коефіцієнтів для окремих складових економічної безпеки держави;
- факторних навантажень – для розрахунку вагових коефіцієнтів індикаторів економічної безпеки;

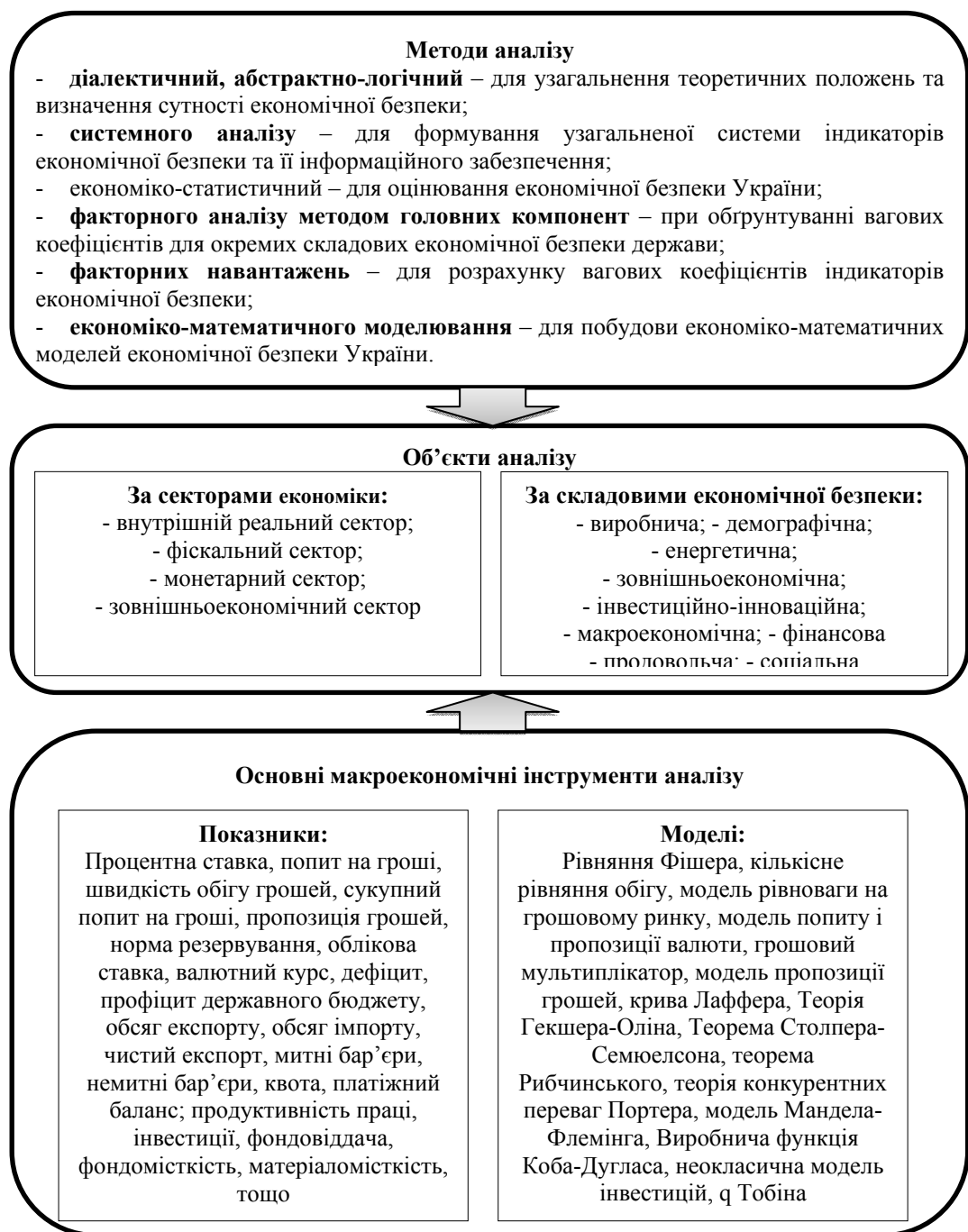

Рис. 1.7. Концептуальні основи макроекономічного аналізу системи економічної безпеки України

* розроблено автором

- економіко-математичного моделювання – для побудови економіко-математичних моделей економічної безпеки України.

У практиці макроекономічного аналізу розрізняють чотири сектори: внутрішній реальний сектор, фінансовий (фіскальний) сектор, монетарний та зовнішньоекономічний [83, с. 9]. За таким підходом діагностика економічної безпеки держави у внутрішньому реальному секторі здійснюється в розрізі виробничої, енергетичної, соціальної, демографічної, науково-технологічної та продовольчої безпеки. У межах фіскального сектору оцінюють стан бюджетної та боргової безпеки. У монетарному секторі національної економіки здійснюється макроекономічний аналіз попиту та пропозиції грошей, встановлення рівноважного рівня цін. З точки зору економічної безпеки визначається рівень грошово-кредитної та валютної безпеки. Окремо визначається рівень зовнішньоекономічної безпеки, що характеризує стан зовнішнього сектору національної економіки.

Макроекономічний аналіз системи економічної безпеки передбачає такі етапи (рис. 1.8):

1) дослідження результатів діяльності первинних ланок національної економіки (підприємств та домогосподарств) та механізму встановлення часткової рівноваги на товарних ринках;

2) аналіз агрегованих показників щодо результатів діяльності приватного та державного секторів економіки (сукупних витрат, сукупних доходів, сукупного попиту, сукупної пропозиції тощо);

3) дослідження показників системи національних рахунків, рівня безробіття, інфляції, рівня цін та ін. з метою виявлення ключових тенденцій економічного розвитку;

4) визначення часткових та інтегрального індикатора економічної безпеки держави на підставі Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки [76];

5) аналіз впливу внутрішніх та зовнішніх факторів розвитку національної економіки на інтегральний рівень економічної безпеки, у тому числі факторів, пов'язаних із глобальними кризовими явищами, військовим втручанням, інформаційними війнами тощо;

6) визначення переліку загроз різного рівня вагомості економічній безпеці держави. У цьому контексті здійснюється рейтингування загроз залежно від можливих соціально-економічних наслідків;

7) прийняття стратегічних та поточних управлінських рішень на макrorівні, які стосуються визначення заходів щодо реалізації потенційних можливостей для нейтралізації загроз економічній безпеці.

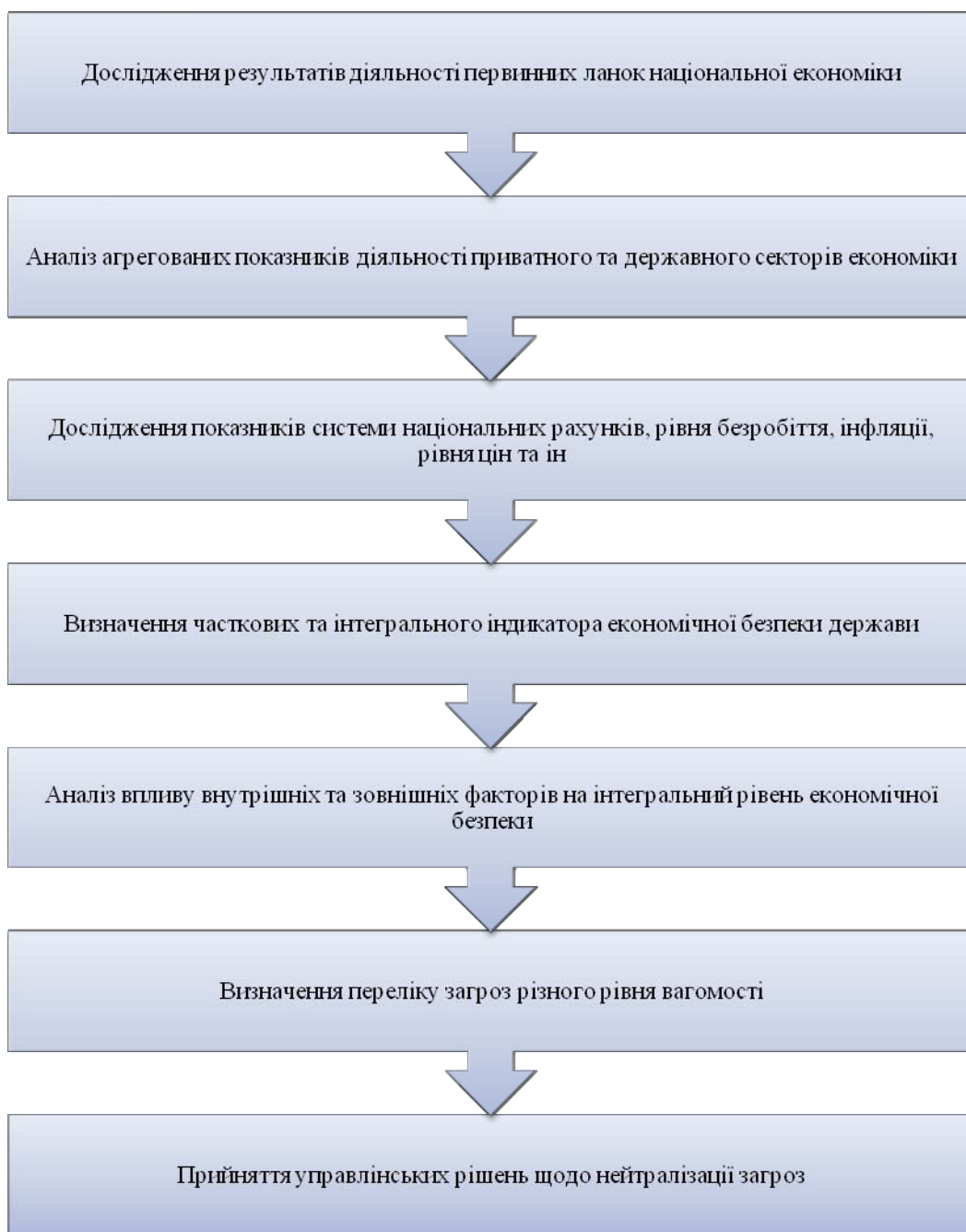

Рис. 1.8. Етапи макроекономічного аналізу системи економічної безпеки України
* розроблено авторами

Макроекономічний аналіз не може бути здійснений без відповідного інформаційного забезпечення.

За твердженням І.П. Босак і Є.М. Палиги, інформаційне забезпечення – це наявність інформації, необхідної для управління економічними процесами, що міститься у базах даних інформаційних систем [7].

В. Іванова розглядає інформаційне забезпечення як процес створення та постачання інформації, доступу до неї та як інформаційне джерело, яке впливає на прийняття управлінських рішень [33].

У контексті управління інформаційне забезпечення розглядають як інструмент регулювання, що відповідає за своєчасне надходження актуальних та вірогідних інформаційних ресурсів, а також сприяє ефективній циркуляції інформації від управлінців до виконавців [46].

Кузьмін О.Є. вважає, що інформаційне забезпечення – це система якісних і кількісних показників, що характеризують рівень задоволення суб'єктів управлінської діяльності управлінською інформацією та інформаційним технологіями з метою реалізації інформаційною системою встановлених цілей та завдань [41, с. 64].

Проектуючи на макроекономічний рівень, система інформаційного забезпечення має включати комплекс показників діяльності первинних суб'єктів економіки, систему показників національного виробництва та стану фінансового сектору, а також інформаційні технології щодо збору, обробки та циркуляції відповідної інформації для задоволення інформаційних потреб суб'єктів державного управління. У контексті економічної безпеки в складі інформаційного забезпечення окрему увагу варто відвести методичним аспектам підрахунку часткових та узагальнюючих показників безпеки, оскільки від цього залежить рівень результативних індикаторів.

Використання усіх сучасних моделей, показників та інформаційних ресурсів для аналізу показників економічної безпеки України дасть змогу оперативно реагувати на внутрішні та зовнішні загрози, а також здійснювати вдалий макроекономічний менеджмент.

Висновки до розділу 1

При визначенні поняття «економічна безпека» слід враховувати, що це такий стан економічної системи, який передбачає дотримання національних інтересів; захищеність від зовнішніх та внутрішніх загроз; здатність до відтворення та інноваційного розвитку; досягнення необхідного рівня соціальних стандартів.

У зв'язку із цим під поняттям «економічна безпека держави» слід розуміти такі економічні умови функціонування реального та фінансового секторів національної економіки, за яких гарантується дотримання національних інтересів, мінімізується дія зовнішніх та внутрішніх загроз, що забезпечує ефективність та незалежність національної економіки, її

стабільність та стійкість, здатність до відтворення і розвитку та дотримання соціальних стандартів.

Переважає більшість підходів до структури економічної безпеки ґрунтуються на виділенні таких її складових, як фінансова, науково-технологічна, енергетична, демографічна, соціальна, продовольча, воєнна. Зважаючи на значний сучасний вплив військових подій на економічний стан держави вважаємо за доцільне у складі зовнішньої підсистеми економічної безпеки виділити військову.

В умовах сучасної військово-політичної ситуації в Україні за доцільне вважається адаптація методики оцінки економічної безпеки до визначення слабких місць, що мають місце у зв'язку із військовими подіями. Це дозволить володіти релевантною інформаційною базою для прийняття рішень політичного та економічного характеру на макрорівні.

Враховання фактору військово-політичної нестабільності для управління економічною безпекою держави слід здійснювати у такій послідовності: визначення переліку військово-політичних чинників, що впливають на економічну безпеку; формування переліку індикаторів, які б характеризували вплив визначених факторів; визначення характеру індикаторів (стимулятор, де стимулятор); надання індикаторам критичних значень; коригування вагових коефіцієнтів для обчислення складових фінансової безпеки із врахуванням нових індикаторів; обґрунтування джерел формування вхідної інформації для обчислення індикаторів; оцінка адекватності та надійності первинної інформації для визначення зведених показників.

Фактори військово-політичної нестабільності, зовнішньої агресії та гібридної війни значним чином діють на стан економічної безпеки – як в цілому, так і в розрізі її складових. Такими факторами є: стан транспортної інфраструктури; щорічна кількість осіб, що досягли військового віку; виробництво, споживання та запаси нафти; експортна та імпортна залежність від країни-агресора; обсяг інвестицій країни-агресора в підприємства України; тінізація фінансування антидержавницьких та сепаратистських сил; частка продажу імпортованих продовольчих товарів країни-агресора через торговельну мережу підприємств; витрати бюджету на соціальну адаптацію ветеранів АТО та переселенців.

Макроекономічний аналіз системи економічної безпеки передбачає такі етапи: дослідження результатів діяльності первинних ланок національної економіки (підприємств та домогосподарств) та механізму встановлення часткової рівноваги на товарних ринках; аналіз агрегованих показників щодо результатів діяльності приватного та державного секторів економіки (сукупних витрат, сукупних доходів, сукупного попиту, сукупної пропозиції тощо); дослідження показників системи національних рахунків, рівня безробіття, інфляції, рівня цін та ін. з метою виявлення ключових тенденцій економічного розвитку; визначення часткових та інтегрального індикатора

економічної безпеки держави на підставі Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки; аналіз впливу внутрішніх та зовнішніх факторів розвитку національної економіки на інтегральний рівень економічної безпеки, у тому числі факторів, пов'язаних із глобальними кризовими явищами, військовим втручанням, інформаційними війнами тощо; визначення переліку загроз різного рівня вагомості економічній безпеці держави. У цьому контексті здійснюється рейтингування загроз залежно від можливих соціально-економічних наслідків; прийняття стратегічних та поточних управлінських рішень на макrorівні, які стосуються визначення заходів щодо реалізації потенційних можливостей для нейтралізації загроз економічній безпеці.

Система інформаційного забезпечення має включати комплекс показників діяльності первинних суб'єктів економіки, систему показників національного виробництва та стану фінансового сектору, а також інформаційні технології щодо збору, обробки та циркуляції відповідної інформації для задоволення інформаційних потреб суб'єктів державного управління.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІАГНОСТИКИ СТАНУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

2.1. Аналіз світового досвіду діагностики стану економічної безпеки держави та перспективи його застосування в Україні

Управління економічною безпекою держави має базуватись на достовірних показниках, що відображають стан безпеки, наявність та ймовірність виникнення загроз.

Проведення оцінки економічної безпеки потребує вирішення низки цілей, зокрема,

- визначення поточного стану економічної безпеки на основі фінансово-економічних результатів;
- оцінювання ймовірності настання ризиків та загроз для економічної безпеки держави;
- оцінювання масштабів понесених чи потенційних втрат під дією загроз економічній безпеці;
- визначення можливого впливу заходів економічної політики стосовно розвитку чи протидії загрозам на складові та рівень економічної безпеки [25].

У світовій практиці існують різні підходи як власне до назви таких показників, так і до їх складу, порогових значень та вагомості. Поняття «індикатор економічної безпеки» є розповсюдженим тільки в країнах колишнього СРСР (переважно в Російській Федерації, Білорусі, Україні), в інших країнах такі індикатори мають інші назви – інтегральний показник надійності країни, індекс комплексної національної сили, глобальний індекс національної міцності [36].

Стан економічної безпеки має вагоме значення на рівні держави, а отже, методиці її оцінки присвячені дослідження багатьох зарубіжних вчених. Разом із різними методиками оцінки рівня ризику в державі та її економічної безпеки в світі існують різноманітні системи й моделі національної безпеки, а саме:

- американська – орієнтована на поєднання зовнішньої та внутрішньої безпеки, яку використовують за взірцем більшість держав;
- японська – з акцентом на внутрішню соціальну безпеку;
- китайська, яка є найконцентрованішим виразом систем безпеки соціалістичних держав;
- системи, властиві державам, які нещодавно здобули незалежність, а також здійснюють глибинну переорієнтацію свого розвитку [28, с. 52].

Методичні аспекти діагностики економічної безпеки також в світовій практиці різняться. Російський дослідник Рима Тамошюнене групує підходи до оцінки економічної безпеки наступним чином (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Система підходів до аналізу економічної безпеки

№ з/п	Назва підходу	Основні положення	Основні школи
1	Азійський підхід (макро-економічний)	У широкому розумінні поняття «безпека» включає військову, економічну, енергетичну, екологічну безпеку тощо, які мають важелі для подолання конкретних ризиків для кожного з видів безпек. Таким чином, відбувається перехід від загроз до вразливості та ризиків.	1. Російська школа, яка намагалася кількісно оцінити економічну безпеку, використовуючи критичні значення; 2. Підхід, розроблений професором Ліно Брігульо. Його модель представляє економічну безпеку з точки зору національної економічної вразливості та спроможності до опору (протидія кризам та поглинання шоку).
2	Англо-саксонський підхід (індивідуальний)	Зважаючи на зміни на міжнародному ринку та трансформації, що відбулися на внутрішньому ринку, економічна безпека має тенденцію до накопичення нових, важливих питань для самого існування людства. І центральною є модель економічної безпеки особистості, що передбачає стабільні доходи та інші джерела з метою підтримання рівня життя в теперішньому та передбачуваному майбутньому	1. Підхід Міжнародної організації праці, згідно якого поділили 90 країн, що піддаються аналізу (85% населення світу) на чотири категорії (лідери, прагматики, звичайні, виконуючі багато обов'язків). 2. Американська школа, яка обчислює індекс економічної безпеки (ESI) для США. показує, що економічна незахищеність непропорційно впливає на менш захищені верстви населення, але суттєво зросла для всіх американців

Джерело: [117]

Світовими рейтинговими агентствами розраховується широке коло узагальнюючих індексів діяльності країн, на основі яких формуються світові та регіональні рейтинги. Серед таких індексів найбільш популярними є індекс людського розвитку, глобальний індекс миру, індекс глобалізації, індекс економічної свободи, індекс неуспішності країн, індекс політичного ризику, індекс сприйняття корупції, індекс демократії, глобальний інноваційний індекс тощо. Характеристика даних індексів наведена в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Особливості оцінки глобальних економічних індексів

Назва індексу	Основні показники, що включені до розрахунку
1	2
Індекс людського розвитку <i>Human Development Index</i>	Враховує наступні показники: Очікувана тривалість життя — оцінює довголіття. 2. Рівень грамотності населення країни (середня кількість років, витрачених на навчання) та очікувана тривалість навчання. 3. Рівень життя, оцінений через ВНД на душу населення за паритетом купівельної спроможності (ПКС) в доларах США.
Глобальний індекс миру <i>Global Peace Index</i>	15 ідентифікаторів для кожної із країн з трьох тематичних областей: рівень соціальної безпеки; ступінь поточних внутрішніх та міжнародних конфліктів; ступінь мілітаризації.
Індекс глобалізації <i>KOF Index of Globalization</i>	Вимірює економічні, соціальні та політичні аспекти глобалізації. Індекс включає 42 різні змінні. Економічна глобалізація включає в себе торгові потоки та фінансові потоки. Фактично глобалізація торгівлі визначається на основі торгівлі товарами та послугами. Де-юре глобалізація торгівлі містить митні тарифи, податки та торговельні обмеження. Фактична фінансова глобалізація включає іноземні інвестиції в різних категоріях. Де-юре фінансова глобалізація складається з інвестиційних обмежень, відкритості рахунку капіталу та міжнародних інвестиційних угод. Соціальна глобалізація включає в себе особисті контакти, інформаційні потоки і культурну глобалізацію. Де-факто політична глобалізація вимірюється в кількості посольств і міжнародних неурядових організацій, а також участь в миротворчих місіях ООН. Політична глобалізація <i>де-юре</i> включає змінні, що стосуються членства в міжнародних організаціях та міжнародних договорах.
Індекс економічної свободи <i>Index of Economic Freedom</i>	Базується на 10-ти індексах, які оцінюються за шкалою від 0 до 100: свобода бізнесу, свобода торгівлі, податкова свобода, державні витрати, грошова свобода, свобода інвестицій, фінансова свобода, захист прав власності, свобода від корупції, свобода трудових стосунків

1	2
<p>Індекс недієздатності держав <i>Failed States Index</i></p>	<p>Оцінка виробляється за такими складниками: демографічний тиск (визначається густотою населення та наявністю протиборчих етнічних груп); рівень еміграції; рівень економічної нерівності; економічне становище; криміналізація держави; роздрібненість у силових структурах й еліті; переміщення біженців усередині країни; зростання реваншистських настроїв; кількість послуг держави; дотримання законів і прав людини; зовнішнє втручання (ризик іноземного втручання в політичні й військові суперечки, а також залежність від зовнішнього фінансування).</p>
<p>Глобальний інноваційний індекс <i>Global Innovation Index</i></p>	<p>Для оцінки використовують 80 параметрів, які дають повну картину інноваційного розвитку, включаючи огляд політичної ситуації, стану освіти, рівня розвитку інфраструктури та бізнесу.</p>
<p>Індекс продовольчої безпеки <i>Global Food Security Index</i></p>	<p>Включає оцінку продовольчої безпеки за 28 індикаторами, що визначаються за такими групами показників: цінова доступність продовольства; фізична доступність; якість та безпека; природні ресурси та стійкість</p>
<p>Індекс глобальної конкурентоспроможності <i>The Global Competitiveness Index</i></p>	<p>Всі змінні об'єднані в 12 контрольних показників, що визначають національну конкурентоспроможність: якість інститутів, інфраструктура, макроекономічна стабільність, здоров'я і початкова освіта, вища освіта і професійна підготовка, ефективність на ринку товарів і послуг, ефективність на ринку праці, розвиненість фінансового ринку, рівень технологічного розвитку, розмір внутрішнього ринку, конкурентоспроможність компаній, інноваційний потенціал.</p>
<p>Індекс легкості ведення бізнесу <i>Ease of Doing Business Index</i></p>	<p>Базується на десяти внутрішніх індикаторах: розпочинання бізнесу; робота з дозволами на будівництво; отримання електропостачання; реєстрація майна; отримання кредиту; захист прав інвесторів; сплата податків; міжнародна торгівля; забезпечення контрактів; закриття підприємства.</p>

* зведено авторами за [121; 110; 114; 99; 106; 109; 108; 119; 103]

Наведений перелік індексів не є вичерпним, міжнародними

рейтинговими агентствами визначається ряд інших показників, що тим чи іншим способом характеризують результати певних економічних явищ. Кожен із них має свої переваги, методичні особливості і специфічний набір індикаторів. Однак, як зазначає Качинський А.Б., ці індекси не можуть бути використаними для оцінки стану національної безпеки, оскільки вони не враховують:

- основні закономірності виникнення загроз у системах різного функціонального призначення, за винятком, певною мірою, індексу політичного ризику;

- структурні зв'язки і між окремими особами, суспільством, і державою;
- період – той факт, що індекс зазвичай складають у певний у відсотках до вихідної цифри, яку беруть за 100%;

- досягнення реального практичного ефекту [35].

У світлі розгляду питань економічної безпеки на міжнародному рівні цікавою є методологія, запропонована Комісією ООН за програмами розвитку (UNDP) з аналізу економічної безпеки держави. Згідно з цією методикою рівень національної безпеки визначається трьома факторами: рівнем економіки, рівнем освіти та правами людини. Рівень економіки вимірюється у ВВП на душу населення, рівень освіти – кількістю років, протягом яких вчиться в даному суспільстві «середньостатистична» людина, права людини характеризуються спеціальним індексом, який розраховується за спеціально затвердженою методикою [45].

У кінці 2011 року на тлі економічної та фінансової кризи у Європейському Союзі було введено процедуру виявлення макроекономічних дисбалансів (Macroeconomic Imbalance Procedure – MIP), що є інструментом оперативного виявлення загроз економічній безпеці країн-членів ЄС. Із цією метою було обрано невеликий перелік релевантних, практичних, простих, вимірних і доступних індикаторів, який періодично переглядається, зважаючи на наявні та прогнозні тенденції в розвитку економіки. Були встановлені порогові значення індикаторів, котрі підлягають періодичному коригуванню [47].

Показники MIP охоплюють зовнішні та внутрішні дисбаланси, позиції конкурентоспроможності та тенденції на ринку праці. Вони розраховуються з декількох статистичних областей, дотримуючись конкретних систем забезпечення якості, включаючи національні рахунки, статистику платіжного балансу, статистику цін, статистику процедури надмірного дефіциту (ППД) та статистику ринку праці [120].

Зведена інформація щодо вказаних індикаторів та інформаційної бази розрахунку наведена в табл. 2.3.

Усі показники повинні бути вивчені на предмет їх внеску в проблемні макроекономічні дисбаланси. Зокрема, нагляд за державним боргом згідно з новим регулюванням обмежуватиметься його внеском у макроекономічні дисбаланси, оскільки стійкість державних фінансів вже охоплена показниками SGP.

Таблиця 2.3

Показники виявлення макроекономічних дисбалансів
(Macroeconomic Imbalance Procedure)

Показник	Джерело інформації
Середня зміна за 3 роки сальдо поточного рахунку платіжного балансу , відсоток до ВВП	База даних АМЕСО (Національні рахунки, Європейська система рахунків 95)
Чиста міжнародна інвестиційна позиція , відсоток до ВВП	Статистика платіжного балансу. EUROSTAT
Зміна у відсотках за 3 роки реального ефективного обмінного курсу на основі ІСЦ стосовно 42 торгівельних країн ( )	База даних АМЕСО
Частка експорту (у % від світового) (зміна у відсотках за 5 років)	EUROSTAT, МВФ (Платіжний баланс б)
Індекс номінальної вартості одиниці праці (зміна у відсотках за 3 роки)	База даних АМЕСО ECFIN (Національні рахунки, Європейська система рахунків 95)
Щорічний індекс цін на житло	EUROSTAT (Національні рахунки, Європейська система рахунків 2010 та статистика цін)
Консолідований кредитний потік приватного сектора , відсоток до ВВП	EUROSTAT (Національні рахунки, Європейська система рахунків 2010, Фінансові рахунки)
Борг приватного сектора , відсоток до ВВП	EUROSTAT (Національні рахунки, Європейська система рахунків 2010, Фінансові рахунки)
Загальний валовий державний борг , за концепцією EDP, відсоток до ВВП	EUROSTAT (Державна фінансова статистика)
Середній за 3 роки рівень безробіття	EUROSTAT (Обстеження робочої сили)
Щорічна процентна зміна загального обсягу зобов'язань фінансового сектора	EUROSTAT (Національні рахунки, Європейська система рахунків 95, Фінансові рахунки)
Рівень активності , % від загальної кількості населення у віці 15-64 років (3-річна зміна в.п.)	EUROSTAT (Обстеження робочої сили)
Рівень тривалого безробіття , % выд активного населення у віці 15-74 років (3-річна зміна в.п.)	EUROSTAT (Обстеження робочої сили)
Рівень безробіття серед молоді , % выд активного населення у віці 15-24 років (3-річна зміна в.р.)	EUROSTAT (Обстеження робочої сили)

* згруповано за [120].

Індикатор еволюції безробіття повинен читатися разом з іншими більш перспективними показниками та використовуватись для кращого розуміння потенційної серйозності макроекономічних дисбалансів з точки зору їх можливої ймовірності та спроможності економіки пристосовуватися [120].

Із поняттям ризику асоціюють проблеми економічної безпеки при розрахунку Індексу ризику країн Euromoney (Euromoney Country Risk (ECR)).

ECR оцінює інвестиційний ризик країни, зокрема ризик дефолту на облігацію, ризик втрати прямих інвестицій, ризик глобальних ділових відносин тощо, використовуючи якісну модель, яка будується на основі експертного висновку щодо змінних ризиків всередині країни (90% зважування) та поєднання його з базовим кількісним значенням (зважування 10%). Для отримання загальної оцінки за ризик країни відбувається оцінка в 5 категоріях. Чотири якісні категорії – це політичний ризик (ваговий коефіцієнт – 35%), економічний ризик (35%), структурний ризик (10%) та доступ до міжнародних ринків капіталу (10%). Кількісними значеннями є показники державного боргу (10%) (табл. 2.4) [105].

Таблиця 2.4

Показники оцінки ризику країн згідно з методологією Euromoney

№ з/п	Показник	Вид показника	Питома вага в зведеному балі, %	Особливості формування
1	2	3	4	5
1	Політичний ризик	Якісний	35	Учасники оцінюють кожену країну, від 0 до 10 балів за 5 субфакторами: корупція; державні неплатежі; урядова стабільність; доступ / прозорість інформації; інституційний ризик; регуляторне та політичне середовище.
2	Економічний ризик	Якісний	35	Учасники оцінюють кожену країну, від 0 до 10 балів за 6 субфакторами: банківська стабільність / ризик; Прогноз ВВП; Рівень безробіття; державні фінанси; грошово-кредитна політика / стабільність валюти.
3	Структурний ризик	Якісний	10	Учасники оцінюють кожену країну, від 0 до 10 балів за 4 субфакторами: демографічні показники; фізична (виробнича) інфраструктура; ринок праці / виробничі відносини; м'яка (соціальна) інфраструктура.

1	2	3	4	5
4	Доступ до міжнародних ринків капіталу	Якісний	10	учасники оцінюють доступність кожної країни до міжнародних ринків за шкалою 0-10 (0 – взагалі немає доступу та 10 – повний доступ). Ці показники усереднюються, а потім зважуються до 10%.
5	Державний борг	Кількісний	10	Обчислюється з використанням таких співвідношень із даних Світового банку щодо глобальних фінансів: загальний обсяг заборгованості до ВВП (А), платежі з обслуговування боргу до експорту (В); сальдо рахунку поточних операцій до ВВП (С).

* згруповано за даними [105]

Індекс комплексної національної сили, розроблений в Японії, але нині використовується в Китаї й Індії, а модифікування його, крім того, здійснювали вчені США, Великобританії, Німеччини й інших країн. Як зведений показник рівня національної сили використовується згортка трьох груп показників: перша – характеризує здатність країни робити свій внесок у розвиток світового співтовариства, друга – здатність країни до «виживання», третя – можливість здійснювати силовий тиск. Оцінка «комплексної національної сили» включає в себе різноманітні фактори, зокрема: розмір території, географічні умови, природні і трудові ресурси, демографічні характеристики, економічний розвиток, обороноздатність, соціальні умови, рівень міжнародного впливу, індикатори стану культури тощо. До основних економічних факторів віднесено розмір ВВП і місце країни за його обсягом у світі (табл. 2.5) [36].

Як видно із переліку наведених індикаторів, економічні показники присутні практично в усіх розрахункових групах ресурсів, тому чіткого виділення економічної складової в комплексній національній силі немає.

Заснована в Женеві фірма Business Environment Risk Intelligence SA три рази на рік BERI обчислює за власною методикою індекс ділових ризиків. Індекс BERI охоплює чотири типи рейтингів. Це – Індекс політичного ризику (PRI), Індекс операційного ризику (ORI), Коефіцієнт випромінювання та Репатріації (R-фактор) та Комбінований показник, який представляє собою комбінацію трьох інших. Для кожного з них публікується оцінка поточної ситуації, а також однорічний та п'ятирічний прогноз [100].

Таблиця 2.5

Складові індексу комплексної національної сили [70]

Тип ресурсів	Середня вага	Індикатор
Економічні ресурси	0.2	ВВП, ПКС (паритет купівельної спроможності)
Людський капітал	0.1	А. Працездатне населення у віці 15–65
		В. Середній людський капітал. Кількість років, витрачених на навчання
		С. Загальний людський капітал, $C=A*B$
Природні ресурси	0.1	Роялті та ліцензійні платежі (надходження) за виробництво електрики
		Комерційне використання енергоресурсів
		Посівні площі сільськогосподарських культур
		Витрати свіжої води
Ресурси капіталу	0.1	Валові внутрішні інвестиції
		Ринкова величина капіталу
		Чисті прямі іноземні інвестиції
Технологічні ресурси та ресурси знань	0,2	Кількість персональних комп'ютерів
		Користувачі Інтернету
		Патентні заявки, подані жителями-резидентами
		Науково-технічні журнальні статті
		Витрати на НДР
Урядові ресурси	0.1	Витрати центрального уряду
Військові ресурси	0,1	Військовослужбовці
		Військові витрати
Міжнародні ресурси	0.1	Експорт товарів і послуг
		Імпорт товарів і послуг
		Роялті та ліцензійні платежі, надходження
		Роялті та ліцензійні платежі, сплата

Міжнародним валютним фондом для оцінки фінансової стійкості країн розроблено власну методику та набір показників. Індикатори фінансової стійкості – це показники поточного фінансового стану і стійкості фінансових установ країни та їх контрагентів із сектору нефінансових корпорацій та сектору домашніх господарств. Дані містять інформацію про основні індикатори фінансової стійкості депозитних корпорацій (банків) щодо достатності капіталу, якості активів, прибутку та рентабельності, ліквідності, чутливості до ринкового ризику і рекомендовані індикатори фінансової стійкості, а також вихідні дані для їх складання. Індикатори фінансової стійкості дають уявлення про ринки, на яких здійснюють свою діяльність фінансові установи [113].

У Білорусі було розроблено свій кількісний підхід до оцінювання економічної безпеки держави. Згідно з цією методикою показники, що характеризують стан економічної безпеки, є такими: ВВП, номінальна заробітна плата, експорт, імпорт, частка зовнішнього держборгу в ВВП, золотовалютні резерви, чистий прибуток організацій, інфляція, інвестиції, частка збиткових організацій. Рівень досягнення безпеки щодо кожної компоненти в даному підході визначається як середньозважена величина на основі ранжування системи обраних показників і відповідних їм вагових коефіцієнтів (визначаються теж методом ранжування) [16].

Український дослідник А.Б. Качинський наводить наступний перелік граничних значень розвитку суспільства, що вважаються катастрофічними в світовій практиці (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Граничні значення розвитку суспільства, що вважаються катастрофічними у світовій практиці [35]

№ з/п	Назва показника	Гранично-критичне значення	Імовірнісні соціально-політичні наслідки
1	2	3	4
1	Рівень промислового виробництва	30–40%	Деіндустріалізація країни
2	Частка імпортованих продуктів харчування	30%	Стратегічна залежність країни від імпорту
3	Частка в експорті продукції обробної промисловості	45%	Колоніально-сировинна структура економіки
4	Частка в експорті високотехнологічної продукції	10–15%	Технологічне відставання економіки
5	Частка у ВВП державних асигнувань на науку	2%	Руйнування науковотехнічного потенціалу
6	Співвідношення доходів 20% найбагатших і найбідніших громадян	10:1	Антагонізація соціальної структури
7	Частка населення, яка живе за межею бідності	10%	Люмпенізація населення
8	Співвідношення мінімальної і середньої заробітної плати	1:3	Декваліфікація і пауперизація робочої сили
9	Рівень безробіття	8–10%	Зростання соціально-знедоленого населення
10	Умовний коефіцієнт депопуляції	1	Перевищення смертністю народжуваності
11	Сумарний коефіцієнт народжуваності	2,14–2,15	Відсутність простої зміни населення

продовження табл. 2.6

1	2	3	4
12	Середня тривалість життя населення	75–79	Зниження життєздатності країни
13	Частка осіб старших за 65 років у загальній чисельності населення	7%	Старіння населення
14	Надходження для екологічної безпеки, % від ВВП	5% (Німеччина)	Загроза екологічної катастрофи
15	Екологічні втрати, % до ВВП	5%	Життєбезпека довкілля
16	Природоохоронні витрати	5%	Деградація екології
17	Кількість злочинів на 100 осіб	5–6	Криміналізація суспільних відносин
18	Рівень споживання алкоголю, л. абс. на людину за рік	8	Фізична деградація населення
19	Кількість суїцидів на 100 тис. осіб	3 (в Росії до 1917 р.)	Фрустрація масової свідомості
20	Рівень розповсюдженості психічної патології на 1 тис. осіб	284 (1992 р.) 360 (2010 р.)	Руйнування особистості
21	Частка громадян, які виступають за кардинальну зміну політичної системи	40%	Делегітимізація влади
22	Рівень довіри населення до центральних органів влади	25%	Відторгнення влади народом

Як видно із наведеної табл. 2.6, в основу якої покладено метод аналогій – встановлення гранично-критичних значень показників на основі світового історичного досвіду, дуже тісно пов'язані між собою показники економічної, соціальної, екологічної, політичної безпеки. Зв'язок настільки тісний, що досягнення критичного значення одним із показників може понести за собою значні соціально-економічні втрати, які позначаються на багатьох сферах життєдіяльності суспільства.

Підсумовуючи короткий огляд світових методик та підходів до оцінки економічної безпеки, можна дійти декількох висновків:

1. Оцінка економічної безпеки виключно за одним із агрегованих індексів, поширених у світовій практиці, не дасть змоги виявити всі загрози економічній безпеці, зважаючи на певну векторність вказаних індексів.

2. Застосування в міжнародній практиці показників, що базуються виключно на фінансових аналітичних даних, доцільне для оцінки кредитоспроможності, фінансової стійкості країни, проте для внутрішнього управління не дає відповіді на запитання щодо причин виникнення фінансових проблем, які можуть приховуватись за структурними дисбалансами, політичною та військовою нестабільністю тощо.

3. Економічна і національна безпека дуже тісно пов'язані між собою. Цей зв'язок має ієрархічний вигляд, якщо розглядати економічну безпеку складовою національної безпеки. Проте в сучасному світі потужного

ускладнення суспільно-політичних зв'язків можна розглядати економічну і національну безпеку як тотожні поняття, зважаючи на те, що економічний контекст присутній практично у всіх сферах національної безпеки.

2.2. Макроекономічні показники стану економічної безпеки України: трансформація методичних аспектів діагностики

Перелік індикаторів економічної безпеки, визначених Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [76], містить велику кількість показників, що характеризують різні сфери економічної діяльності країни. На наш погляд, наведений перелік має окремі недоліки, врахування яких надалі дозволить широкому колу науковців та практиків мати доступ до інформації, що характеризує стан економічної безпеки України, виявляти загрози та піддавати їх ґрунтовному економічному аналізу. До таких недоліків можемо віднести:

1. Велика кількість запропонованих індикаторів і досить умовний їх розподіл за складовими економічної безпеки, які часто є суміжними;

2. Недоступність інформації у загальних інформаційних ресурсах для розрахунку окремих індикаторів, що не дозволяє визначити підсумкові інтегральні індикатори;

3. Кореляція показників між собою, що може певним чином викривити інтегральний показник економічної безпеки.

З метою уникнення визначених недоліків авторами запропоновано:

1. Виключити/замінити показники економічної безпеки, інформація для яких є недоступною на загальних статистичних інформаційних ресурсах, із Методичних рекомендацій.

2. Виключити/замінити показники економічної безпеки, які значним чином корелюють між собою.

Проаналізуємо тісноту зв'язку між набором показників економічної безпеки реального сектору економіки. Вихідні дані до аналізу наведені в табл. 2.7. У цій же таблиці вказані умовні позначення показників економічної безпеки для стандартизації подальших розрахунків.

Таблиця 2.7

Вихідні дані для аналізу тісноти взаємного впливу показників економічної безпеки України

Показники економічної безпеки України	Умовне позначення	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Індекс промислового виробництва	x ₁	112,2	108	99,3	95,7	89,9	87	102,8	100,4	101,6
Ступінь зносу основних засобів промисловості	x ₂	63	56,8	57,3	56,9	60,3	76,9	69,4	59,1	66,4
Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції	x ₃	2,48	2,51	2,61	2,61	2,77	1,23	1,11	2,60	3,07
Трудомісткість промислового виробництва	x ₄	25,29	24,16	27,35	28,60	24,81	22,10	20,15	21,70	н/і*
Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств	x ₅	3,5	4,7	3,4	3	1,6	0,9	4,2	6,8	7
Обсяг виконаних будівельних робіт до 1990 року	x ₆	112	120	92,7	89	79,6	87,7	117,4	126,3	108,5
Ступінь зносу основних засобів у будівництві	x ₇	50,1	58,8	55,1	51,9	54,4	53	36	45,7	44,5
Рентабельність операційної діяльності підприємств будівництва	x ₈	-1,5	0,2	-0,1	0	5,8	-7,6	-0,4	1,6	2
Ступінь зносу основних засобів на підприємствах транспорту та зв'язку	x ₉	94,4	95,6	96	96,7	97,9	51,7	50,6	47,6	62,9
Рентабельність операційної діяльності підприємств транспорту та зв'язку	x ₁₀	5,6	6,1	5,4	3,5	-1,7	1,1	5,1	-1	-3,1
Урожайність основних зернових та зернобобових культур	x ₁₁	26,9	37	31,2	39,9	43,7	41,1	46,1	42,5	47,4
Ступінь зносу основних засобів у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві	x ₁₂	40,8	32,6	34,6	35,8	38,8	38,9	37,3	35,7	35,4
Рентабельність операційної діяльності підприємств сільського господарства, мисливства, лісового господарства	x ₁₃	22,9	23,2	21,7	11,3	20,6	41,7	32,4	22,4	3,9
Індекс сільськогосподарської продукції (у % до попереднього року)	x ₁₄	98,6	120,2	96,1	113,3	102,2	95,2	106,3	97,8	107,8
Частка власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави, відсотків	x ₁₅	61,3	54,1	62,0	65,7	67,4	65,0	69,1	60,7	н/і
Рівень імпортової залежності за домінуючим ресурсом у загальному постачанні первинної енергії, відсотків	x ₁₆	53,5	77,2	61,8	21,8	29,2	36,4	32,7	48,7	н/і
Знос основних виробничих фондів підприємств паливно-енергетичного комплексу, відсотків	x ₁₇	60,7	57	58,4	61,9	61,4	60,1	62,1	57	73,7
Відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу до ВВП, відсотків	x ₁₈	0,83	1	1,74	1,92	1,44	1,07	1,29	1,04	1,17
Валове нагромадження основного капіталу, відсотків ВВП	x ₁₉	16,98	17,42	19,54	17,63	14	16	15,46	15,76	17,17
Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, відсотків	x ₂₀	4,7	2	2,1	0,3	-9,8	-5	-4,89	1,34	1,83
Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, відсотків	x ₂₁	0,83	0,73	0,75	0,74	0,65	0,62	0,70	0,45	0,47
Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств, відсотків	x ₂₂	11,5	12,8	13,6	13,6	12,1	15,2	16,6	14,3	15,60
Рівень «Тінізації» економіки, відсотків ВВП	x ₂₃	38	34	34	35	43	40	34	32	32
Рівень безробіття (за методологією Міжнародної організації праці), відсотків	x ₂₄	8,8	8,6	8,1	7,7	9,7	9,5	9,7	9,9	9,1

* у статистичних щорічниках у момент здійснення розрахунків авторами відсутня інформація

Таблиця 2.8

Кореляційна матриця показників економічної безпеки реального сектору

		Показники економічної безпеки																							
		X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉	X ₁₀	X ₁₁	X ₁₂	X ₁₃	X ₁₄	X ₁₅	X ₁₆	X ₁₇	X ₁₈	X ₁₉	X ₂₀	X ₂₁	X ₂₂	X ₂₃	X ₂₄
Показники економічної безпеки	X ₁	x	-0,39	0,19	-0,14	0,83	0,81	-0,66	0,27	-0,19	0,19	-0,46	-0,71	-0,25	0,32	-0,56	0,62	-0,41	-0,43	0,36	0,74	0,85	-0,29	-0,52	-0,21
	X ₂	-0,39	x	-0,92	-0,67	-0,42	0,01	-0,28	-0,74	-0,66	0,00	0,40	0,70	0,95	-0,30	0,38	-0,19	-0,10	-0,92	-0,36	-0,47	-0,74	0,67	0,33	0,49
	X ₃	0,19	-0,92	x	0,69	0,21	-0,10	0,56	0,70	0,69	-0,32	-0,41	-0,47	-0,86	0,09	-0,47	0,18	0,19	0,79	0,26	0,42	0,44	-0,88	-0,03	-0,38
	X ₄	-0,14	-0,67	0,69	x	-0,27	-0,62	0,71	0,23	0,90	0,23	-0,68	-0,46	-0,74	0,33	-0,19	-0,01	0,09	0,999	0,62	0,35	0,61	-0,69	0,05	0,89
	X ₅	0,83	-0,42	0,21	-0,27	x	0,90	-0,55	0,30	-0,39	0,02	0,08	-0,64	-0,28	0,02	-0,48	0,29	-0,68	0,49	0,35	0,42	-0,55	0,07	0,23	-0,40
	X ₆	0,81	0,01	-0,10	-0,62	0,90	x	-0,80	0,03	-0,72	0,07	0,32	-0,36	0,12	-0,06	-0,26	0,29	-0,62	0,37	-0,05	0,44	0,29	0,60	-0,78	0,41
	X ₇	-0,66	-0,28	0,56	0,71	-0,55	-0,80	x	0,00	0,67	-0,26	-0,63	0,00	-0,27	-0,28	-0,36	0,14	-0,68	-0,09	0,32	0,03	-0,07	-0,78	0,50	-0,45
	X ₈	0,27	-0,74	0,70	0,23	0,30	0,03	0,00	x	0,49	-0,32	0,14	-0,16	-0,69	0,30	0,09	-0,07	0,33	0,49	-0,28	-0,17	0,27	-0,61	0,05	0,08
	X ₉	-0,19	-0,66	0,69	0,90	-0,39	-0,72	0,67	0,49	x	0,12	-0,51	-0,23	-0,71	0,33	0,07	-0,09	0,17	0,83	0,35	0,00	0,49	-0,80	0,30	-0,69
	X ₁₀	0,19	0,00	-0,32	0,23	0,02	0,07	-0,26	-0,32	0,12	x	-0,43	-0,50	0,00	0,26	0,16	0,19	-0,56	0,60	0,70	0,42	0,77	0,47	-0,50	-0,59
	X ₁₁	-0,46	0,40	-0,41	-0,68	0,08	0,32	-0,63	0,14	-0,51	-0,43	x	0,64	0,26	0,34	0,60	-0,67	0,83	-0,44	-0,90	-0,62	-0,55	0,34	0,22	0,71
	X ₁₂	-0,71	0,70	-0,47	-0,46	-0,64	-0,36	0,00	-0,16	-0,23	-0,50	0,64	x	0,57	-0,09	0,61	-0,56	0,42	-0,83	-0,79	-0,92	-0,96	0,07	0,83	0,60
	X ₁₃	-0,25	0,95	-0,86	-0,74	-0,28	0,12	-0,27	-0,69	-0,71	0,00	0,26	0,57	x	-0,56	0,18	0,12	-0,39	-0,93	-0,28	-0,37	-0,68	0,66	0,23	0,58
	X ₁₄	0,32	-0,30	0,09	0,33	0,02	-0,06	-0,28	0,30	0,33	0,26	0,34	-0,09	-0,56	x	0,56	-0,75	0,79	0,68	-0,06	-0,04	0,42	-0,01	-0,11	-0,40
	X ₁₅	-0,56	0,38	-0,47	-0,19	-0,48	-0,26	-0,36	0,09	0,07	0,16	0,60	0,61	0,18	0,56	x	-0,74	0,90	-0,21	-0,50	-0,75	-0,34	0,23	0,46	0,16
	X ₁₆	0,62	-0,19	0,18	-0,01	0,29	0,29	0,14	-0,07	-0,09	0,19	-0,67	-0,56	0,12	-0,75	-0,74	x	-0,93	-0,46	0,52	0,63	0,42	-0,32	-0,40	-0,19
	X ₁₇	-0,41	-0,10	0,19	0,09	-0,68	-0,62	-0,68	0,33	0,17	-0,56	0,83	0,42	-0,39	0,79	0,90	-0,93	x	0,30	-0,49	-0,40	-0,10	-0,10	0,57	0,13
	X ₁₈	-0,43	-0,92	0,79	0,999	0,49	0,37	-0,09	0,49	0,83	0,60	-0,44	-0,83	-0,93	0,68	-0,21	-0,46	0,30	x	0,30	-0,15	-0,10	0,26	-0,26	-0,56
	X ₁₉	0,36	-0,36	0,26	0,62	0,35	-0,05	0,32	-0,28	0,35	0,70	-0,90	-0,79	-0,28	-0,06	-0,50	0,52	-0,49	0,30	x	0,75	0,58	-0,13	-0,52	-0,82
	X ₂₀	0,74	-0,47	0,42	0,35	0,42	0,44	0,03	-0,17	0,00	0,42	-0,62	-0,92	-0,37	-0,04	-0,75	0,63	-0,40	-0,15	0,75	x	0,87	-0,31	-0,64	-0,55
	X ₂₁	0,85	-0,74	0,44	0,61	-0,55	0,29	-0,07	0,27	0,49	0,77	-0,55	-0,96	-0,68	0,42	-0,34	0,42	-0,10	-0,10	0,58	0,87	x	-0,48	-0,34	0,57
	X ₂₂	-0,29	0,67	-0,88	-0,69	0,07	0,60	-0,78	-0,61	-0,80	0,47	0,34	0,07	0,66	-0,01	0,23	-0,32	-0,10	0,26	-0,13	-0,31	-0,48	x	-0,36	0,25
	X ₂₃	-0,52	0,33	-0,03	0,05	0,23	-0,78	0,50	0,05	0,30	-0,50	0,22	0,83	0,23	-0,11	0,46	-0,40	0,57	-0,26	-0,52	-0,64	-0,34	-0,36	x	0,22
	X ₂₄	-0,21	0,49	-0,38	0,89	-0,40	0,41	-0,45	0,08	-0,69	-0,59	0,71	0,60	0,58	-0,40	0,16	-0,19	0,13	-0,56	0,82	-0,55	0,57	0,25	0,22	x
Кількість факторів, із якими встановлено	дуже тісний зв'язок ($r_{xy} > 0,8$)	3	3	3	3	2	2	1	-	2	-	2	4	3	-	1	-	3	5	2	2	3	2	1	2
	середній тісний зв'язок ($0,8 > r_{xy} > 0,6$)	4	5	4	9	2	6	6	4	7	2	6	7	5	3	2	5	4	3	4	6	4	5	2	3
	тісний зв'язок ($0,6 > r_{xy} > 0,5$)	2		1		2		2		1	6	2	3	2	2	1	1	2	1	4	1	3		5	3
Загальна кількість		9	8	8	12	6	8	9	4	10	8	10	14	10	5	4	6	9	9	10	9	10	7	8	8

* умовні позначення:

	дуже тісний зв'язок ($r_{xy} > 0,8$)
	середній тісний зв'язок ($0,8 > r_{xy} > 0,6$)
	тісний зв'язок ($0,6 > r_{xy} > 0,5$)

Відомо, що значення коефіцієнтів кореляції визначає, як тісно пов'язані емпіричні параметри лінійної залежності [44]. При позитивній залежності між ними коефіцієнт кореляції $r_{y,x}$ приймає значення від 0 до 1. Чим ближче $r_{y,x}$ до одиниці, тим ближче емпірична залежність до функціональної [13].

Табл. 2.8 містить результати розрахунків парних коефіцієнтів кореляції для всіх зазначених показників у вигляді кореляційної матриці. Кореляційна матриця n випадкових змінних $X_1, \dots, X_n$ – це матриця розміру $n \times n$ елементи рядка i і стовпця j якої $\rho(X_i; X_j)$.

Адекватність отриманих даних перевіримо за допомогою критерію Фішера. За отриманими в моделі значеннями коефіцієнта детермінації R^2 обчислюють експериментальне значення F -статистики:

$$F_{\text{експ}} = \frac{R^2}{1 - R^2} \cdot \frac{n - m - 1}{m}, \quad (2.1)$$

яке порівнюють з табличним значенням розподілу Фішера при заданому рівні значущості α (як правило, $\alpha = 0,05$ або $\alpha = 0,01$). Якщо $F_{\text{табл}} < F_{\text{експ}}$, нульова гіпотеза відхиляється, тобто існує такий коефіцієнт у регресійному рівнянні, який суттєво відрізняється від нуля, а відповідний фактор впливає на досліджувану змінну. Відхилення нуль-гіпотези свідчить про адекватність побудованої моделі. У протилежному випадку модель вважається неадекватною [39].

$F_{\text{табл}}$ для рівня значущості $\alpha = 0,05$ та ступенях свободи 1 та 7 складає 5,59.

Розрахункові значення F статистики наведено в табл. 2.9. Заливкою виділено випадки, коли $F_{\text{табл}} < F_{\text{експ}}$, тобто випадки статистично значимих коефіцієнтів кореляції.

За результатами перевірки коефіцієнтів кореляції на значимість і вилучення з кореляційної матриці статистично незначимих коефіцієнтів, “очищена” кореляційна матриця відображає “справжні” статистично значимі зв'язки між змінними (табл. 2.10).

Таблиця 2.9

Значення F -критерію

		Показники економічної безпеки																								
1	2	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉	X ₁₀	X ₁₁	X ₁₂	X ₁₃	X ₁₄	X ₁₅	X ₁₆	X ₁₇	X ₁₈	X ₁₉	X ₂₀	X ₂₁	X ₂₂	X ₂₃	X ₂₄	
Показники економічної безпеки	x ₁	x	1,28	0,25	0,13	15,22	13,78	5,53	0,56	0,27	0,27	1,89	7,27	0,47	0,80	3,20	4,37	1,41	1,59	1,04	8,47	18,23	0,64	2,59	0,32	
	x ₂	1,28	x	36,31	5,86	1,50	0,00	0,59	8,41	5,37	0,00	1,37	6,61	60,76	0,69	1,18	0,26	0,07	38,57	1,04	1,98	8,47	5,70	0,86	2,21	
	x ₃	0,25	36,31	x	6,29	0,34	0,07	3,22	6,82	6,45	0,81	1,40	1,98	19,80	0,06	1,98	0,23	0,26	11,62	0,51	1,50	1,68	24,03	0,01	1,18	
	x ₄	0,13	5,86	6,29	x	0,53	4,42	7,14	0,39	30,76	0,40	5,98	1,90	8,57	0,86	0,26	0,00	0,06	3494,75	4,37	0,98	4,15	6,36	0,02	26,67	
	x ₅	15,22	1,50	0,34	0,53	x	29,71	3,06	0,70	1,27	0,00	0,05	4,75	0,61	0,00	2,10	0,64	6,02	2,21	0,98	1,50	3,04	0,03	0,39	1,33	
	x ₆	13,78	0,00	0,07	4,42	29,71	x	12,44	0,00	7,68	0,04	0,81	1,05	0,11	0,03	0,51	0,64	4,37	1,11	0,02	1,68	0,64	3,94	10,88	1,41	
	x ₇	5,53	0,59	3,22	7,14	3,06	12,44	x	0,00	5,67	0,50	4,56	0,00	0,55	0,60	1,04	0,14	6,02	0,06	0,80	0,01	0,03	10,88	2,33	1,78	
	x ₈	0,56	8,41	6,82	0,39	0,70	0,00	0,00	x	2,19	0,77	0,15	0,18	6,53	0,69	0,06	0,03	0,86	2,21	0,60	0,21	0,55	4,15	0,02	0,05	
	x ₉	0,27	5,37	6,45	30,76	1,27	7,68	5,67	2,19	x	0,10	2,47	0,39	7,13	0,86	0,03	0,06	0,21	15,50	0,98	0,00	2,21	12,44	0,69	6,36	
	x ₁₀	0,27	0,00	0,81	0,40	0,00	0,04	0,50	0,77	0,10	x	1,56	2,28	0,00	0,51	0,18	0,26	3,20	3,94	6,73	1,50	10,19	1,98	2,33	3,74	
	x ₁₁	1,89	1,37	1,40	5,98	0,05	0,81	4,56	0,15	2,47	1,56	x	4,89	0,51	0,91	3,94	5,70	15,50	1,68	29,84	4,37	3,04	0,91	0,36	7,12	
	x ₁₂	7,27	6,61	1,98	1,90	4,75	1,05	0,00	0,18	0,39	2,28	4,89	x	3,45	0,06	4,15	3,20	1,50	15,50	11,62	38,57	82,29	0,03	15,50	3,94	
	x ₁₃	0,47	60,76	19,80	8,57	0,61	0,11	0,55	6,53	7,13	0,00	0,51	3,45	x	3,20	0,23	0,10	1,26	44,81	0,60	1,11	6,02	5,40	0,39	3,55	
	x ₁₄	0,78	0,72	0,06	0,84	0,00	0,02	0,58	0,67	0,83	0,52	0,89	0,05	3,20	x	3,20	9,00	11,62	6,02	0,03	0,01	1,50	0,00	0,09	1,33	
	x ₁₅	3,12	1,16	1,96	0,27	2,09	0,52	1,04	0,05	0,03	0,19	3,94	4,24	0,23	3,20	x	8,47	29,84	0,32	2,33	9,00	0,91	0,39	1,88	0,18	
	x ₁₆	4,41	0,27	0,22	0,00	0,66	0,66	0,15	0,03	0,06	0,26	5,69	3,18	0,09	9,00	8,47	x	44,81	1,88	2,59	4,61	1,50	0,80	1,33	0,26	
	x ₁₇	1,46	0,08	0,26	0,06	6,06	4,37	6,06	0,83	0,22	3,12	15,16	1,47	0,00	11,62	29,84	44,81	x	0,69	2,21	1,33	0,07	0,07	3,37	0,12	
	x ₁₈	1,57	37,36	11,76	6392,00	2,16	1,14	0,06	2,16	15,83	3,85	1,70	15,73	8,12	6,02	0,32	1,88	0,69	x	0,69	0,16	0,07	0,51	0,51	3,20	
	x ₁₉	1,04	1,04	0,52	4,36	0,99	0,02	0,79	0,61	0,99	6,83	28,24	11,87	0,60	0,03	2,33	2,59	2,21	0,69	x	9,00	3,55	0,12	2,59	14,37	
	x ₂₀	8,56	1,97	1,47	0,99	1,53	1,70	0,01	0,20	0,00	1,53	4,44	40,18	1,10	0,01	9,00	4,61	1,33	0,16	9,00	x	21,79	0,74	4,86	3,04	
	x ₂₁	18,50	8,62	1,65	4,24	3,01	0,64	0,03	0,57	2,24	9,89	3,01	86,43	0,29	1,50	0,91	1,50	0,07	0,07	0,07	3,55	21,79	x	2,10	0,91	3,37
	x ₂₂	0,63	5,63	24,84	6,29	0,03	3,96	11,06	4,21	12,13	1,97	0,90	0,03	5,35	0,00	0,39	0,80	0,07	0,51	0,12	0,74	2,10	x	1,04	0,47	
	x ₂₃	2,53	0,86	0,01	0,02	0,40	10,79	2,30	0,02	0,71	2,29	0,37	15,57	0,40	0,09	1,88	1,33	3,37	0,51	2,59	4,86	0,91	1,04	x	0,36	
	x ₂₄	0,33	2,27	1,16	27,29	1,35	1,43	1,81	0,04	6,22	3,83	7,06	4,01	3,50	1,33	0,18	0,26	0,12	3,20	14,37	3,04	3,37	0,47	0,36	x	

Таблиця 2.10

Очищена кореляційна матриця показників економічної безпеки реального сектору

		Показники економічної безпеки																								
		X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉	X ₁₀	X ₁₁	X ₁₂	X ₁₃	X ₁₄	X ₁₅	X ₁₆	X ₁₇	X ₁₈	X ₁₉	X ₂₀	X ₂₁	X ₂₂	X ₂₃	X ₂₄	
Показники економічної безпеки	1	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	
	X ₁	x				0,83	0,81							-0,71							0,74	0,85				
	X ₂		x	-0,92	-0,67				-0,74					0,70	0,95				-0,92				-0,74	0,67		
	X ₃		-0,92	x	0,69				0,70	0,69				-0,86					0,79					-0,88		
	X ₄		-0,67	0,69	x				0,71	0,90		-0,68	-0,74						0,999				-0,69		-0,89	
	X ₅	0,83				x	0,90											-0,68								
	X ₆	0,81				0,90	x	-0,80		-0,72															-0,78	
	X ₇				0,71	-0,80	x		0,67									-0,68						-0,78		
	X ₈		-0,74	0,70					X					-0,69												
	X ₉			0,69	0,90	-0,72	0,67		x					-0,71					0,83					-0,80		-0,69
	X ₁₀									x										0,70		0,77				
	X ₁₁				-0,68						x					-0,67	0,83		-0,90							0,71
	X ₁₂	-0,71	0,70										x							-0,83	-0,79	-0,92	-0,96		0,83	
	X ₁₃		0,95	-0,86	-0,74				-0,69	-0,71				x						-0,93			-0,68			
	X ₁₄														X		-0,75	0,79								
	X ₁₅															x	-0,74	0,90				-0,75				
	X ₁₆										-0,67				-0,75	-0,74	X	-0,93								
	X ₁₇					-0,68	-0,68				0,83			0,79	0,90	-0,93	x									
	X ₁₈		-0,92	0,79	0,999						0,83		-0,83	-0,93	0,68				x							
	X ₁₉										0,70	-0,90	-0,79							x		0,75				-0,82
	X ₂₀	0,74												-0,92		-0,75				0,75	x	0,87				
	X ₂₁	0,85	-0,74								0,77		-0,96								0,87	x				
	X ₂₂		0,67	-0,88	-0,69			-0,78		-0,80														x		
	X ₂₃							-0,78						0,83											x	
X ₂₄				-0,89					-0,69	0,71									-0,82						x	
Кількість факторів, із якими встановлено	дуже тісний зв'язок ($r_{xy} > 0,8$)	3	3	3	3	2	2	1		3		2	4	3		1	1	3	5	2	2	3	2	1	2	
	середній тісний зв'язок ($0,8 > r_{xy} > 0,6$)	2	5	4	6	1	3	4	3	5	2	3	3	3	3	2	3	3	1	3	3	3	3	1	2	
Загальна кількість		5	8	7	9	3	5	5	3	8	2	5	7	6	3	3	4	6	6	5	5	6	5	2	4	

Результати обчислень коефіцієнтів кореляції свідчать про наявність зв'язку між багатьма показниками економічної безпеки різної щільності. Перелік показників, рейтингований за кількістю факторів із дуже тісним зв'язком, наведено в табл. 2.11.

Таблиця 2.11

Рейтингування показників економічної безпеки за кількістю факторів, із якими наявний дуже тісний зв'язок

Показники економічної безпеки	Умовне позначення	Кількість факторів, із якими наявний дуже тісний зв'язок ($r_{xy} > 0.8$)
1	2	3
Відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу до ВВП, відсотків	x_{18}	5
Ступінь зносу основних засобів у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві	x_{12}	4
Індекс промислового виробництва	x_1	3
Ступінь зносу основних засобів промисловості	x_2	3
Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції	x_3	3
Трудомісткість промислового виробництва	x_4	3
Ступінь зносу основних засобів на підприємствах транспорту та зв'язку	x_9	3
Рентабельність операційної діяльності підприємств сільського господарства, мисливства, лісового господарства	x_{13}	3
Знос основних виробничих фондів підприємств паливно-енергетичного комплексу, відсотків	x_{17}	3
Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, відсотків	x_{21}	3
Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств	x_5	2
Обсяг виконаних будівельних робіт до 1990 року	x_6	2
Урожайність основних зернових та зернобобових культур	x_{11}	2
Валове нагромадження основного капіталу, відсотків ВВП	x_{19}	2
Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, відсотків	x_{20}	2

продовження табл. 2.11

1	2	3
Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств, відсотків	X ₂₂	2
Рівень безробіття (за методологією Міжнародної організації праці), відсотків	X ₂₄	2
Ступінь зносу основних засобів у будівництві	X ₇	1
Частка власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави, відсотків	X ₁₅	1
Рівень імпортової залежності за домінуючим ресурсом у загальному постачанні первинної енергії, відсотків	X ₁₆	1
Рівень «Тінізації» економіки, відсотків ВВП	X ₂₃	1
Рентабельність операційної діяльності підприємств будівництва	X ₈	0
Рентабельність операційної діяльності підприємств транспорту та зв'язку	X ₁₀	0
Індекс сільськогосподарської продукції (у % до попереднього року)	X ₁₄	0

Як свідчать дані табл. 3, найбільша кількість показників економічної безпеки (5) із досліджуваних дуже щільно корелює із індикатором «Відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу до ВВП, відсотків», 4 показники корелюють із індикатором «Ступінь зносу основних засобів у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві», по 3 показники корелюють із такими індикаторами, як «Індекс промислового виробництва», «Ступінь зносу основних засобів промисловості», «Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції», «Ступінь зносу основних засобів на підприємствах транспорту та зв'язку», «Трудомісткість промислового виробництва», «Рентабельність операційної діяльності підприємств сільського господарства, мисливства, лісового господарства», «Знос основних виробничих фондів підприємств паливно-енергетичного комплексу, відсотків», «Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, відсотків». Перелік індикаторів, із якими наявний дуже тісний зв'язок вказаних показників, ілюструє табл. 2.12.

Таблиця 2.12

Перелік індикаторів із дуже тісним парним кореляційним зв'язком

Показник економічної безпеки	Умове позначення	Показник дуже тісної парної кореляції ($r_{xy} > 0.8$)	Умове позначення	Характер зв'язку
1	2	3	4	5
Відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу до ВВП, відсотків	x_{18}	Ступінь зносу основних засобів промисловості	x_2	зворотній
		Трудомісткість промислового виробництва	x_4	прямий
		Ступінь зносу основних засобів на підприємствах транспорту та зв'язку	x_9	прямий
		Ступінь зносу основних засобів у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві	x_{12}	зворотній
		Рентабельність операційної діяльності підприємств сільського господарства, мисливства, лісового господарства	x_{13}	зворотній
Ступінь зносу основних засобів у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві	x_{12}	Відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу до ВВП, відсотків	x_{18}	зворотній
		Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, відсотків	x_{20}	зворотній
		Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, відсотків	x_{21}	зворотній
		Рівень «Тінізації» економіки, відсотків ВВП	x_{23}	прямий
Індекс промислового виробництва	x_1	Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств	x_5	прямий
		Обсяг виконаних будівельних робіт до 1990 року	x_6	прямий
		Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, відсотків	x_{21}	прямий

1	2	3	4	5
Ступінь зносу основних засобів промисловості	x ₂	Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції	x ₃	зворотній
		Рентабельність операційної діяльності підприємств сільського господарства, мисливства, лісового господарства	x ₁₃	прямий
		Відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу до валового внутрішнього продукту (далі – ВВП), відсотків	x ₁₈	зворотній
Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції	x ₃	Ступінь зносу основних засобів промисловості	x ₂	зворотній
		Рентабельність операційної діяльності підприємств сільського господарства, мисливства, лісового господарства	x ₁₃	зворотній
		Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств, відсотків	x ₂₂	зворотній
Трудомісткість промислового виробництва	x ₄	Ступінь зносу основних засобів на підприємствах транспорту та зв'язку	x ₉	прямий
		Відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу до ВВП, відсотків	x ₁₈	прямий
		Рівень безробіття (за методологією Міжнародної організації праці), відсотків	x ₂₄	зворотній
Рентабельність операційної діяльності підприємств сільського господарства, мисливства, лісового господарства	x ₁₃	Ступінь зносу основних засобів промисловості	x ₂	прямий
		Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції	x ₃	зворотній
		Відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу до ВВП, відсотків	x ₁₈	зворотній

продовження табл. 2.12

1	2	3	4	5
Знос основних виробничих фондів підприємств паливно-енергетичного комплексу, відсотків	x ₁₇	Урожайність основних зернових та зернобобових культур	x ₁₁	прямий
		Частка власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави, відсотків	x ₁₅	прямий
		Рівень імпортої залежності за домінуючим ресурсом у загальному постачанні первинної енергії, відсотків	x ₁₆	зворотній
Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, відсотків	x ₂₁	Індекс промислового виробництва	x ₁	прямий
		Ступінь зносу основних засобів у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві	x ₁₂	зворотній
		Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, відсотків	x ₂₀	прямий
Ступінь зносу основних засобів на підприємствах транспорту та зв'язку	x ₉	Трудомісткість промислового виробництва	x ₄	прямий
		Відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу до ВВП, відсотків	x ₁₈	прямий
		Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств, відсотків	x ₂₂	зворотній
Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств	x ₅	Індекс промислового виробництва	x ₁	прямий
		Обсяг виконаних будівельних робіт до 1990 року	x ₆	прямий
Обсяг виконаних будівельних робіт до 1990 року	x ₆	Індекс промислового виробництва	x ₁	прямий
		Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств	x ₅	прямий
Урожайність основних зернових та зернобобових культур	x ₁₁	Знос основних виробничих фондів підприємств паливно-енергетичного комплексу, відсотків	x ₁₇	прямий
		Валове нагромадження основного капіталу, відсотків ВВП	x ₁₉	зворотній

продовження табл. 2.12

1	2	3	4	5
Валове нагромадження основного капіталу, відсотків ВВП	x ₁₉	Урожайність основних зернових та зернобобових культур	x ₁₁	зворотній
		Рівень безробіття (за методологією Міжнародної організації праці), відсотків	x ₂₄	зворотній
Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, відсотків	x ₂₀	Ступінь зносу основних засобів у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві	x ₁₂	зворотній
		Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, відсотків	x ₂₁	прямий
Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств, відсотків	x ₂₂	Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції	x ₃	зворотній
		Ступінь зносу основних засобів на підприємствах транспорту та зв'язку	x ₉	зворотній
Рівень безробіття (за методологією Міжнародної організації праці), відсотків	x ₂₄	Трудомісткість промислового виробництва	x ₄	зворотній
		Валове нагромадження основного капіталу, відсотків ВВП	x ₁₉	зворотній
Ступінь зносу основних засобів у будівництві	x ₇	Обсяг виконаних будівельних робіт до 1990 року	x ₆	зворотній
Частка власних джерел у балансі паливно-енергетичних ресурсів держави, відсотків	x ₁₅	Знос основних виробничих фондів підприємств паливно-енергетичного комплексу, відсотків	x ₁₇	прямий
Рівень імпоротної залежності за домінуючим ресурсом у загальному постачанні первинної енергії, відсотків	x ₁₆	Знос основних виробничих фондів підприємств паливно-енергетичного комплексу, відсотків	x ₁₇	зворотній
Рівень «Тінізації» економіки, відсотків ВВП	x ₂₃	Ступінь зносу основних засобів у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві	x ₁₂	прямий

Аналіз індикаторів економічної безпеки, що мають дуже тісні взаємні зв'язки із іншими індикаторами дає змогу зробити наступні висновки. Показник «Відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу до ВВП, відсотків» тісно корелює із ступенем зносу основних засобів за різними видами економічної діяльності, при цьому зв'язок є зворотнім. Це можна пояснити тим, що високий рівень зносу потребує значних капітальних інвестицій для відновлення основних засобів, придбання яких це рівень зносу скорочує. Це і викликає зворотню залежність. Тісна кореляція із трудомісткістю промислового виробництва може бути пов'язана подібною динамікою знаменників досліджуваних показників.

У табл. 2.13 міститься інформація про індикатори, які мають найбільшу кількість факторів, із якими встановлено тісний зв'язок ($r_{xy} > 0.6$).

Таблиця 2.13

Перелік індикаторів із тісним парним кореляційним зв'язком

Показник економічної безпеки	Умове позначення	Показник дуже тісної парної кореляції ($r_{xy} > 0.8$)	Умове позначення	Характер зв'язку
1	2	3	4	5
Трудомісткість промислового виробництва	x ₄	Ступінь зносу основних засобів на підприємствах транспорту та зв'язку	x ₉	прямий
		Відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу до ВВП, відсотків	x ₁₈	прямий
		Рівень безробіття (за методологією Міжнародної організації праці), відсотків	x ₂₄	зворотній
		Ступінь зносу основних засобів промисловості	x ₂	зворотній
		Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції	x ₃	прямий
		Ступінь зносу основних засобів у будівництві	x ₇	прямий
		Урожайність основних зернових та зернобобових культур	x ₁₁	зворотній
		Рентабельність операційної діяльності підприємств сільського господарства, мисливства, лісового господарства	x ₁₃	зворотній

продовження табл. 2.13

1	2	3	4	5
		Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств, відсотків	x_{22}	зворотній
Ступінь зносу основних засобів промисловості	x_2	Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції	x_3	зворотній
		Рентабельність операційної діяльності підприємств сільського господарства, мисливства, лісового господарства	x_{13}	прямий
		Відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу до ВВП, відсотків	x_{18}	зворотній
		Трудомісткість промислового виробництва	x_4	зворотній
		Рентабельність операційної діяльності підприємств будівництва	x_8	зворотній
		Ступінь зносу основних засобів у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві	x_{12}	прямий
		Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, відсотків	x_{21}	зворотній
		Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств, відсотків	x_{22}	прямий

продовження табл. 2.13

1	2	3	4	5
Ступінь зносу основних засобів на підприємствах транспорту та зв'язку	x ₉	Трудомісткість промислового виробництва	x ₄	прямий
		Відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу до ВВП, відсотків	x ₁₈	прямий
		Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств, відсотків	x ₂₂	зворотній
		Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції	x ₃	прямий
		Обсяг виконаних будівельних робіт до 1990 року	x ₆	зворотній
		Ступінь зносу основних засобів у будівництві	x ₇	прямий
		Рентабельність операційної діяльності підприємств сільського господарства, мисливства, лісового господарства	x ₁₃	зворотній
		Рівень безробіття (за методологією Міжнародної організації праці), відсотків	x ₂₄	зворотній
		Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції	x ₃	Ступінь зносу основних засобів промисловості
Рентабельність операційної діяльності підприємств сільського господарства, мисливства, лісового господарства	x ₁₃			зворотній
Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств, відсотків	x ₂₂			зворотній

продовження табл. 2.13

1	2	3	4	5
		Трудомісткість промислового виробництва	X ₄	прямий
		Рентабельність операційної діяльності підприємств будівництва	X ₈	прямий
		Ступінь зносу основних засобів на підприємствах транспорту та зв'язку	X ₉	прямий
		Відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу до ВВП, відсотків	X ₁₈	прямий
Ступінь зносу основних засобів у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві	X ₁₂	Відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу до ВВП, відсотків	X ₁₈	зворотній
		Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, відсотків	X ₂₀	зворотній
		Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, відсотків	X ₂₁	зворотній
		Рівень «Тінізації» економіки, відсотків ВВП	X ₂₃	прямий
		Індекс промислового виробництва	X ₁	зворотній
		Ступінь зносу основних засобів промисловості	X ₂	прямий
		Валове нагромадження основного капіталу, відсотків ВВП	X ₁₉	зворотній

Результати моделювання кореляційного зв'язку між індикаторами реального сектору економіки України дозволили виявити декілька показників, що мають велику кількість взаємопов'язаних факторів. Так, трудомісткість промислового виробництва корелює із 9 показниками економічної безпеки, ступінь зносу основних засобів промисловості, а також аналогічний показник по підприємствах транспорту і зв'язку корелюють із 8 показниками, частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції та ступінь зносу основних засобів у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві корелюють із 7

показниками економічної безпеки України.

У зв'язку із тим, що трудомісткість промислового виробництва оперує даними щодо витрат на оплату праці, а декілька показників соціальної безпеки також базуються на подібних даних, цей індикатор може бути вилучений із Методики із подальшим перерозподілом вагових коефіцієнтів. Щодо показників зносу, то їх кореляція, швидше за все, пов'язана із наявністю спільних факторів, що впливають на стан основних засобів та результати діяльності суб'єктів господарювання різних видів економічної діяльності. Вважаємо, що ці індикатори в Методиці варто залишити, проте переглянути в сторону зменшення їх вагові коефіцієнти задля уникнення подвійного врахування в інтегральному індикаторів одних і тих же економічних тенденцій.

2.3. Методичні підходи до формування множини індикаторів економічної безпеки реального сектору економіки

Результати кореляційного аналізу взаємозв'язку між окремими показниками економічної безпеки України, а також дослідження змісту показників та їх застосування в світовій практиці оцінки економічних процесів знаходять своє відображення в подальших наукових пошуках, пов'язаних із удосконаленням методичних засад діагностики стану економічної безпеки України. Такий змістовий аналіз доцільно проводити в розрізі складових економічної безпеки.

Виробнича безпека у структурі економічної та національної безпеки має безумовну важливість у зв'язку із тим, що її загальний стан формують базові індикатори національного виробництва, які фундаментально визначають значну кількість показників, що характеризують інші складові економічної безпеки.

У світовій практиці виробничі показники діяльності суб'єктів господарювання на глобальному, макро-, мезо- та макрорівні оцінюють значною кількістю показників, окремі з яких взяті за основу для розрахунку рівня виробничої безпеки держави. У Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України наведені індикатори виробничої безпеки [76], переваги і недоліки застосування яких наведено в табл. 2.14.

Таблиця 2.14

Переваги та недоліки окремих показників виробничої безпеки, визначених Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України*

№ з/п	Показник	Переваги застосування показника	Недоліки застосування показника	Пропозиція автора щодо включення чи вилучення показника
1	2	3	4	5
1.	Середнє співвідношення обсягів валової доданої вартості промисловості України та ВДВ промисловості окремих країн Європи	Дозволяють отримати порівняльні дані щодо результатів реального виробництва	Залежать від позитивної або негативної динаміки реального виробництва інших держав. Ґрунтуються на порівнянні з окремими вибірковими країнами, що не завжди є репрезентативним	Вилучити
2.	Різниця індексу ВДВ промисловості України та Китаю			
3.	Різниця індексу промислового виробництва України та Росії			
4.	Середній річний удій молока від однієї корови	Характеризує результативність виробництва молока в країні	Має вибірковий характер і його здатність характеризувати суспільно значиме явище сумнівна	Вилучити
5.	Індекс промислового виробництва	Дозволяє отримати інформацію про динаміку промислового виробництва, що є базовим показником тенденцій промисловості		Додати

1	2	3	4	5
6.	Рентабельність операційної діяльності підприємств сільського господарства, мисливства, лісового господарства.	Характеризує ефективність діяльності підприємств вказаних видів діяльності. Має розглядатись як складова комплексного аналізу рентабельності операційної діяльності поряд з аналогічними показниками промисловості, будівництва, транспорту та зв'язку		Додати
7.	Індекс сільськогосподарської продукції (у % до попереднього року)	Поряд з індексом промислового виробництва дозволяє оцінити тенденції в сільському господарстві		Додати
8.	Співвідношення імпортової ціни на газ в Україні та Європі	Дозволяє порівняти ціноутворення на важливий енергетичний ресурс	Є порівняльним показником, що не характеризує виробничі процеси	Вилучити

* розроблено автором

Погоджуємось із точкою зору Н.Я. Михаліцької, Х.І. Цвайг щодо того, що чимало показників, передбачених Методичними рекомендаціями [76] має відносний, порівняльний з іншими країнами характер, які можуть змінюватись унаслідок погіршення чи поліпшення відповідних індикаторів у країнах зарубіжжя [51].

Не зовсім обгрунтованим вважаємо застосування показника «Середній річний удій молока від однієї корови» як часткового, який характеризує лише один вибіркового процес. Значно більше інформаційне навантаження матимуть показники «Виробництво основних видів продукції тваринництва»

та «Індекс сільськогосподарської продукції».

Співвідношення імпортової ціни на газ в Україні та Європі також є порівняльним показником, а також показником, що не має доведеного відношення до обсягів реального виробництва, хоча і дозволяє порівняти ціноутворення на важливий енергетичний ресурс, який формує важливу складову собівартості національного виробництва.

Щодо енергетичної безпеки, то 18 серпня 2017 р. було схвалено Енергетичну стратегію України до 2035 року: «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» [80]. Головними цілями прийнятої Енергетичної стратегії є:

- розвиток свідомого та енергоефективного суспільства;
- досягнення енергетичної незалежності;
- перехід на ринкові відносини в ПЕК;
- покращення інвестиційної привабливості галузі;
- інтеграція газових і електроенергетичних мереж в енергетичний простір ЄС;
- перехід на сучасну систему управління галуззю.

Реалізація вказаних цілей має відобразитись комплексом показників.

На сьогодні відбуваються зміни у формуванні енергетичної політики держави в частині переходу до нової моделі функціонування енергетичного сектору, в якій, зокрема, мінімізується домінування одного з видів виробництва енергії, та віддається велика перевага використанню енергії з альтернативних джерел та підвищенню енергоефективності [62]. З огляду на це до складу показників економічної безпеки варто було б включити індикатор, що відображає частку домінуючого ресурсу у загальному виробництві енергії.

Окремою складовою економічної безпеки Методичними рекомендаціями [76] визначено демографічну безпеку. Із нашої точки зору, цей вид безпеки тісно переплітається з економічною і є не стільки її складовою, скільки повноцінним структурним елементом національної безпеки, зважаючи на багатогранність показників, що її характеризують.

Дослідники, що піддають демографічну безпеку ґрунтовному науковому аналізу, мають різні підходи до оцінки демографічної безпеки. Так, вчені С.В. Соболева та О.В. Чудаєва об'єднують показники демографічної безпеки в п'ять груп: природний рух населення, здоров'я і якісні характеристики населення, характеристики сім'ї, механічний рух населення та етнодемографічна структура населення [88].

В.Б. Дударев [24] та П.А. Смелов [48] пропонують сукупність показників демографічної безпеки об'єднати у три великі групи, такі як показники рівня демографічної безпеки; показники напряму та швидкості зміни демографічної безпеки; показники наслідків зміни демографічної безпеки (демографічних втрат).

Дослідник Смачило В.В., виділяє групи показників демографічної безпеки: природний рух; міграційний рух; якісна характеристика населення (тривалість життя, демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне, тощо), пропонує ключовими вважати коефіцієнт депопуляції, загальний коефіцієнт міграційного приросту, середній вік населення [87].

Цвігун І.А. пропонує виділяти 7 груп показників демографічної безпеки, які об'єднують 25 індикаторів (показники природного руху населення, показники механічного руху населення, показники здоров'я населення, соціально небезпечні хвороби населення, девіантна поведінка населення, показники характеристики сім'ї, показники статеві-вікового складу) [91].

Зважаючи на те, що Методичні рекомендації [76] містять показники демографічної безпеки як складової економічної, їх кількість недоцільно розширювати до меж, більших за 10 показників. Проте погоджуємось, що задля об'єктивної різносторонньої інформації про демографічну безпеку варто було б у вказаному нормативному документі вказати 1-2 показники із кожної з груп. Зокрема, показник кількості злочинів (на 100 тис. населення) характеризуватиме результат загального соціально-економічного стану та девіантної поведінки населення.

Важливими є показники захворюваності населення на різні типи небезпечних хвороб, проте, зважаючи на їх значну типізацію, конкретний аналіз слід проводити вже при детальному дослідженні демографічної безпеки, а не з метою оцінки інтегрального індикатора економічної безпеки.

Показниками, що характеризують стан зовнішньоекономічної безпеки України, відповідно до Методичних рекомендацій [76], є: відкритість економіки, відсотків; коефіцієнт покриття експортом імпорту, разів; питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі експорту товарів, відсотків; питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі імпорту товарів, відсотків; питома вага провідного товару (товарної групи) в загальному обсязі експорту товарів, відсотків; питома вага провідного товару (товарної групи) за виключенням енергетичного імпорту в загальному обсязі імпорту товарів, відсотків; питома вага сировинного та низького ступеня переробки експорту промисловості в загальному обсязі експорту товарів, відсотків; частка імпорту у внутрішньому споживанні країни, відсотків; індекс умов торгівлі (ціновий), відсотків; завантаженість транзитних потужностей нафтотранспортної системи, відсотків; завантаженість транзитних потужностей газотранспортної системи, відсотків.

До вказаної групи індикаторів дослідники І.О. Пенська, О.Є. Дахнова вважають за необхідне додати показники експортної та імпортної залежності [67]. Окрім цих додаткових показників Архірейська Н. В., Панасейко І. М. пропонують використовувати також рівень інноваційної продукції в структурі товарного експорту, адже саме обсяг торгівлі високотехнологічними товарами дає уявлення про інноваційну спроможність

країни у світовому масштабі, рівень розвитку експортного потенціалу держави, дає можливість для раціоналізації імпорту [4].

Погоджуючись із такими підходами, слід однак зазначити, що показники відкритості економіки, покриття експортом імпорту, експортної та імпоротної залежності математично розраховуються із використанням таких вихідних показників: обсяг експорту, обсяг імпорту, ВВП, тому їх динаміка буде подібною і свідчатиме про ті ж тенденції розвитку зовнішньоекономічної діяльності. Для глибших досліджень цього виду безпеки, безперечно, сказані індикатори мають важливе значення, проте для визначення інтегрального індикатора економічної безпеки їх не варто додавати.

Щодо експорту інноваційної продукції, то подібний показник, а саме відношення експорту роялті, ліцензійних послуг, комп'ютерних та інформаційних послуг, наукових та конструкторських розробок, послуг в архітектурних, інженерних та інших технічних галузях, відсотків до ВВП, є в переліку показників інвестиційно-інноваційної безпеки і таким чином впливає на інтегральний індикатор економічної безпеки України.

14 показників у Методичних рекомендаціях [76] характеризують інвестиційно-інноваційну безпеку: валове нагромадження основного капіталу, відсотків ВВП; відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій, відсотків; інтегральний індекс інвестиційної сприятливості бізнес-середовища, відсотків; відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, відсотків; відношення кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (кумулятивно, скореговані на курсову різницю), відсотків ВВП; частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках країни, відсотків загального обсягу продукції (станом на початок року); розмір економіки України, відсотків до світового ВВП; питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, відсотків; відношення витрат на наукові та науково-технічні роботи за рахунок держбюджету, відсотків ВВП; чисельність спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи, до чисельності зайнятого населення (на 1 тис. осіб); питома вага підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств, відсотків; питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості, відсотків; відношення експорту роялті, ліцензійних послуг, комп'ютерних та інформаційних послуг, наукових та конструкторських розробок, послуг в архітектурних, інженерних та інших технічних галузях, відсотків до ВВП; частка осіб, які повідомили, що за останні 12 місяців користувалися послугами Інтернету (обстеження домогосподарств), відсотків [76].

Гордієнко В.П. та Джолос Т.В. пропонують наявну систему індикаторів інноваційно-інвестиційної безпеки доповнити такими: співвідношення темпів

зростання інвестицій в основний капітал та темпів зростання ВРП; співвідношення обсягів інвестицій в основний капітал і прибутку від операційної діяльності; рентабельність операційної діяльності підприємств; питома вага коштів місцевих бюджетів у загальному обсязі фінансування інвестицій в основний капітал; питома вага інвестицій, що мають інноваційну спрямованість, у загальному обсязі інвестицій в основний капітал; питома вага банківських довгострокових кредитів у загальному обсязі фінансування інвестицій в основний капітал; співвідношення притоку та відтоку прямих інвестицій у регіоні; співвідношення темпів зростання прямих іноземних інвестицій та темпів зростання інвестицій в основний капітал; співвідношення обсягів прямих іноземних інвестицій і ВРП [19].

Безперечно, вказаний набір індикаторів дозволить різнобічно підійти до аналізу інвестиційно-інноваційної безпеки та виявити ключові загрози її стану. Однак визначення інтегрального показника економічної безпеки вони значно ускладнять, і, на наш погляд, суттєво не змінять його рівня, зважаючи на те, що часткові показники, на які спирається їх визначення, зокрема рентабельність операційної діяльності, прибуток від операційної діяльності та ін. є також об'єктом дослідження в інших складових економічної безпеки.

Із цього погляду, з нашої точки зору, останній показник – частка осіб, які повідомили, що за останні 12 місяців користувалися послугами Інтернету теж не може вважатись достатньо інформативним для виявлення загроз економічній безпеці і може бути вилученим із Методичних рекомендацій задля перерозподілу його питомої ваги між більш важливими показниками.

До складу показників макроекономічної безпеки належить 12 індикаторів, кожний з яких має свій ваговий коефіцієнт.

На думку Дахнової О.С., до ключових індикаторів макроекономічної безпеки України, можна віднести 6 показників, таких як: 1) різниця темпів зростання ВВП України та темпів зростання економік країн, що розвиваються; 2) відношення обсягу ВВП на одну особу в Україні до середнього значення в країнах ЄС-27; 3) індекс споживчих цін; 4) рівень безробіття; 5) рівень «тінізації» економіки; 6) сальдо поточного рахунку платіжного балансу України [22]. Погоджуючись із таким підходом, все ж зазначимо, що зміни до чинної методики розрахунку макроекономічної безпеки здійснювати недоцільно.

У розділі 1 проаналізовано вплив гібридної війни та військової безпеки на складові економічної безпеки України. Вважаємо за необхідне розглянути можливість доповнення чинної методики розрахунку економічної безпеки реального сектору наступними індикаторами (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Пропозиції щодо доповнення Методичних рекомендацій щодо розрахунку економічної безпеки України індикаторами військово-економічної безпеки*

Складова економічної безпеки	Фактор впливу військової безпеки на економічну	Назва індикатора військово-економічної безпеки
Виробнича	Стан транспортної інфраструктури	Щільність автомобільних доріг; Рівень корисності залізничного покриття
Демографічна	Щорічна кількість осіб, що досягли військового віку	Щорічна кількість осіб, що досягли військового віку, у % до попереднього року
Зовнішньо-економічна	Експортна та імпортна залежність від країни-агресора	Частка експорту до країни-агресора в загальному обсязі експорту, %; Частка імпорту з країни-агресора в загальному обсязі імпорту, %
Інвестиційно-інноваційна	Обсяг інвестицій країни-агресора в підприємства України	Частка інвестицій країни-агресора в підприємства України в загальному обсязі прямих іноземних інвестицій, %
Продовольча	Частка продажу імпортних продовольчих товарів країни-агресора через торговельну мережу підприємств	Частка продажу імпортних продовольчих товарів країни-агресора через торговельну мережу підприємств, %
Соціальна	Витрати бюджету соціальну адаптацію ветеранів АТО та переселенців	Витрати бюджету на реабілітацію, соціальну адаптацію ветеранів АТО та переселенців, у % до ВВП

* розроблено авторами

Комплексним індикатором економічної безпеки є фінансова безпека, яка включає в себе бюджетну, валютну, боргову, банківську, безпеку небанківського фінансового ринку, грошово-кредитну [76].

У науковій праці Рудик Н.В. об'єктом дослідження є макрофінансові індикатори, які розглядаються в розрізі наступних груп: фіскальна стабільність, монетарна стабільність, бюджетна безпека, торгова безпека, ефективність управління державними видатками, ефективність управління державними запозиченнями [84, с. 63].

Погоджуємось із пропозицією, висловленою авторами Полторак А.С., Тусова Н.О., які вважають, що чинний перелік складових фінансової безпеки України доцільно доповнити категорією «безпека системи оподаткування», оскільки у структурі дохідної частини Зведеного бюджету України протягом

значного проміжку часу близько 80 % займають податкові надходження, відповідно, саме у площині податкової системи виникають найгостріші загрози, які можуть негативно вплинути на стан фінансової безпеки України [69].

На підставі досліджень впливу військової безпеки на стан фінансової авторами пропонується додати до чинних Методичних рекомендацій [76] наступні індикатори:

1. Бюджетна безпека:
  - Частка видатків на утримання збройних сил у структурі видатків державного бюджету, відсотків.
2. Валютна безпека:
  - Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до грошової одиниці країни-агресора, середній за період;
  - Частка грошової маси країни-агресора в загальному обсягу грошової маси, відсотків.
3. Грошово-кредитна безпека:
  - Частка капіталу країни-агресора в структурі банківського капіталу;
  - Загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів у країну-агресор, млрд. доларів США.
4. Боргова безпека:
  - Відношення обсягу зовнішнього боргу перед країною-агресором до ВВП, відсотків.
5. Безпека небанківського фінансового ринку:
  - Частка капіталу країни-агресора у капіталі страхових компаній, відсотків.

Вказані індикатори згідно Методичних рекомендацій [76] є індикаторами типу В, тобто дестимуляторами, що означає зворотній зв'язок між показником-дестимулятором та інтегральною оцінкою.

Це особливо актуально в сучасних умовах для України, коли країна-агресор є однозначно ідентифікованою. У превентивних цілях доцільно було б враховувати такі чинники для інших країн, з якими простежуються найтісніші економічні зв'язки з метою виявлення можливої загрозливої економічної залежності.

Для повноти інтеграції наведених показників у чинних Методичних рекомендаціях [76] слід встановити критичні значення за схемою, наведеною у вказаному нормативному документі, зокрема необхідно обґрунтувати:

- величини індикаторів, за яких рівень економічної безпеки дорівнює 0;
- величини індикаторів, за яких рівень економічної безпеки дорівнює 20% оптимального значення;
- величини індикаторів, за яких рівень економічної безпеки дорівнює 40% оптимального значення;
- величини індикаторів, за яких рівень економічної безпеки дорівнює 60% оптимального значення;
- величини індикаторів, за яких рівень економічної безпеки дорівнює 80% оптимального значення;

- величини індикаторів, за яких рівень економічної безпеки дорівнює 1, тобто дорівнює оптимальному значенню.

Зазначені фактори та показники-індикатори покликані вдосконалити інформаційну складову управління рівнем фінансової безпеки держави. Їх періодичне визначення, простеження динаміки та тенденцій дозволять приймати відповідні управлінські рішення та здійснювати макроекономічний менеджмент відповідно до назрілих гострих військово-політичних аспектів.

Отже, детальний аналіз складу індикаторів економічної безпеки, засвідчив, що в цілому їх перелік дозволяє охопити ключові сфери економічної діяльності суспільства задля оцінки інтегрального рівня економічної безпеки та діагностики загроз. Окремі заміни або доповнення показників дозволять наблизити методика розрахунку рівня економічної безпеки України до кращих світових практик.

Висновки до розділу 2

У світовій практиці існують такі системи й моделі національної безпеки: американська, японська, китайська, системи, властиві державам, які нещодавно здобули незалежність, а також здійснюють глибинну переорієнтацію свого розвитку.

Світовими рейтинговими агентствами розраховується широке коло узагальнюючих індексів діяльності країн, на основі яких формуються світові та регіональні рейтинги. Серед таких індексів найбільш популярними є індекс людського розвитку, глобальний індекс миру, індекс глобалізації, індекс економічної свободи, індекс неуспішності країн, індекс політичного ризику, індекс сприйняття корупції, індекс демократії, глобальний інноваційний індекс тощо. Кожен із них має свої переваги, методичні особливості і специфічний набір індикаторів, а також окремі застереження щодо застосування. Оцінка економічної безпеки виключно за одним із агрегованих індексів, поширених у світовій практиці, не дасть змоги виявити всі загрози економічній безпеці, зважаючи на певну векторність вказаних індексів.

Існує дуже тісний зв'язок економічної і національної безпеки. Цей зв'язок має ієрархічний вигляд, якщо розглядати економічну безпеку складовою національної безпеки. Проте в сучасному світі потужного ускладнення суспільно-політичних зв'язків можна розглядати економічну і національну безпеку як тотожні поняття, зважаючи на те, що економічний контекст присутній практично у всіх сферах національної безпеки.

Проведений у роботі кореляційний аналіз зв'язку між індикаторами економічної безпеки реального сектору в Україні виявив, що найбільша кількість показників економічної безпеки (5) із досліджуваних дуже щільно корелює із індикатором «Відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу до ВВП, відсотків», 4 показники корелюють із

індикатором «Ступінь зносу основних засобів у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві», по 3 показники корелюють із такими індикаторами, як «Індекс промислового виробництва», «Ступінь зносу основних засобів промисловості», «Частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції», «Ступінь зносу основних засобів на підприємствах транспорту та зв'язку», «Трудомісткість промислового виробництва», «Рентабельність операційної діяльності підприємств сільського господарства, мисливства, лісового господарства», «Знос основних виробничих фондів підприємств паливно-енергетичного комплексу, відсотків», «Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, відсотків».

Результати моделювання кореляційного зв'язку між індикаторами реального сектору економіки України дозволили виявити декілька показників, що мають велику кількість взаємопов'язаних факторів. Так, трудомісткість промислового виробництва корелює із 9 показниками економічної безпеки, ступінь зносу основних засобів промисловості, а також аналогічний показник по підприємствах транспорту і зв'язку корелюють із 8 показниками, частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції та ступінь зносу основних засобів у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві.

За результатами аналізу впливу гібридної війни та військової безпеки на складові економічної безпеки України запропоновано доповнення чинної методики розрахунку економічної безпеки реального сектору наступними індикаторами: частка експорту до країни-агресора в загальному обсязі експорту, %; частка імпорту з країни-агресора в загальному обсязі імпорту, %; частка інвестицій країни-агресора в підприємства України в загальному обсязі прямих іноземних інвестицій, %; частка продажу імпортних продовольчих товарів країни-агресора через торговельну мережу підприємств, %; витрати бюджету на реабілітацію, соціальну адаптацію ветеранів АТО та переселенців, у % до ВВП.

До складу показників фінансової безпеки запропоновано додати наступні індикатори: частка видатків на утримання збройних сил у структурі видатків державного бюджету, %; Індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до грошової одиниці країни-агресора, середній за період; частка грошової маси країни-агресора в загальному обсягу грошової маси, %; частка капіталу країни-агресора в структурі банківського капіталу; загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів у країну-агресор, млрд. доларів США; відношення обсягу зовнішнього боргу перед країною-агресором до ВВП, %; частка капіталу країни-агресора у капіталі страхових компаній, %.

Вказані індикатори згідно Методичних рекомендацій є індикаторами типу В, тобто дестимуляторами, що означає зворотній зв'язок між показником-дестимулятором та інтегральною оцінкою.

РОЗДІЛ 3. ОБЛІКОВО-КОНТРОЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ІНДИКАТОРІВ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ГАРМОНІЗАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

3.1. Модернізація бухгалтерського обліку як необхідність підвищення якості інформаційного забезпечення економічної безпеки України

Зважаючи на сучасне посилення актуальності питань економічної безпеки держави в Україні та світі, особливого значення набуває потреба в адекватному інформаційному забезпеченні управління нею. Базуючись на статистичних даних, які, своєю чергою, формуються за зведеними показниками бухгалтерського обліку та фінансової звітності суб'єктів державного та приватного сектору, індикатори економічної безпеки перебувають у певній залежності від якості бухгалтерської інформації.

Інформаційна компетентність бухгалтерського обліку в її класичному уявленні зводиться до відображення підсумкової діяльності підприємства, що може бути використано для історичної діяльності, що має ретроспективну спрямованість. Інформаційне забезпечення, створення і використання інформаційних каналів затребуване системою управління, яка залежить від якості та виду споживаної інформації. Відповідно, підвищення якості обліково-аналітичної інформації є визначальною умовою генерації результативних управлінських рішень [8].

Як зазначає Чечуліна О.О., кінцевою метою бухгалтерського обліку в державному секторі є надання актуальної і достовірної інформації про економічні трансакції, здійснені в системі державного управління. Це висуває високі вимоги до оформлення, організації і технічного забезпечення бухгалтерського обліку. Відправною точкою є потреба в інформації. І тому, з метою посилення змістовної частини інформації, підвищення ефективності її збирання, оброблення і подання її користувачам, системи бухгалтерського обліку в держсекторі стали предметом масштабного вдосконалення в більшості країн. Цей розвиток являє собою розширене застосування методу нарахувань у бухгалтерському обліку, всебічне використання автоматизованих систем та перегляд організаційних форм бухгалтерського обліку в державному секторі [10, с. 11].

Для виконання функцій інформаційного забезпечення фінансові звіти надають інформацію про:

–активи (ресурси, контрольовані суб'єктом господарювання у результаті минулих подій, від яких очікують надходження суб'єктові господарювання майбутніх економічних або які мають потенціал корисності для суб'єкта господарювання);

– зобов'язання (теперішня заборгованість суб'єкта господарювання, яка виникає в результаті минулих подій і погашення якої, за очікуванням, спричинить вибуття ресурсів суб'єкта господарювання, котрі втілюють у собі економічні вигоди або потенціал корисності);

– чисті активи / власний капітал (залишкова частка в активах суб'єкта господарювання після вирахування всіх його зобов'язань);

– дохід (валове надходження економічних вигод або потенціалу корисності протягом звітного періоду, коли чисті активи / власний капітал зростають у результаті цього надходження, а не в результаті внесків власників);

– витрати (зменшення економічних вигод або потенціалу корисності протягом звітного періоду у вигляді вибуття чи споживання активів або у вигляді виникнення зобов'язань, що призводить до зменшення чистих активів / власного капіталу, за винятком зменшення, пов'язаного з виплатами власникам);

– грошові потоки суб'єкта господарювання (надходження та вибуття грошових коштів та їх еквівалентів) [86].

Потреба в забезпеченні обліково-аналітичної інформації сьогодні ускладнена низкою чинників: невідповідність обліково-аналітичної інформації, що формується в системі бухгалтерського обліку й звітності якісним характеристикам інформації для цілей управління підприємством; фрагментарне подання бухгалтерським обліком обліково-аналітичної інформації для цілей управління; використання різних методологічних прийомів (у т.ч. гостра проблема ідентифікації й оцінювання ризиків у системі бухгалтерського обліку), що призводить до неможливості порівняння даних бухгалтерського обліку з даними інших звітних періодів, так і з даними звітності інших підприємств, що робить дані бухгалтерської звітності непридатними для макроекономічних розрахунків тощо [2].

Системна трансформація бухгалтерського обліку в приватному секторі відповідно до міжнародних стандартів відбулась в Україні з 1999 року із прийняттям перших положень (стандартів) бухгалтерського обліку. Згодом перелік їх поповнювався новими стандартами, відбувались певні корективи існуючих стандартів, зокрема щодо введення нових об'єктів обліку, уточнення визначення справедливої вартості, порядку визнання певних видів доходів, класифікації зобов'язань та ін.

Вітчизняні дослідники роблять висновок про доцільність переходу великого та частки середнього бізнесу до ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності за МСФЗ. Подання фінансової звітності, яка складена за таксономією МСФЗ 2018, органам державної влади в єдиному електронному форматі, підвищить достовірність та оперативність надання і обробки інформації стосовно фінансового стану, прибутків і збитків підприємств. Зазначені зміни становлять підґрунтя для збільшення довіри іноземних інвесторів до фінансової звітності вітчизняних суб'єктів

господарювання, а отже, зменшення ризиків для інвесторів та кредиторів. Малим підприємствам, мікропідприємствам та частині середнього бізнесу слід користуватися національними стандартами, розробка яких здійснюється на основі МСФЗ. Також необхідна розробка Методичних рекомендацій з використання міжнародних стандартів бухгалтерського обліку для публічного сектору економіки [34].

Україна в світлі світових абл. ансові их процесів здійснює активну політику щодо адаптації вітчизняного законодавства до загальноприйнятих норм у міжнародній практиці. Це стосується багатьох сфер, зокрема і сфери державних фінансів. Модернізація державних фінансів, бухгалтерського обліку в державному секторі мають на меті забезпечення якості та прозорості інформації, що характеризує майновий стан та рух бюджетних коштів, а також її відповідність міжнародним стандартам.

Модернізація бюджетного обліку розпочалась із 2007 року із прийняттям Стратегії модернізації бухгалтерського обліку в державному секторі [79] і фактично триває зараз. За першим напрямком планом заходів щодо модернізації системи бухгалтерського обліку у державному секторі на 2007–2015 роки було передбачено підготовка з метою забезпечення розвитку системи бухгалтерського обліку в державному секторі пропозицій щодо внесення змін до Бюджетного кодексу України, Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» та інших нормативно-правових актів, у тому числі щодо встановлення єдиних підходів та вимог до організації бухгалтерського обліку в бюджетних установах [79]. 8 липня 2010 року був затверджений Бюджетний кодекс України в новій редакції, який містить ряд положень щодо бухгалтерського обліку та звітності про виконання державного бюджету України. Зокрема, передбачено, що регулювання питань методології бухгалтерського обліку та звітності про виконання бюджетів здійснюється Міністерством фінансів України [11]. У Кодексі також зазначено, що бюджетні установи ведуть бухгалтерський облік відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку та інших нормативно-правових актів щодо ведення бухгалтерського обліку в порядку, встановленому Міністерством фінансів України [11].

Прийняті відповідно до Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007-2015 роки [79] Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку в державному секторі регламентують облік у розрізі різних об'єктів і відповідають в переважній частині міжнародним стандартам. Порівняно з чинною практикою бюджетного обліку внесено ряд вагомих змін, які суттєво впливатимуть на розкриття облікової інформації. Новий склад фінансової звітності, нові методологічні засади визнання, оцінки та класифікації активів, пасивів, доходів та витрат установи є причиною трансформації традиційних об'єктів бюджетного обліку.

Важливим напрямком Стратегії модернізації бухгалтерського обліку в державному секторі є створення уніфікованої організаційної та інформаційної облікової системи.

Ключовими заходами за цим напрямком є:

1. Нормативно-правове врегулювання питання щодо функціонування фінансово-бухгалтерських служб суб'єктів державного сектору, в тому числі головних бухгалтерів.

2. Внесення до нормативно-правових актів змін щодо реалізації у повному обсязі повноважень органів Державного казначейства під час здійснення ними контролю бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень, прийнятті зобов'язань та проведенні платежів.

3. Створення інформаційно-аналітичної системи моніторингу виконання бюджетів у режимі реального часу на базі єдиного плану рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі та відповідно до бюджетної класифікації.

4. Уніфікація програмного забезпечення, що використовується суб'єктами державного сектору, з метою забезпечення обміну інформацією між Мінфіном, органами Державного казначейства і суб'єктами державного сектору з використанням баз даних та інформаційних систем.

5. Організація навчання фахівців органів Державного казначейства, Мінфіну національним положенням (стандартам) бухгалтерського обліку та фінансової звітності у державному секторі.

6. Проведення семінарів, конференцій, консультацій для працівників фінансово-бухгалтерських служб бюджетних установ та державних цільових фондів.

7. Організація підвищення кваліфікації керівників фінансово-бухгалтерських служб [79].

Слід зазначити, що така трансформація має досить масштабний характер і охоплює перегляд укрупнених об'єктів обліку, виникнення нових об'єктів обліку в державному секторі, зміну змістового наповнення традиційних об'єктів.

Питання методики обліку активів, пасивів, доходів та витрат безпосередньо залежать від методологічних засад побудови обліку, зокрема практичного застосування тих чи інших принципів та методів теорії бухгалтерського обліку. Передусім це стосується використання методу нарахування доходів та витрат, касового методу чи їх модифікацій. Зазначимо, що особливостями методу нарахувань є таке:

– операція визнається на момент її здійснення та відображається у звітності того періоду, коли її було проведено;

– операції та події визнаються в момент їх виникнення незалежно від дати надходження або сплати коштів.

Переваги методу нарахувань очевидні:

- пріоритетність у розробленні та практичному застосуванні національних стандартів обліку;
- розширення управлінських можливостей на підприємстві та в установі;
- можливість переходу до довгострокового планування та прогнозування бюджетних програм;
- фінансова звітність містить інформацію не тільки про минулі операції, а й про ті, що пов'язані з виплатою та отриманням грошових коштів у майбутньому;
- пріоритетність даного методу в розробленні і практичному застосуванні НПСБОДС;
- економія часу, впродовж якого гроші знаходяться в обігу.

Результати досліджень відомих вітчизняних фахівців у сфері бюджетного обліку засвідчують, що все більше країн, що раніше під час складання звітності державного сектору використовували касовий метод або різні модифіковані методи обліку, стали визнавати перевагу методу нарахування та переходити на його застосування [10, с. 72].

На даний час багато проблемних питань вирішено – зокрема, щодо запровадження методу нарахувань, впорядкування класифікації доходів і витрат, їх визнання та оцінки, уніфікації об'єктів обліку тощо. Залишається невирішеним ще ряд питань, пов'язаних із організацією бухгалтерського обліку, узгодженням бюджетного законодавства, існують окремі методологічні дискусійні моменти. Проте однозначно можна стверджувати, що рух України в напрямку гармонізації бухгалтерського обліку в державному та приватному секторах із міжнародними стандартами підвищить якість вхідної інформації для оцінки стану економічної безпеки держави та прийняття макроекономічних управлінських рішень.

3.2. Обліково-аналітичне забезпечення формування індикаторів економічної безпеки держави: гармонізація вітчизняних та міжнародних стандартів

Дослідження переліку індикаторів економічної безпеки України та інформаційної бази їх формування дає змогу синтезувати головні методологічні національні та міжнародні нормативні документи, що регламентують облік на тих чи інших ділянках [14].

До загальних об'єктів фінансового обліку міжнародна теорія та практика відносить активи, зобов'язання, власний капітал, доходи, витрати [42]. Звичайно, прийняття Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі власне вказані об'єкти обліку не змінило, однак призведе до певної трансформації їх змістового наповнення.

Так, серед активів суб'єктів приватного сектору на даний час виділяють необоротні активи та оборотні активи. Цей розподіл засвідчується складом активу балансу приватних підприємств, а також побудовою Плану рахунків. Згідно НП(С)БОДС 101 відбувається перегрупування статей активу балансу, зокрема до нього включені абл. ансові активи, фінансові активи та витрати майбутніх періодів [77].

Згідно Міжнародних стандартів, фінансовий актив – будь-який актив, що є:

- а) грошовими коштами;
- б) контрактним правом отримувати грошові кошти або інший фінансовий актив від іншого суб'єкта господарювання;
- в) контрактним правом обмінювати фінансові інструменти з іншим суб'єктом господарювання за умов, які є потенційно сприятливими;
- г) інструментом капіталу іншого суб'єкта господарювання [57].

До абл. ансові активів, згідно НП(С)БО 101 віднесені основні засоби, нематеріальні активи, незавершені капітальні інвестиції, запаси, малоцінні та швидкозношувані предмети, готова продукція, інші абл. ансові активи. Фінансові активи, у свою чергу, включають довгострокову дебіторську заборгованість, довгострокові фінансові інвестиції, поточна дебіторська заборгованість, поточні фінансові інвестиції, грошові кошти та їх еквіваленти бюджетних установ та державних цільових фондів, кошти бюджетів та інших клієнтів, інші фінансові активи [77].

Важливим об'єктом обліку в бюджетних установах на сучасному етапі є доходи, які обліковуються в розрізі доходів загального фонду і доходів спеціального фонду. Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку в державному секторі, що регламентує облік доходів, є НП(С)БОДС 124 «Доходи» [77] усі доходи суб'єктів державного сектора віднесено до двох великих груп – доходи від обмінних операцій та доходи від необмінних операцій.

Власне склад доходів, що закріплений чинним законодавством, не зазнав суттєвих змін, проте певна трансформація об'єктів обліку відбулась у зв'язку із появою понять обмінних та необмінних операцій. У НП(С)БОДС 124 зазначено, що *обмінна операція* – це господарська операція з продажу/придбання активів в обмін на грошові кошти, послуги (роботи), інші активи або погашення зобов'язань; *необмінна операція* – це господарська операція, яка не передбачає передачі активів, послуг (робіт) в обмін на отриманий дохід або активи, але може передбачати виконання певних умов [77].

При цьому до доходів від обмінних операцій віднесено бюджетне асигнування; доходи від надання послуг (власні надходження: плата за послуги, що надаються бюджетними установами згідно з їх основною діяльністю; надходження бюджетних установ від додаткової (господарської) діяльності; надходження бюджетних установ від реалізації в установленому

порядку майна (крім нерухомого майна); кошти, що отримують вищі та професійно-технічні навчальні заклади від розміщення на депозитах тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг, якщо таким закладам законом надано відповідне право; доходи від продажу (доходи від операцій з капіталом, доходи від продажу нерухомого майна); доходи від відсотків, роялті та дивідендів; інші доходи від обмінних операцій [77].

До доходів від необмінних операцій віднесено податкові надходження; неподаткові надходження (адміністративні збори та платежі); трансферти та кошти, що отримують бюджетні установи від підприємств, організацій, фізичних осіб та від інших бюджетних установ для виконання цільових заходів; надходження до державних цільових фондів; зобов'язання, що не підлягають погашенню [77].

Міжнародним стандартом, що регламентує облік доходів від операцій обміну, є МСБО 9 «Дохід від операцій обміну» [59].

У Стандарті [59], зокрема, зазначено, що доходи можуть виникати від таких операцій та подій обміну: надання послуг; реалізації товарів; використання іншими сторонами активів суб'єкта господарювання, які приносять відсотки, роялті та дивіденди.

Якщо перші два варіанти операцій обміну не є новими для вітчизняної облікової практики в бюджетних установах, то відсотки, роялті та дивіденди є відносно новими об'єктами обліку, оскільки в чинному законодавстві такий вид доходів не виділявся. При цьому МСБО 9 визначено, що відсотки – це плата за використання грошових коштів чи еквівалентів грошових коштів або сум, заборгованих суб'єктові господарювання; б) роялті – плата за використання довгострокових активів суб'єкта господарювання, наприклад патентів, торгових знаків, авторського права та комп'ютерних програм; в) дивіденди або їх еквіваленти – розподіл надлишків власникам інвестицій у капітал пропорційно до їх внесків капіталу певного класу [59].

Попри визначення у міжнародних та національних стандартах даних понять і особливостей їх визнання, законодавчо можливість отримання таких доходів бюджетними установами поки не регламентовано.

Облік необмінних операцій на міжнародному рівні регламентує МСБОДС 23 «Дохід від необмінних операцій (податки та трансферти)» [58]. Стандартом до необмінних операцій віднесено дві групи:

1) податки;

4. трансферти ((грошові та негрошові), включаючи гранти, списання боргів, штрафи, надання нерухомості, подарунки, пожертви, а також товари та послуги в натуральній формі.

Такий поділ відповідає НПСБОДС 124. На даний час податки є об'єктом обліку в системі бюджетів, а гранти, подарунки, благодійні внески віднесені до інших джерел власних надходжень бюджетних установ. Тому як такої трансформації об'єктів обліку не відбулось, проте принципи визначення

операцій в якості обмінних чи необмінних є принципово новими для бюджетного обліку.

Таблиця 3.1 ілюструє відповідність складу доходів установ державного сектора відповідно до НП(С)БОДС 124 [77] та бюджетного законодавства України [11; 72].

Таблиця 3.1

Порівняльний аналіз складу доходів відповідно до НП(С)БОДС 124 «Доходи» та бюджетного законодавства України

№ з/п	Групи доходів	НП(С)БОДС 124 «Доходи» [77]	Бюджетний кодекс України (аб. 9) [11], Бюджетна класифікація [72]
1	Доходи від обмінних операцій	бюджетне асигнування	-
		доходи від надання послуг (власні надходження)	власні надходження бюджетних установ
		доходи від продажу (доходи від операцій з капіталом, доходи від продажу нерухомого майна)	доходи від операцій з капіталом
		доходи від відсотків, роялті та дивідендів	доходи від власності та підприємницької діяльності -
		інші доходи від обмінних операцій	-
2	Доходи від необмінних операцій	податкові надходження	податкові надходження
		неподаткові надходження (адміністративні збори та платежі)	неподаткові надходження (адміністративні збори та платежі)
		трансферти та кошти, що отримують бюджетні установи від підприємств, організацій, фізичних осіб та від інших бюджетних установ для виконання цільових заходів	трансферти
		надходження до державних цільових фондів	-
		зобов'язання, що не підлягають погашенню	-
		-	інші неподаткові надходження

Термін «бюджетне асигнування» не є новим у вітчизняному бюджетному законодавстві, проте у класифікації доходів бюджету він не згадується, враховуючи те, що дана класифікація спрямована на первинні доходи бюджету. Відсутнє у чинній класифікації доходів бюджету також

поняття зобов'язань, що не підлягають погашенню. Відповідність складу власних надходжень установ державного сектору ілюструє табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Порівняльний аналіз складових власних надходжень установ державного сектору відповідно до НП(С)БОДС 124 «Доходи» та Бюджетного кодексу України

№ з/п	Склад власних надходжень	НП(С)БОДС 124 «Доходи» [77]	Бюджетний кодекс України [11]
	<i>Група 1</i>		
1	плата за послуги, що надаються бюджетними установами згідно з їх основною діяльністю	+	+
2	надходження бюджетних установ від додаткової (господарської) діяльності	+	+
3	плата за оренду майна бюджетних установ	-	+
4	надходження бюджетних установ від реалізації в установленому порядку майна (крім нерухомого майна)	+	+
	<i>Група 2</i>		
1	благодійні внески, гранти та дарунки	-	+
2	кошти, що отримують бюджетні установи від підприємств, організацій, фізичних осіб та від інших бюджетних установ для виконання цільових заходів	-	+
3	кошти, що отримують вищі та професійно-технічні навчальні заклади від розміщення на депозитах тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг, якщо таким закладам законом надано відповідне право	+	+

Відсутність у складі власних надходжень плати за оренду майна бюджетних установ пояснюється тим, що НП(С)БОДС 124 «Доходи» не поширюється на визнання і оцінку доходів, що пов'язані з договорами оренди. А такі підгрупи, як «благодійні внески, гранти та дарунки», «кошти, що отримують бюджетні установи від підприємств, організацій, фізичних осіб та від інших бюджетних установ для виконання цільових заходів» у НП(С)БОДС 124 віднесено до доходів від необмінних операцій, зокрема в підгрупу «трансферти та кошти, що отримують бюджетні установи від підприємств, організацій, фізичних осіб та від інших бюджетних установ для виконання цільових заходів». Отже, група 1 власних надходжень бюджетних установ, а також підгрупа 3 другої групи належать до доходів від обмінних операцій; підгрупи 1 і 2 другої групи – до необмінних операцій.

У НП(С)БОДС 124 наведено умови визнання кожного із видів доходів. Такі умови у чинному законодавстві відсутні. Важливим також є питання

оцінки доходів, якому у вітчизняному законодавстві не відведено належної уваги. У НП(С)БОДС 124 зазначено, що дохід від обмінних операцій оцінюється за вартістю активів, яка була отримана або підлягає отриманню, а дохід від необмінних операцій оцінюється у сумі отриманих активів, послуг (робіт).

Основні положення НП(С)БОДС 124 [77], якими визначається склад доходів суб'єктів державного сектора, з метою уникнення неузгодженостей із Бюджетним кодексом, мають знайти своє відображення у змінах та доповненнях до нього. Оскільки, згідно НП(С)БОДС 124 усі доходи суб'єктів державного сектора віднесено до двох великих груп – доходи від обмінних операцій та доходи від необмінних операцій, такий розподіл слід закріпити і в Бюджетному кодексі України (БКУ). По-перше, зміни стосуються статті 9 Бюджетного кодексу. Попередню класифікацію доходів за такими розділами, як податкові надходження, неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом і трансферти слід трансформувати з метою узгодження із положеннями НП(С)БОДС 124 (табл. 3.3).

Пропонується доходи бюджету класифікувати за такими розділами:

- 1) доходи від обмінних операцій
- 2) доходи від необмінних операцій

У складі першого розділу пропонується виділити наступні групи:

Група 1 – доходи від надання послуг бюджетними установами;

Група 2 – доходи від продажу;

Група 3 – доходи від відсотків, роялті та дивідендів;

Група 4 – інші доходи від обмінних операцій.

У складі другого розділу доцільно виділити наступні групи:

Група 1 – податкові надходження;

Група 2 – неподаткові надходження;

Група 3 – трансферти та кошти, що отримують бюджетні установи від підприємств, організацій, фізичних осіб та від інших бюджетних установ для виконання цільових заходів;

Група 4 – надходження до державних цільових фондів;

Група 5 – зобов'язання, що не підлягають погашенню.

У НП(С)БОДС 124 [77] серед доходів від обмінних операцій зазначене бюджетне асигнування. Включення його до складу доходів окремих суб'єктів державного сектора є обґрунтованим, проте включати його до складу доходів бюджету недоцільно, оскільки в межах бюджету асигнування є не доходами, а витратами.

Порівняння чинних положень БКУ щодо класифікації доходів бюджету із запропонованими

Чинна редакція статті 9 БКУ	Проект статті 9 БКУ
1	2
<p>Стаття 9. Класифікація доходів бюджету</p> <p>1. Доходи бюджету класифікуються за такими розділами:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) податкові надходження; 2) неподаткові надходження; 3) доходи від операцій з капіталом; 4) трансферти. <p>2. Податковими надходженнями визнаються встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі) та місцеві податки і збори (обов'язкові платежі).</p> <p>3. Неподатковими надходженнями визнаються:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) доходи від власності та підприємницької діяльності; 2) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності; 3) інші неподаткові надходження. <p>4. Трансферти – кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.</p>	<p>Стаття 9. Класифікація доходів бюджету</p> <p>1. Доходи бюджету класифікуються за такими розділами:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) доходи від обмінних операцій 2) доходи від необмінних операцій <p>2. У складі першого розділу виділяються наступні групи:</p> <p>Група 1 – доходи від надання послуг бюджетними установами;</p> <p>Група 2 – доходи від продажу;</p> <p>Група 3 – доходи від відсотків, роялті та дивідендів;</p> <p>Група 4 – інші доходи від обмінних операцій.</p> <p>Доходами від продажу визнаються доходи від операцій з капіталом, доходи від продажу нерухомого майна. Інші доходи від обмінних операцій включають доходи від курсових різниць, від реалізації необоротних активів (крім нерухомого майна), оборотних активів.</p> <p>3. У складі другого розділу виділяються наступні групи:</p> <p>Група 1 – податкові надходження;</p> <p>Група 2 – неподаткові надходження;</p> <p>Група 3 – трансферти та кошти, що отримують бюджетні установи від підприємств, організацій, фізичних осіб та від інших бюджетних установ для виконання цільових заходів;</p> <p>Група 4 – надходження до державних цільових фондів;</p> <p>Група 5 – зобов'язання, що не підлягають погашенню.</p> <p>Податковими надходженнями визнаються встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі) та місцеві податки і збори (обов'язкові платежі).</p>

1	2
	<p>Неподатковими надходженнями визнаються адміністративні збори та платежі. Трансферти – кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі</p>

Розшифровку доходів від надання послуг бюджетними установами буде здійснено в статті 13 БКУ, а склад доходів від продажу та інших доходів від обмінних операцій визначається в даній статті (статті 9) і відповідає положенням НП(С)БОДС 124 (див. табл. 3.3). Податкові і неподаткові надходження, трансферти, які в чинній редакції БКУ [11] входять до переліку доходів бюджету, у запропонованій редакції також виділяються окремими групами доходів, проте включені до більш загальної групи – «Доходи від необмінних операцій». Окрім наведених груп доходів, з метою узгодження із НП(С)БОДС 124, до переліку доходів від необмінних операцій слід включити надходження до державних цільових фондів та зобов'язання, що не підлягають погашенню. Подальша деталізація доходів бюджету має бути здійснена в Бюджетній класифікації, зміни до якої повинні бути внесені одночасно зі змінами до БКУ.

Власне щодо обмінних операцій у Бюджетному кодексі України присутнє обмеження, зокрема в статті 45, згідно якої «забороняється проведення розрахунків з бюджетом у негрошовій формі, у тому числі шляхом взаємозаліку, застосування векселів, бартерних операцій та зарахування зустрічних платіжних вимог у фінансових установах, за винятком операцій, пов'язаних з державним боргом, та випадків, передбачених Законом України «Про Державний бюджет України» [73]. Наведене положення фактично обмежує визначення обмінної операції продажем/придбанням активів в обмін на грошові кошти. Однак, вважаємо за недоцільно вносити зміни до наведеної статті Бюджетного кодексу, оскільки реалізація її вимог зумовлена потребами врегулювання грошових потоків у бюджетному процесі.

При цьому коригування потребує стаття 13 БКУ, у якій наводиться зміст і склад власних надходжень бюджетних установ. Так, чинний розподіл власних надходжень на дві групи (перша група – надходження від плати за послуги, що надаються бюджетними установами згідно із законодавством; друга група – інші джерела власних надходжень бюджетних установ) теж має бути приведений у відповідність із вказаним стандартом.

Серед власних надходжень пропонується виокремити теж дві групи – доходи від обмінних операцій та доходи від необмінних операцій. Так, до власних надходжень від обмінних операцій у НП(С)БОДС 124 віднесено

плату за послуги, що надаються бюджетними установами згідно з їх основною діяльністю; надходження бюджетних установ від додаткової (господарської) діяльності; надходження бюджетних установ від реалізації в установленому порядку майна (крім нерухомого майна); кошти, що отримують вищі та професійно-технічні навчальні заклади від розміщення на депозитах тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг, якщо таким закладам законом надано відповідне право. Окрім цього, до даного переліку слід включити плату за оренду майна бюджетних установ, облік якої регламентується іншим НП(С)БОДС.

Серед доходів від необмінних операцій, наведених у НП(С)БОДС 124, до власних надходжень бюджетних установ, слід віднести трансферти, а також кошти, що отримують бюджетні установи від підприємств, організацій, фізичних осіб та від інших бюджетних установ для виконання цільових заходів. Запропоновані зміни до статті 13 БКУ наведені в табл. 3.4.

У методичних рекомендаціях має бути додатково розкрито процес документування операцій, пов'язаних із виникненням доходів від обмінних та необмінних операцій, а також їх відображення в системі синтетичного обліку. Зокрема, слід вказати, у яких регістрах знайде відображення інформація про доходи СДС, а також які рахунки та субрахунки призначені для їх обліку. Рекомендована структура зазначених рекомендацій може бути наступною:

1. Загальні положення (слід розкрити порядок застосування методичних рекомендацій, завдання бухгалтерського обліку доходів СДС, порядок узагальнення інформації про доходи);

2. Класифікація доходів;

3. Облік доходів від обмінних операцій (документальне оформлення, відображення в синтетичному та аналітичному обліку);

4. Облік доходів від необмінних операцій (документальне оформлення, відображення в синтетичному та аналітичному обліку);

У додатку до методичних рекомендацій доцільно навести кореспонденції рахунків обліку доходів СДС від обмінних та необмінних операцій.

Практично всі господарські операції так чи інакше пов'язані із обліком витрат. Це центральне поняття, що об'єднує всі види діяльності бюджетних установ. До теперішнього часу існували окремі дискусії в науковому колі щодо розмежування понять «витрати», «затрати» і «видатки» в бюджетному обліку, а також ряд актуальних питань щодо касового методу та методу нарахування при здійсненні обліку видатків. Прийняття нових Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку та виконання заходів, запланованих Стратегією модернізації бухгалтерського обліку в державному секторі, зокрема щодо розробки оновленої економічної класифікації, призводить до виникнення нових невирішених питань як щодо економічної сутності та класифікації, так і щодо власне обліку витрат бюджетних установ починаючи з терміну початку дії нових стандартів.

Таблиця 3.4

Порівняння чинних положень БКУ щодо власних надходжень бюджетних установ із запропонованими

Чинна редакція статті 13 БКУ [11]	Проект статті 13 БКУ
<p>Стаття 13</p> <p>...</p> <p>4. Власні надходження бюджетних установ отримуються додатково до коштів загального фонду бюджету і включаються до спеціального фонду бюджету.</p> <p>Власні надходження бюджетних установ поділяються на такі групи:</p> <p>перша група – надходження від плати за послуги, що надаються бюджетними установами згідно із законодавством;</p> <p>друга група – інші джерела власних надходжень бюджетних установ.</p> <p>У складі першої групи виділяються такі підгрупи:</p> <p>підгрупа 1 – плата за послуги, що надаються бюджетними установами згідно з їх основною діяльністю;</p> <p>підгрупа 2 – надходження бюджетних установ від додаткової (господарської) діяльності;</p> <p>підгрупа 3 – плата за оренду майна бюджетних установ;</p> <p>підгрупа 4 – надходження бюджетних установ від реалізації в установленому порядку майна (крім нерухомого майна).</p> <p>У складі другої групи виділяються такі підгрупи:</p> <p>підгрупа 1 – благодійні внески, гранти та дарунки;</p> <p>підгрупа 2 – кошти, що отримують бюджетні установи від підприємств, організацій, фізичних осіб та від інших бюджетних установ для виконання цільових заходів;</p> <p>підгрупа 3 – кошти, що отримують вищі та професійно-технічні навчальні заклади від розміщення на депозитах тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг, якщо таким закладам законом надано відповідне право.</p> <p>...</p>	<p>Стаття 13</p> <p>...</p> <p>4. Власні надходження бюджетних установ отримуються додатково до коштів загального фонду бюджету і включаються до спеціального фонду бюджету.</p> <p>Власні надходження бюджетних установ поділяються на такі групи:</p> <p>Перша група – доходи від обмінних операцій;</p> <p>Друга група – доходи від необмінних операцій.</p> <p>У складі першої групи виділяються такі підгрупи:</p> <p>підгрупа 1 – плата за послуги, що надаються бюджетними установами згідно з їх основною діяльністю;</p> <p>підгрупа 2 – надходження бюджетних установ від додаткової (господарської) діяльності;</p> <p>підгрупа 3 – плата за оренду майна бюджетних установ;</p> <p>підгрупа 4 – надходження бюджетних установ від реалізації в установленому порядку майна (крім нерухомого майна).</p> <p>підгрупа 5 – кошти, що отримують вищі та професійно-технічні навчальні заклади від розміщення на депозитах тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг, якщо таким закладам законом надано відповідне право;</p> <p>У складі другої групи виділяються такі підгрупи:</p> <p>підгрупа 1 – трансферти;</p> <p>підгрупа 2 – кошти, що отримують бюджетні установи від підприємств, організацій, фізичних осіб та від інших бюджетних установ для виконання цільових заходів</p> <p>...</p>

Власне міжнародних стандартів бухгалтерського обліку для державного сектора (МСБОДС) на даний час розроблено 32 і стандарту, що

безпосередньо регламентує облік витрат немає, а отже, інформація щодо витрат за різними об'єктами обліку міститься практично в кожному з МСБОДС.

У Глосарії до МСБОДС наведено наступне визначення витрат: «це зменшення економічних вигід або потенціалу корисності протягом звітного періоду у вигляді вибуття чи споживання активів або у вигляді виникнення зобов'язань, що призводить до зменшення чистих активів / власного капіталу, за винятком зменшення, пов'язаного з виплатами власникам» [17].

МСБОДС 1 передбачає облік витрат згідно із принципом нарахування – принципом обліку, за яким операції та інші події визнаються, коли вони відбуваються (а не тоді, коли отримують або сплачують грошові кошти або їх еквіваленти). Отже, операції та події відображаються в бухгалтерських записах і визнаються у фінансових звітах тих періодів, до яких вони належать. Елементами, які визнаються за принципом нарахування, є активи, зобов'язання, чисті активи / власний капітал, доходи і витрати [60].

Даним стандартом визначено також варіанти класифікації витрат (за їх характером або функціями).

За характером витрати об'єднують, наприклад, у такі групи: амортизація, придбання матеріалів, транспортні витрати, заробітна плата за тарифами та ставками та не перерозподіляють згідно з їхніми різноманітними функціями. Згідно методу класифікації витрат за їхніми функціями, витрати класифікують відповідно до програм або призначення, для яких їх здійснювали (витрати на охорону здоров'я, витрати на освіту тощо) [60].

Міжнародні стандарти, що регламентують облік запасів, основних засобів, інвестиційної нерухомості у державному секторі (МСБО 12 «Запаси», МСБО 16 «Інвестиційна нерухомість» та МСБО 17 «Основні засоби», надають практичні рекомендації з визначення собівартості (первісної вартості) зазначених активів.

Окремим стандартом у міжнародній практиці регламентується облік витрат на позики. Відповідно до МСБОДС 5 «Витрати на позики», витрати на позики – це витрати на сплату відсотків та інші витрати, понесені суб'єктом господарювання у зв'язку із запозиченням коштів [56]. Згідно з базовим підходом, витрати на позики визнаються як витрати того періоду, в якому вони понесені, незалежно від використання позики. Згідно з дозволеним альтернативним підходом, витрати на позики, які безпосередньо відносяться до придбання, будівництва або виробництва активу, включаються в собівартість цього активу. Такі витрати на позики підлягають капіталізації як частина собівартості активу, якщо є ймовірність, що вони приведуть до надходження майбутніх економічних вигід або потенціалу корисності до суб'єкта господарювання, і якщо витрати можна достовірно оцінити. Інші витрати на позики визнаються як витрати того періоду, в якому вони понесені [56].

Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку у переважній частині відповідають міжнародним стандартам. Кожен з них також в тій чи іншій мірі висвітлює інформацію щодо витрат за різними об'єктами обліку.

Так, НП(С)БОДС 121 «Основні засоби» та НП(С)БОДС 122 «Нематеріальні активи» визначають склад витрат, що включаються до первісної вартості відповідно основних засобів та нематеріальних активів [78]. У НП(С)БО 123 «Запаси» наводиться перелік витрат, що включаються до первісної вартості запасів залежно від виду їх надходження, визначаються методи оцінки вибуття запасів, а також порядок обліку транспортно-заготівельних витрат [78].

Результати порівняння підходів МСБОДС та НП(С)БОДС за витратами в розрізі головних об'єктів обліку наведені в табл. 3.5-3.7.

Таблиця 3.5

Характеристика облікових підходів щодо витрат, пов'язаних із основними засобами за МСБОДС та НП(С)БОДС

Витрати за МСБОДС 17 [54]	Витрати за НП(С)БОДС 121 [78]
1	2
<p>Собівартість об'єкта основних засобів складається з ціни придбання, включаючи імпортні мита та податки на покупки, що не підлягають відшкодуванню, а також із витрат, безпосередньо пов'язаних з приведенням активу в робочий стан; будь-які торговельні знижки вираховуються при визначенні ціни придбання.</p> <p>Прикладами таких витрат є:</p> <ul style="list-style-type: none"> а) вартість підготовки будівельного майданчика; б) первісні витрати на доставку та розвантаження; в) витрати на встановлення; г) гонорар спеціалістам – таким, як архітектори та інженери; г) оціночна вартість демонування активу і відновлення первісного виду ділянки в межах визнаного резерву. 	<p>Первісна вартість об'єкта основних засобів у разі придбання за плату складається з таких витрат:</p> <ul style="list-style-type: none"> суми, що сплачують постачальникам активів та підрядникам за виконання будівельно-монтажних робіт (без непрямих податків); реєстраційні збори, державне мито, суми ввізного мита; суми непрямих податків у зв'язку з придбанням (створенням) основних засобів (якщо вони не відшкодовуються суб'єктові бухгалтерського обліку в державному секторі); витрати зі страхування ризиків доставки основних засобів; витрати на транспортування, установку, монтаж, налагодження основних засобів; інші витрати, безпосередньо пов'язані з доведенням основних засобів до стану, у якому вони придатні для використання із запланованою метою.
<p>Адміністративні та інші загальні накладні витрати не є компонентом собівартості основних засобів, якщо їх не можна безпосередньо пов'язати з придбанням активу чи з приведенням його в робочий стан</p>	<p>-</p>

1	2
<p>Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку для державного сектору МСБОДС 5 «Витрати на позики» встановлює критерії, яких слід дотримуватися перед тим, як визнавати витрати на сплату відсотків за компонент собівартості основних засобів.</p>	<p>Витрати на позики не включаються до первісної вартості основних засобів, придбаних (створених) повністю або частково за рахунок запозичень (за винятком витрат на позики, які включаються до собівартості кваліфікаційних активів відповідно до національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку в державному секторі «Витрати на позики»).</p>
<p>Подальші вже визнані видатки, пов'язані з об'єктом основних засобів, повинні додаватися до балансової вартості цього активу, якщо є ймовірність того, що майбутні економічні вигоди або потенціал корисності протягом усього строку корисної експлуатації цього активу, які перевищують первісно оцінений рівень продуктивності існуючого активу, надходять до суб'єкта господарювання. Усі інші подальші видатки слід визнавати як витрати періоду, коли вони були понесені.</p>	<p>Витрати на поліпшення об'єкта основних засобів (реконструкцію (реставрацію), модернізацію, добудову, дообладнання) збільшують його первісну вартість протягом усього строку використання, якщо існує ймовірність отримання суб'єктом бухгалтерського обліку в державному секторі майбутніх економічних вигід, що перевищують первісно оцінений рівень його продуктивності, та/або збільшення потенціалу корисності цього об'єкта.</p> <p>Витрати на утримання об'єкта основних засобів (проведення технічного нагляду, технічного обслуговування та ремонту), які здійснюються для відновлення або підтримання суб'єктом бухгалтерського обліку в державному секторі майбутніх економічних вигід або потенціалу корисності на первісно оціненому рівні продуктивності об'єкта основних засобів, визнаються витратами звітного періоду, в якому вони були понесені.</p>
<p>Амортизаційні відрахування за кожен період треба визнавати як витрати, якщо вони не включені до балансової вартості іншого активу</p>	<p>Суму нарахованої амортизації суб'єкт бухгалтерського обліку в державному секторі відображає збільшенням суми зносу основних засобів та витрат.</p>

Як свідчать результати порівняння, склад витрат, що включається до первісної вартості згідно МСБО, аналогічний складу витрат, регламентованому НП(С)БО 121. Окремі умови включення до первісної вартості основних засобів витрат на позики визначаються і міжнародними, і вітчизняними стандартами. Міжнародними стандартами ще додатково

обумовлено, що адміністративні та інші загальні накладні витрати не є компонентом собівартості основних засобів, якщо їх не можна безпосередньо пов'язати з придбанням активу чи з приведенням його в робочий стан. Амортизаційні відрахування також визнаються витратами за обома підходами.

Склад витрат, що включаються до первісної вартості інвестиційної нерухомості відповідно до НП(С)БОДС, за змістом також відповідає положенням МСБОДС, і більш деталізовано визначає їх перелік.

Основні положення, що стосуються визнання та оцінки витрат у бухгалтерському обліку запасів, у міжнародних та вітчизняних стандартах ідентичні, про що свідчать дані табл. 3.6

Таблиця 3.6

Характеристика облікових підходів щодо витрат, пов'язаних із запасами за МСБОДС та НП(С)БОДС

Витрати за МСБОДС 12 [53]	Витрати за НП(С)БОДС 123 [78]
1	2
Собівартість запасів повинна включати всі витрати на придбання, витрати на переробку та інші витрати, що виникли під час доставки запасів до їх теперішнього місцеперебування та приведення їх у теперішній стан	Первісна вартість запасів включає витрати на придбання, обмін, витрати на переробку та інші витрати, що виникли під час доставки запасів до місця зберігання (використання), і доведення їх до стану, в якому вони придатні для використання у запланованих цілях
Витрати на придбання запасів складаються з ціни придбання, мита на ввезення та інших податків (окрім тих, що згодом повертаються суб'єктові господарювання податковими органами), а також витрат на транспортування, робіт з навантаження й розвантаження та інших витрат, безпосередньо пов'язаних із придбанням готової продукції, матеріалів та послуг. Торговельні знижки, інші знижки та інші подібні їм статті вираховуються при визначенні витрат на придбання	Первісною вартістю запасів, що придбані за плату, є собівартість запасів, яка складається з таких фактичних витрат: суми, що сплачується згідно з договором постачальнику, за вирахуванням непрямих податків; суми ввізного мита; суми непрямих податків, які не відшкодовуються суб'єктам бухгалтерського обліку в державному секторі; транспортно-заготівельні витрати; інші витрати, які безпосередньо пов'язані з придбанням запасів і доведенням їх до стану, в якому вони придатні для використання у запланованих цілях
Витрати на придбання можуть містити в собі різниці від курсів обміну іноземних валют, що безпосередньо виникають при останньому придбанні запасів, які допускаються дозволеним альтернативним підходом у МСБОДС 4 "Вплив змін валютних курсів"	-

1	2
Витрати на переробку запасів складаються з витрат, безпосередньо пов'язаних з одиницями виробництва, наприклад, оплатою праці виробничого персоналу. Вони включають також систематичний розподіл постійних та змінних виробничих накладних витрат, що виникають при переробці матеріалів у готову продукцію	Первісною вартістю запасів, що виготовляються власними силами суб'єктів бухгалтерського обліку в державному секторі, визнається їх виробнича собівартість, яка визначається за відповідними національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку в державному секторі
За обставин, визначених в дозволеному альтернативному підході в МСБОДС 5 витрати на позики включаються в собівартість запасів.	Включаються до первісної вартості запасів витрати на позики, які включаються до собівартості кваліфікаційних активів відповідно до НП(С)БОДС «Витрати на позики»
Коли запаси продані, обмінені або розподілені, балансову вартість таких запасів слід визнавати як витрати періоду, в якому визнається пов'язаний з ними дохід. Якщо немає пов'язаного з ними доходу, витрати визнають, коли товари розподілено або відповідні послуги надано. Суму будь-якого часткового списання запасів та всі втрати запасів слід визнавати як витрати того періоду, в якому відбувається часткове списання або втрати. Суму будь-якого сторнування будь-якого часткового списання запасів слід визнавати як зменшення суми запасів, визнаних витратами в тому періоді, у якому відбулося сторнування	Якщо запаси продані (розподілені, передані), балансову вартість таких запасів слід визнавати як витрати періоду, в якому визнається пов'язаний з ними дохід. Якщо немає пов'язаного з ними доходу, витрати визнають, коли запаси розподілено, передано або відповідні послуги надано. Суму будь-якого часткового списання вартості запасів та всі втрати запасів слід визнавати як витрати того періоду, в якому відбувається часткове списання вартості або виявлені втрати. Суму будь-якого сторнування будь-якого часткового списання вартості запасів слід визнавати як зменшення суми запасів, визнаної витратами в тому періоді, у якому відбулося сторнування
Вибуття запасів здійснюється за методами: ідентифікації їхньої індивідуальної собівартості; методом ФІФО або за формулою середньозваженої собівартості	Вибуття запасів в установах оцінюється за такими методами: ідентифікованої собівартості відповідної одиниці запасів; середньозваженої собівартості; ФІФО

У міжнародних стандартах присутнє положення, якого немає в НП(С)БОДС, і згідно якого витрати на придбання можуть містити в собі різниці від курсів обміну іноземних валют, що безпосередньо виникають при останньому придбанні запасів, які допускаються дозволеним альтернативним підходом у МСБОДС 4 «Вплив змін валютних курсів».

Таблиця 3.7

Характеристика облікових підходів щодо витрат, пов'язаних з виплатами працівникам за МСБОДС та НП(С)БОДС

Витрати за МСБОДС 25 [55]	Витрати за НП(С)БОДС 132 [74]
Стандарт вимагає від суб'єкта господарювання визнавати таке: а) зобов'язання, якщо працівник надав послугу в обмін на виплати, які будуть сплачені в майбутньому; та б) витрати, якщо суб'єкт господарювання споживає економічну вигоду, що виникає внаслідок послуги, наданої працівником в обмін на виплати працівникам	Нарахована сума виплати працівникам за роботу, виконану ними протягом звітного періоду, та нарахована сума за єдиним внеском на загальнообов'язкове державне соціальне страхування визнаються поточними зобов'язаннями та витратами звітного періоду, у якому виникли такі зобов'язання, якщо інші національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку в державному секторі не вимагають включення таких витрат до собівартості активу

Як видно із таблиці, умови визнання витратами нарахованих виплат працівникам є ідентичними в національних та міжнародних стандартах.

Вітчизняні методологи вважають за потрібне створення окремого НП(С)БОДС 135 «Витрати» [75].

Якщо у сучасній практиці обліку витрати розглядаються і обліковуються в декількох аспектах – касові видатки, фактичні видатки, виробничі витрати, то в НП(С)БОДС 135 «Витрати» наведена класифікація витрат, згідно якої витрати суб'єктів державного сектору класифікуються в бухгалтерському обліку за такими групами: витрати за обмінними операціями, витрати за необмінними операціями [75].

При цьому до витрат за обмінними операціями включені такі елементи, як оплата праці, відрахування на соціальні заходи, матеріальні витрати, амортизація, фінансові витрати, інші витрати за обмінними операціями. Витрати за необмінними операціями включають трансферти та інші витрати за необмінними операціями. Такі структурні елементи відповідають положенням Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку в державному секторі.

Фактично за економічною класифікацією, що діяла раніше і діє на даний час, витрати, що включаються до зазначених в НП(С)БОДС елементів, відображались в обліку бюджетних установ за окремими кодами економічної класифікації. Принципово новим положенням є власне облік за елементами в розрізі обмінних та необмінних операцій.

Стандарт [75] містить також умови визнання та оцінки витрат. визнання витрат згідно зазначеного стандарту відповідає положенням міжнародних стандартів і передбачає, що витрати визнаються за умови, що оцінка витрат

може бути достовірно визначена, у разі зменшення економічних вигід та/або потенціалу корисності, зокрема у вигляді вибуття активу або збільшення зобов'язання, які приводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілення власником).

Витрати визнаються витратами певного періоду одночасно з визнанням доходу, для отримання якого вони здійснені. Тобто, визнання витрат відповідає принципу нарахування і відповідності доходів і витрат [75].

Окрема увага в НП(С)БО 135 приділяється складу витрат, що включаються до собівартості продукції, робіт, послуг.

Вважаємо позитивною розробку окремого стандарту, що регламентує облік витрат, оскільки він містить узагальнену інформацію щодо класифікації, визнання, оцінки та відображення в звітності витрат суб'єктів державного сектора. Враховуючи те, що інші національні стандарти в частині інформації, що стосується витрат, в основній своїй частині відповідають положенням міжнародних стандартів, можна підсумувати, що нова система обліку в державному секторі дозволить удосконалити інформаційне забезпечення управління державними фінансами, підвищити рівень їх прозорості та адекватності реальним процесам.

3.3. Роль державного фінансового контролю в інформаційному забезпеченні економічної безпеки держави

Через бюджетну сферу держави відбувається перерозподіл національного продукту. Ефективне функціонування цієї сфери має ключову роль у розвитку вітчизняної економіки. Це визначається великою кількістю факторів: станом вітчизняної нормативно-правової бази, вчасністю, ефективністю формування та виконання Державного бюджету, збалансованістю бюджетних потоків тощо. Управління ефективністю використання фінансових ресурсів держави неможливе без наявності чіткої системи державного фінансового контролю.

Об'єктивна необхідність державного фінансового контролю викликана тим, що на макrorівні він є інструментом підвищення ефективності функціонування економіки, забезпечення обігу фінансових ресурсів відповідно до встановлених законодавством параметрів, повноти сплати податків та обов'язкових платежів, блокування діяльності, що загрожує національній безпеці. Така діяльність несе в собі значні соціальні загрози, які зачіпають інтереси великих груп громадян і порушують законні інтереси держави, суб'єктів господарювання та суспільства в цілому, оскільки вона монополізує ринки та спрямована на організацію забороненого державою виробництва товарів і надання послуг [89, с. 22].

При проведенні єдиної фінансової, бюджетної, грошової, податкової, валютної та інвестиційної політики державою якраз і проявляється головна мета побудови єдиної системи державного фінансового контролю, що

полягає в забезпеченні законності й ефективності фінансової діяльності держави, національної безпеки держави шляхом захисту її фінансових інтересів, недопущення нецільового та незаконного використання державних коштів [50].

Фактично, дієвий державний фінансовий контроль є не лише діагностичною системою, що вказує на відхилення від норм, а здатний забезпечити запобігання незаконному та неефективному використанню фінансових ресурсів держави. Проблема в тому, що фінансовий контроль в Україні до цього часу не має системного характеру і не забезпечує повною мірою виконання тих завдань, які повинен виконувати як на макро-, так і на мікрорівні.

Ідеально функціонуюча система державного фінансового контролю для дотримання фінансової безпеки держави, на наш погляд, повинна забезпечувати:

- 1) дотримання фінансової дисципліни;
- 2) законність, ефективність, прозорість та цільове використання фінансових ресурсів держави;
- 3) повноту формування державного та місцевих бюджетів;
- 4) ефективний перерозподіл ВВП між різними галузями економіки та соціальними групами.

В умовах фінансової та військово-політичної кризи, коли економічна безпека держави зіштовхується із досить вагомими загрозами, ще однією функцією фінансового контролю є забезпечення виконання антикризових заходів із мінімальними затратами ресурсів і часу.

Головною метою державного фінансового контролю є забезпечення стабільності та економічної безпеки держави. Складовими цієї мети дослідники виділяють такі чотири цілі [31]: по-перше, збільшення доходної частини державного бюджету; по-друге, економія видаткової частини бюджету; по-третє, скорочення кількості правопорушень у фінансовій сфері; по-четверте, зниження рівня корупції в державі.

Вважаємо, що контроль використання коштів державного бюджету реалізується через такі напрямки:

- 1) забезпечення законності використання бюджетних коштів;
- 2) забезпечення прозорості використання бюджетних коштів;
- 3) забезпечення цільового використання бюджетних коштів;
- 4) забезпечення ефективності використання бюджетних коштів.

На нашу думку, державний фінансовий контроль покликаний не лише контролювати фінансові потоки всередині країни (як бюджетних коштів, так і коштів інших суб'єктів господарювання). Раціонально побудована система державного фінансового контролю здатна виявити слабкі місця в сферах економіки, культури, соціального забезпечення та вказати на можливості подолання існуючих проблем. Перевіряючи підприємства, установи, організації різних галузей економіки, працівники контрольних служб здатні

систематизувати отриману інформацію та скласти повну картину стану справ у певній галузі та на рівні держави в цілому. Але для цього потрібен високий рівень системного аналізу, який на даний час, на жаль, не забезпечується.

З огляду на це варто виокремити такі головні цілі державного фінансового контролю:

- 1) виявлення, усунення та попередження фінансових порушень;
- 2) забезпечення достовірності фінансово-економічних показників;
- 3) забезпечення відповідності законодавству операцій установ;
- 4) забезпечення ефективності використання бюджетних коштів.

Правильно функціонуюча система державного фінансового контролю, у якій би різні форми та види контролю поєднувались задля виконання ключових завдань, значним чином впливає як на стан економічної безпеки, так і на рівень достовірності показників, які її характеризують (рис. 3.1).

Забезпечення досягнення основних цілей та виконання основних принципів державного фінансового контролю покликані різні його форми, серед яких виділяють державний фінансовий аудит та інспектування. Інспектування є традиційною формою контролю, яке виконує основні завдання – виявлення порушень, покарання винних осіб та поповнення державного бюджету за рахунок штрафних санкцій. Державний фінансовий аудит передбачає принципово новий підхід – контроль з метою надання рекомендацій щодо вдосконалення обліку, внутрішнього контролю в бюджетній установі, уникнення ризикових операцій з бюджетними коштами.

Стандартами внутрішнього аудиту передбачено можливість застосування трьох його напрямків: аудит ефективності, фінансовий аудит та аудит відповідності. Аудит ефективності покриває найбільш широкий спектр об'єктів дослідження та категорій проблемних сфер. У свою чергу фінансовий аудит фокусується виключно на фінансових процесах (зосереджуючись на механізмах контролю в них), фінансових операціях, бухгалтерському обліку та звітності. Сутність аудиту відповідності фактично зведено до контролю відповідності процедур і трансакцій, які здійснюються в установі, правилам і законодавству, стандартам тощо [15].

Комплексне застосування вказаних форм державного фінансового контролю дозволить забезпечити виконання головних принципів управління державними фінансами: прозорості, законності, цільового використання коштів та ефективності їх використання.

Стратегією реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки серед основних завдань визначено посилення контролю за фіскальними ризиками та здійснення заходів для їх мінімізації, зокрема щодо державних підприємств, державних гарантій та інших умовних боргових зобов'язань, а також підвищення рівня управлінської підзвітності та ефективності внутрішнього контролю та аудиту в органах влади на центральному та місцевому рівні [81].

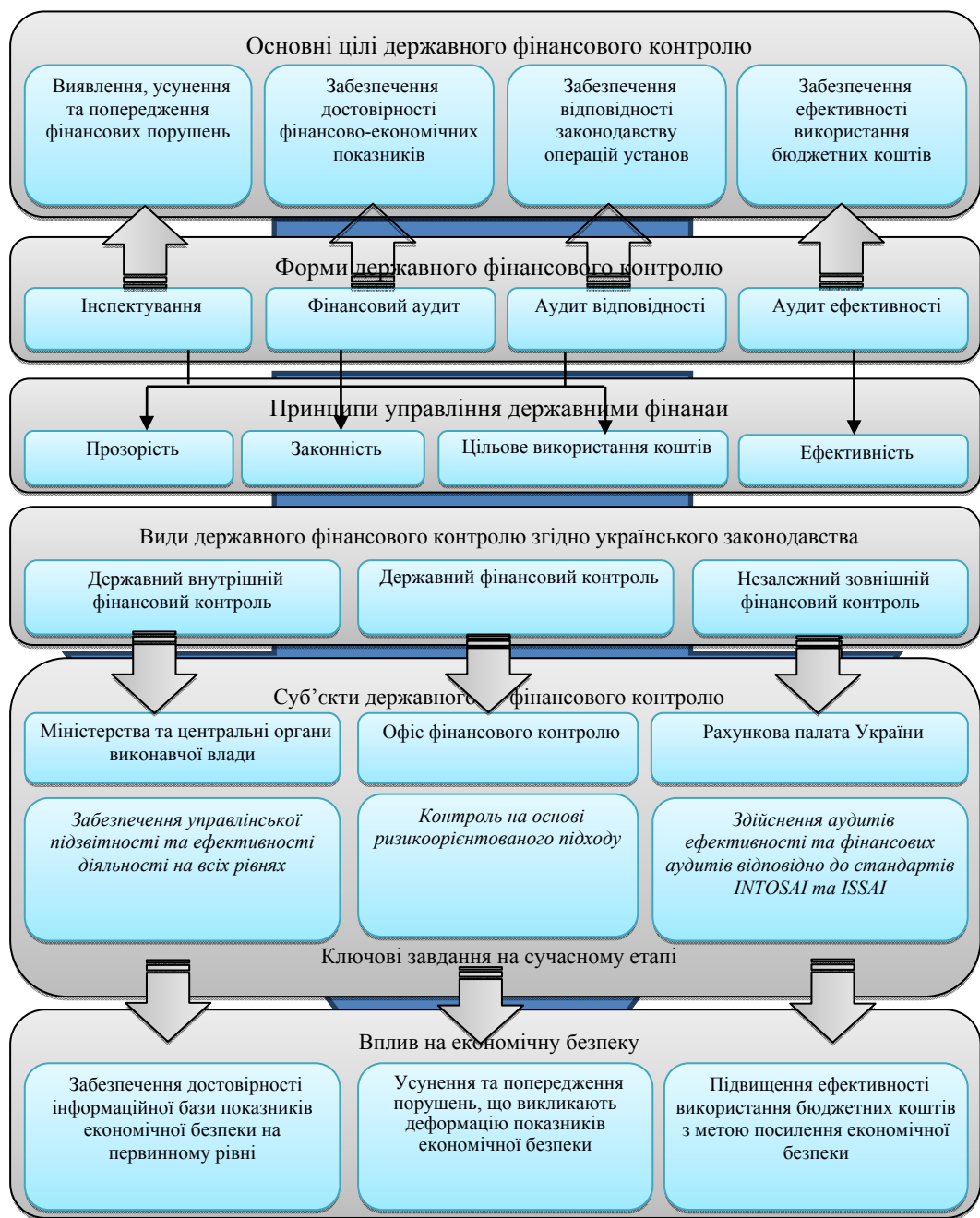

Рис. 3.1. Впливи системи державного фінансового контролю на економічну безпеку держави

Відповідно до цієї Стратегії забезпечуватиметься у тому числі розвиток таких складових частин системи управління державними фінансами: державний внутрішній фінансовий контроль; державний фінансовий контроль; незалежний зовнішній фінансовий контроль.

Головним завданням формування сучасної системи державного внутрішнього фінансового контролю є заміна старої практики використання прямих інструментів центрального, переважно фінансового, контролю за фінансуванням на більш збалансовану систему зовнішнього і внутрішнього контролю, в якій перевага надається децентралізованому контролю з делегуванням його функцій на рівень розпорядника бюджетних коштів. При цьому акцентування здійснюється на формуванні ефективної системи внутрішнього контролю розпорядниками бюджетних коштів у своїх закладах та у підвідомчих бюджетних установах [52].

Одним з основних умов подолання корупції та шахрайства з державними фінансами є управлінська підзвітність керівника за результати діяльності очолюваного ним органу та налагодження дієвого внутрішнього контролю, який має забезпечити належне – законне, економічне, ефективне, результативне та прозоре – управління державними фінансами. Зростання інтересу до управлінської підзвітності в органах державної влади в Україні багато у чому збігається із тенденціями реформ державного управління і контролю в економічно розвинених країнах світу, які спрямовані на трансформацію традиційних механізмів управління у ринкові механізми і запровадження результатоорієнтованого управління, основою якого є відповідальність керівника за фінансове управління і контроль та розвиток державного органу в цілому [94].

Як вважає Чумакова І.Ю., у будь-якій країні з перехідною економікою (зокрема в Україні) слід розробити власну стратегію, яка має містити два основні елементи: розвиток діяльності з внутрішнього аудиту та створення сприятливіших умов для її провадження у державному секторі. Оскільки наразі в Україні є нагальна необхідність зміцнення системи ДВФК, у чому ключову роль відіграє саме функція внутрішнього аудиту, найважливішим кроком на цьому шляху має бути прийняття рішення про застосування поміркованого централізованого підходу, навіть якщо він суперечить базовій децентралізованій інституційній моделі, що перебуває в основі Стандартів ПА. Застосування централізованого підходу до організації функції внутрішнього аудиту сприятиме досягненню цілей відповідності та макростабілізації в умовах бюджетних обмежень і відображатиме пріоритети країни з урахуванням чинної моделі бюджетного управління [93].

Розвиток такої складової, як державний внутрішній фінансовий аудит, сприятиме посиленню управлінської функції контролю, у тому числі і щодо його впливу на систему економічної безпеки суб'єктів державного сектору мікро- та макрорівня (рис. 3.2).

Так, внутрішній аудит сприяє системі управління окремою установою та державою в цілому, надає рекомендації щодо посилення ефективності системи внутрішнього контролю як суб'єкта державного сектору, так і системи державного внутрішнього фінансового контролю в цілому, а також через управління ризиками зменшувати ймовірність виникнення загроз

неефективного витрачання бюджетних коштів установ, організацій, місцевих та державного бюджету.

На сучасному етапі розвитку державний фінансовий контроль повинен відповідати новій фінансовій парадигмі.

Як зазначає Артус М.М. [3, с. 66], сучасні фінансові парадигмальні зрушення відображають такі головні напрями розвитку суспільства:

- забезпечення фінансовими ресурсами переходу до домінування людини соціальної над людиною економічною;
- сприяння формуванню національного багатства у нематеріальній формі;
- зміна специфічної форми законів діалектики та характеру дієвості філософських понять і категорій з формування і використання фінансових ресурсів.

Враховуючи фінансову парадигму на сучасному етапі, державний фінансовий контроль пріоритетно повинен виконувати соціальні завдання. На необхідності соціально-орієнтованого обліку і контролю наголошує професор Бутинець Ф.Ф. [9]. Оскільки вся діяльність держави має бути спрямована на забезпечення інтересів людини і суспільства через посередництво економічних, політичних, соціальних важелів, то державний фінансовий контроль як один із елементів державного управління має підкорятись цій загальній меті.

Такої ж думки дотримується Дорош Н.І., яка вважає, що розвиток ринкових відносин не тільки не заперечує необхідності існування державного фінансового контролю, а й з посиленням соціальної орієнтації дедалі ускладнюється, на державні органи покладається все більша кількість функцій щодо захисту фінансових прав та інтересів членів суспільства, вжиття заходів до усунення та попередження зловживань і крадіжок [23, с. 47].

Крім того, необхідність підвищення ефективності державного фінансового контролю диктується ускладненням фінансових аспектів діяльності держави в ринкових умовах, у тому числі активним залученням комерційних структур до задоволення суспільних потреб, використанням інфраструктури банків та інших фінансово-кредитних установ для обслуговування державних коштів, виходом держави на ринок як власника майна та виробника товарів і послуг [5, с. 45].

З огляду на вагоме значення державного фінансового контролю для дотримання належного рівня економічної безпеки України, необхідним є реформування системи контролю. Більшість науковців, що займаються даними проблемами, констатують її неповноцінність, попри тривалий шлях реформування, що триває і на даному етапі. На наш погляд, ключовими напрямами вдосконалення державного фінансового контролю як складової фінансової безпеки держави, є:

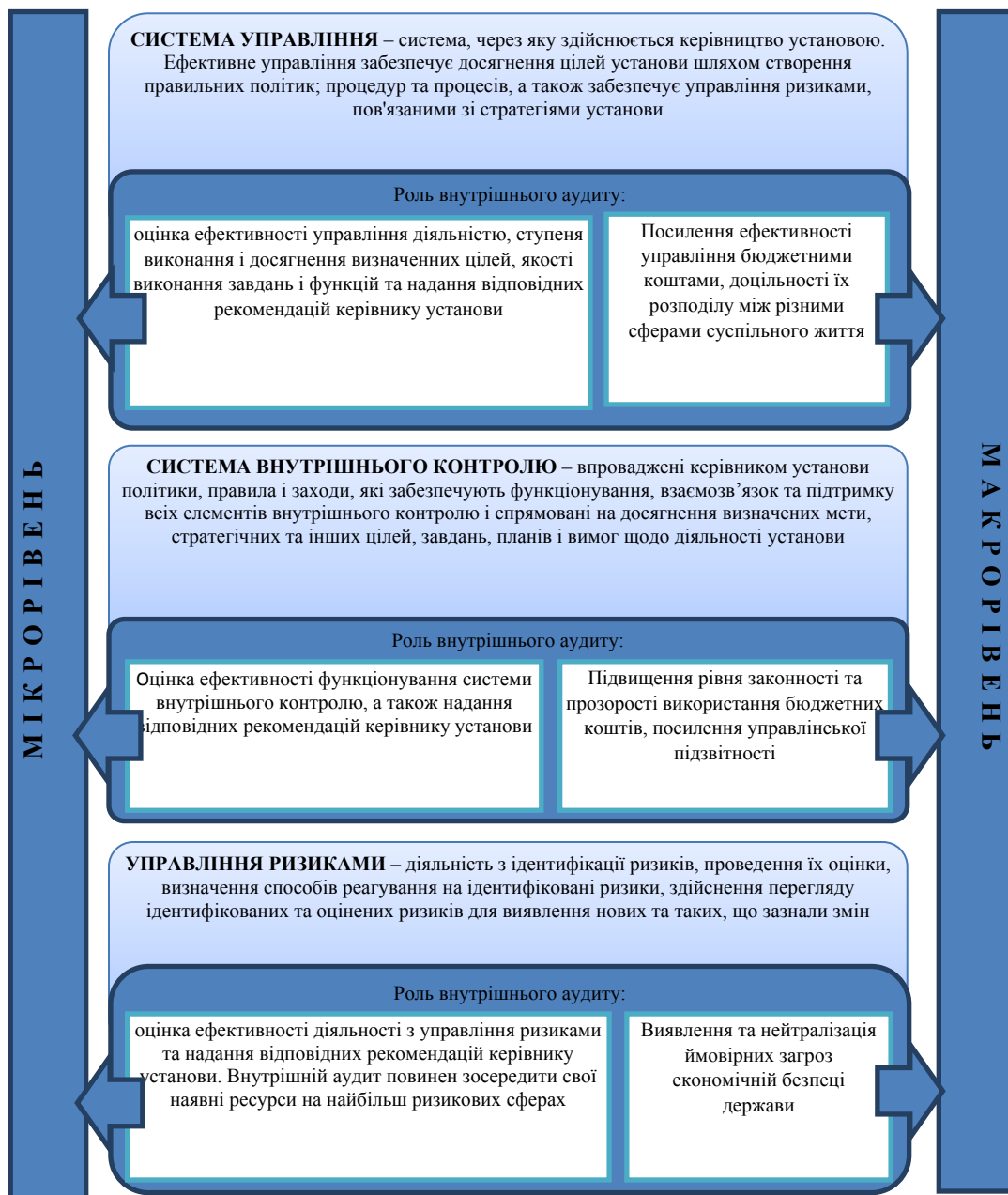

Рис. 3.2. Роль внутрішнього аудиту для системи управління на мікро- та макрорівні
 * складено за [49] та доповнено авторами

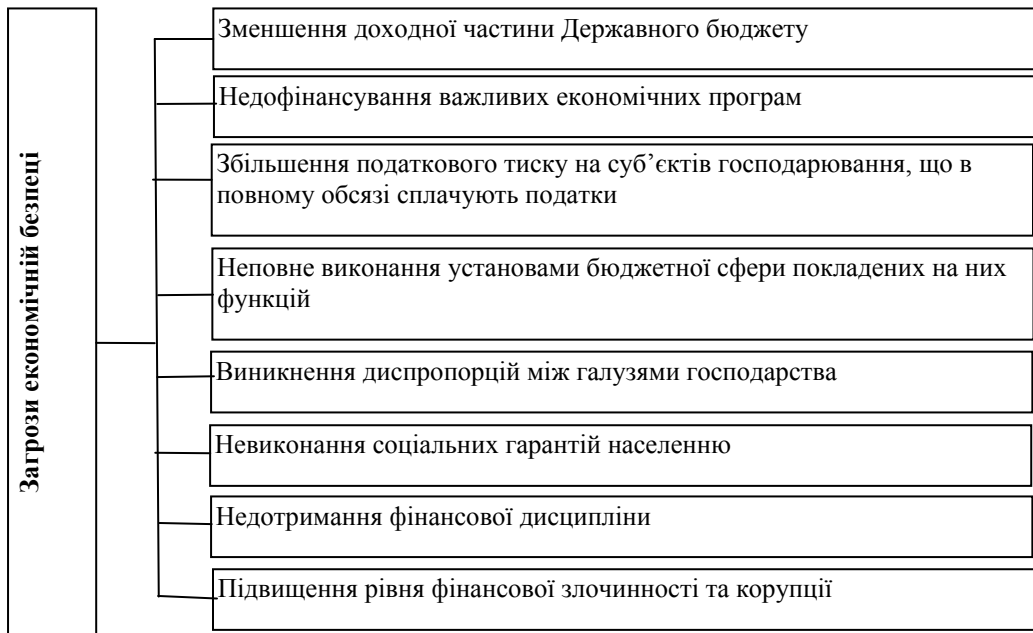

Рис. 3.3. Загрози економічній безпеці держави, пов'язані із неефективністю системи державного фінансового контролю
* складено авторами

- удосконалення нормативно-правової бази, зокрема прийняття Закону України «Про фінансовий контроль», приведення у відповідність до міжнародних стандартів контролю вітчизняних стандартів;

- законодавче розмежування повноважень контролюючих органів щодо проведення контрольних заходів, закріплення за Рахунковою палатою статусу Вищого органу фінансового контролю і надання їй відповідних повноважень;

- удосконалення методичного та організаційного забезпечення відносно нових форм контролю, зокрема аудиту ефективності;

- посилення профілактичної функції контролю, тобто його переорієнтація на запобігання виявлення порушень, шляхом розвитку внутрішнього контролю на всіх рівнях державного управління.

Цей перелік напрямів удосконалення контролю в Україні є далеко не повним і кожен з виділених напрямків потребує ретельного дослідження та обґрунтування.

Розглядаючи контроль як сполучний елемент між управлінськими циклами, проф. Шалімова Н.С. вважає, що типовий механізм будь-якого з видів контролю, і в першу чергу державного, має обов'язково включати такий комплекс системи заходів, які б давали змогу суб'єктам контролю: своєчасно та в повному обсязі отримувати необхідні відомості про стан діяльності підконтрольних органів; виявляти відхилення від установлених нормативів у процесі здійснення діяльності підконтрольними органами; застосовувати заходи, спрямовані на попередження та припинення порушень, відновлення й

реалізацію порушених вимог та невиконаних рішень; застосувати заходи для притягнення до відповідальності осіб, винних у здійснених (допущених) порушеннях, адекватні до виявлених порушень та передбачені законодавством [95].

Отже, у контексті сучасного розвитку контроль набуває особливого значення як функція управління. Саме тому контроль не потрібно орієнтувати лише на операції, які є завершеним фактом. Передусім необхідно забезпечити функціонування такої системи, яка б ефективно запобігала усім можливим порушенням і зловживанням, а також вказувала на ті недоліки, які існують на об'єктах контролю та можливості їх усунення в майбутньому. Це є важливою передумовою ліквідації та попередження виявлення важливих загроз економічній безпеці держави.

Висновки до розділу 3

Системна трансформація бухгалтерського обліку в приватному секторі відповідно до міжнародних стандартів відбулась в Україні з 1999 року із прийняттям перших положень (стандартів) бухгалтерського обліку. Згодом перелік їх поповнювався новими стандартами, відбувались певні корективи існуючих стандартів, зокрема щодо введення нових об'єктів обліку, уточнення визначення справедливої вартості, порядку визнання певних видів доходів, класифікації зобов'язань та ін.

У сучасних умовах інтернаціоналізації господарських зв'язків існує доцільність переходу великого та частки середнього бізнесу до ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності за МСФЗ. Подання фінансової звітності, яка складена за таксономією МСФЗ 2018, органам державної влади в єдиному електронному форматі, підвищить достовірність та оперативність надання і обробки інформації стосовно фінансового стану, прибутків і збитків підприємств.

Модернізація бюджетного обліку розпочалась із 2007 року із прийняттям Стратегії модернізації бухгалтерського обліку в державному секторі і фактично триває зараз. На даний час багато проблемних питань вирішено – зокрема, щодо запровадження методу нарахувань, впорядкування класифікації доходів і витрат, їх визнання та оцінки, уніфікації об'єктів обліку тощо. Залишається невирішеним ще ряд питань, пов'язаних із організацією бухгалтерського обліку, узгодженням бюджетного законодавства, існують окремі методологічні дискусійні моменти.

Основні положення НП(С)БОДС 124 «Доходи», яким визначається склад доходів суб'єктів державного сектора, з метою уникнення неузгодженостей із Бюджетним кодексом, мають знайти своє відображення у змінах та доповненнях до нього. Оскільки, згідно НП(С)БОДС 124 усі доходи суб'єктів державного сектора віднесено до двох великих груп – доходи від обмінних

операцій та доходи від необмінних операцій, такий розподіл слід закріпити і в Бюджетному кодексі України.

У сучасній практиці обліку витрати розглядаються і обліковуються в декількох аспектах – касові видатки, фактичні видатки, виробничі витрати, згідно з НП(С)БОДС 135 «Витрати» витрати суб'єктів державного сектору класифікуються в бухгалтерському обліку за такими групами: витрати за обмінними операціями, витрати за необмінними операціями. При цьому до витрат за обмінними операціями включені такі елементи, як оплата праці, відрахування на соціальні заходи, матеріальні витрати, амортизація, фінансові витрати, інші витрати за обмінними операціями. Витрати за необмінними операціями включають трансферти та інші витрати за необмінними операціями. Такі структурні елементи відповідають положенням Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку в державному секторі.

Правильно функціонуюча система державного фінансового контролю, у якій би різні форми та види контролю поєднувались задля виконання ключових завдань, значним чином впливає як на стан економічної безпеки, так і на рівень достовірності показників, які її характеризують. Забезпечення досягнення основних цілей та виконання основних принципів державного фінансового контролю покликані різні його форми, серед яких виділяють державний фінансовий аудит та інспектування.

Одним з основних умов подолання корупції та шахрайства з державними фінансами є управлінська підзвітність керівника за результати діяльності очолюваного ним органу та налагодження дієвого внутрішнього контролю, який має забезпечити належне – законне, економічне, ефективне, результативне та прозоре – управління державними фінансами.

Розвиток такої складової, як державний внутрішній фінансовий аудит, сприятиме посиленню управлінської функції контролю, у тому числі і щодо його впливу на систему економічної безпеки суб'єктів державного сектору мікро- та макрорівня.

Ключовими напрямами вдосконалення державного фінансового контролю як складової фінансової безпеки держави, є удосконалення нормативно-правової бази, зокрема прийняття Закону України «Про фінансовий контроль», приведення у відповідність до міжнародних стандартів контролю вітчизняних стандартів; законодавче розмежування повноважень контролюючих органів щодо проведення контрольних заходів, закріплення за Рахунковою палатою статусу Вищого органу фінансового контролю і надання їй відповідних повноважень; удосконалення методичного та організаційного забезпечення відносно нових форм контролю, зокрема аудиту ефективності; посилення профілактичної функції контролю, тобто його переорієнтація на запобігання виявлення порушень, шляхом розвитку внутрішнього контролю на всіх рівнях державного управління.

ВИСНОВКИ

Багатоаспектне дослідження питань гармонізації інформаційно-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою держави в умовах військово-політичної нестабільності дає змогу зробити наступні висновки.

Під поняттям «економічна безпека держави» слід розуміти такі економічні умови функціонування реального та фінансового секторів національної економіки, за яких гарантується дотримання національних інтересів, мінімізується дія зовнішніх та внутрішніх загроз, що забезпечує ефективність та незалежність національної економіки, її стабільність та стійкість, здатність до відтворення і розвитку та дотримання соціальних стандартів.

У сучасних умовах доцільним є виділення в складі зовнішньої підсистеми економічної безпеки військової, зважаючи на значний вплив військових подій на економічний стан держави. У зв'язку з цим до Методики розрахунку рівня економічної безпеки держави варто додати показники-індикатори, які будуть сформовані на основі чинників впливу військової безпеки із визначеними критичними значеннями. Це особливо актуально в сучасних умовах для України, коли країна-агресор є однозначно ідентифікованою. У превентивних цілях доцільно було б враховувати такі чинники для інших країн, з якими простежуються найтісніші економічні зв'язки з метою виявлення можливої загрозової економічної залежності.

Система інформаційного забезпечення макроекономічного аналізу економічної безпеки має включати комплекс показників діяльності первинних суб'єктів економіки, систему показників національного виробництва та стану фінансового сектору, а також інформаційні технології щодо збору, обробки та циркуляції відповідної інформації для задоволення інформаційних потреб суб'єктів державного управління. Окрему увагу варто відвести методичним аспектам підрахунку часткових та узагальнюючих показників безпеки, оскільки від цього залежить рівень результативних індикаторів.

Огляд світових методик та підходів до оцінки економічної безпеки свідчить про те, що оцінка економічної безпеки виключно за одним із агрегованих індексів, поширених у світовій практиці, не дасть змоги виявити всі загрози економічній безпеці, зважаючи на певну векторність вказаних індексів. Економічна і національна безпека дуже тісно пов'язані між собою. Цей зв'язок має ієрархічний вигляд, якщо розглядати економічну безпеку складовою національної безпеки. Проте в сучасному світі потужного ускладнення суспільно-політичних зв'язків можна розглядати економічну і національну безпеку як тотожні поняття, зважаючи на те, що економічний контекст присутній практично у всіх сферах національної безпеки.

Результати моделювання кореляційного зв'язку між індикаторами реального сектору економіки України дозволили виявити декілька показників, що мають велику кількість взаємопов'язаних факторів. Так, трудомісткість промислового виробництва корелює із 9 показниками економічної безпеки, ступінь зносу основних засобів промисловості, а також аналогічний показник по підприємствах транспорту і зв'язку корелюють із 8 показниками, частка високотехнологічної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції та ступінь зносу основних засобів у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві корелюють із 7 показниками економічної безпеки України. Це є підставою для перегляду складу показників та їх вагових коефіцієнтів у методиці.

Детальний аналіз складу індикаторів економічної безпеки, засвідчив, що в цілому їх перелік дозволяє охопити ключові сфери економічної діяльності суспільства задля оцінки інтегрального рівня економічної безпеки та діагностики загроз. Окремі заміни або доповнення показників дозволять наблизити методику розрахунку рівня економічної безпеки України до кращих світових практик.

Модернізація бюджетного обліку розпочалась із 2007 року і фактично триває зараз. На даний час багато проблемних питань вирішено – зокрема, щодо запровадження методу нарахувань, впорядкування класифікації доходів і витрат, їх визнання та оцінки, уніфікації об'єктів обліку тощо. Залишається невирішеним ще ряд питань, пов'язаних із організацією бухгалтерського обліку, узгодженням бюджетного законодавства, існують окремі методологічні дискусійні моменти. Проте однозначно можна стверджувати, що рух України в напрямку гармонізації бухгалтерського обліку в державному та приватному секторах із міжнародними стандартами підвищить якість вхідної інформації для оцінки стану економічної безпеки держави та прийняття макроекономічних управлінських рішень.

У контексті сучасного розвитку контроль набуває особливого значення як функція управління. Саме тому контроль не потрібно орієнтувати лише на операції, які є завершеним фактом. Передусім необхідно забезпечити функціонування такої системи, яка б ефективно запобігала усім можливим порушенням і зловживанням, а також вказувала на ті недоліки, які існують на об'єктах контролю та можливості їх усунення в майбутньому. Це є важливою передумовою ліквідації та попередження виявлення важливих загроз економічній безпеці держави.

Удосконалення державного фінансового контролю як складової фінансової безпеки держави передбачає: удосконалення нормативно-правової бази, зокрема прийняття Закону України «Про фінансовий контроль», приведення у відповідність до міжнародних стандартів контролю вітчизняних стандартів; законодавче розмежування повноважень контролюючих органів щодо проведення контрольних заходів, закріплення за Рахунковою палатою статусу Вищого органу фінансового контролю і надання їй відповідних

повноважень; удосконалення методичного та організаційного забезпечення відносно нових форм контролю, зокрема аудиту ефективності; посилення профілактичної функції контролю, тобто його переорієнтація на запобігання виявлення порушень, шляхом розвитку внутрішнього контролю на всіх рівнях державного управління.

Комплексне застосування різних форм та інструментів державного фінансового контролю, адекватний розподіл обов'язків між суб'єктами внутрішнього та зовнішнього контролю, належний рівень комунікації із суб'єктами державного сектору та користувачами інформації дозволить забезпечити виконання головних принципів управління державними фінансами: прозорості, законності, цільового використання коштів та ефективності їх використання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение. *Вопросы экономики*. 1994. № 12. С. 4–13.
2. Акімова Н. С., Топоркова О. В., Євлаш Т. О. Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки підприємства. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2017. Вип. 1 (25). С. 37–50.
3. Артус М. М. Засади формування фінансової парадигми в сучасних умовах розвитку ринкової економіки України. *Фінанси України*. 2006. № 5. С. 63–70.
4. Архирейська Н. В., Панасейко І. М. Сучасні проблеми забезпечення та оцінки рівня зовнішньоекономічної безпеки України. *Бізнес Інформ*. 2015. № 1. С. 40–45.
5. Барабаш Н. С., Кумченко Т. А., Никонович І. І. Особливості застосування аналітичних методів у контролі розподілу й використання бюджетних ресурсів. *Фінансовий контроль*. 2007. № 2. С. 45–48.
6. Барабаш Н. С., Никонович М. О. Удосконалення системи державного фінансового контролю. *Фінансовий контроль*. 2005. № 3. С. 44–46.
7. Босак І. П., Палига Є. М. Інформаційне забезпечення управління підприємством: економічний аспект. *Регіональна економіка*. 2010. № 4. С. 193–195.
8. Бочуля Т. В. Релевантні інформаційні технології облікової стратегії розвитку в світі наукової думки. *Зимові читання, присвячені видатним вченим в галузі бухгалтерського обліку, аналізу і контролю* : тези Одинадцятої Всеукраїнської наукової Internet-конференції. Житомир : ЖДТУ, 2013. С. 41–44.
9. Бутинець Ф. Ф. Альфа і омега бухгалтерського обліку або моя болісна не сповідь : монографія. Житомир : ПП «РУТА», 2007. 328 с.
10. Бухгалтерський облік і контроль державного сектору в умовах модернізації управління державними фінансами : монографія : у 2 т. / П. П. Андреев та ін. ; за ред. Л. Г. Ловінської. *Реформування фінансового контролю як складової інституційних реформ у системі управління державними фінансами*. К. : ДННУ «Акад. фін. упр.», 2013. Т. 2. 325 с.
11. Бюджетний кодекс України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2456-17&p=1309936556715078> (дата звернення: 10.03.2020).
12. Васильєв А. А. Концепції економічної безпеки в зарубіжній науці. *Наукові праці. Економіка*. 2006. Т. 40. С. 15–19.
13. Венецкий И. Г. Кильдышева Г. С. Пособие по математической статистике. Москва : Гос. статистич. издательство, 1956. 245 с.
14. Військово-політична стабільність держави в аспекті

інтелектуалізації економіки : монографія / за редакцією А. Ю. Якимчук. Рівне : НУВГП, 2019. 208 с.

15. Внутрішній фінансовий аудит / Ян ван Тайнен, Рудніцька Р. М., Манфред ван Кестерен, Родні Беторіна та ін. Київ : ТОВ «Європейський інститут державного управління та аудиту», 2015. 77 с.

16. Волощук Р. В. Огляд підходів до інтегрального оцінювання стану економічної безпеки держави. *Індуктивне моделювання складних систем*. 2017. Вип. 9. С. 38–49.

17. Глосарій термінів, наведених у Міжнародних стандартах бухгалтерського обліку для державного сектору. URL: <http://minfin.kmu.gov.ua/document/81067/C.pdf>. (дата звернення: 10.03. 2020).

18. Гончаренко О. М. Методологічні засади розробки нової редакції Концепції національної безпеки України. Київ : ЦМБСС, 2002. 29 с.

19. Гордієнко В. П., Джолос Т. В. Інноваційно-інвестиційна безпека як фактор сталого розвитку. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління / ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»*. 2017. Вип. 5(10). URL: <http://easterneurope-ebm.in.ua>. (дата звернення: 10.03. 2020).

20. Губарева І. О., Доровської В. А. Теоретичне визначення змісту поняття «економічна безпека». *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 2. С. 31–40.

21. Губський Б. В. Внутрішні і зовнішні фактори економічної безпеки України. *Проблеми забезпечення економічної безпеки і сталого розвитку України*: матер. круглого столу (28 грудня 1999 р.). Київ : НІУРВ, 2000. С. 17–18.

22. Дахнова О. Є. Оцінка стану макроекономічної безпеки України. *Інфраструктура ринку*. 2019. № 30. URL: <http://www.market-infr.od.ua/uk/30-2019> (дата звернення: 10.03.2020).

23. Дорош Н. І. Державний фінансовий контроль: зарубіжний досвід і шляхи вдосконалення. *Фінанси України*. 1998. № 1. С. 47–55.

24. Дударев В. Б. Статистическое исследование демографической безопасности России: автореф. дис. ... канд. эконом. наук : 08.00.12. Москва, 2008. 16 с.

25. Економіка та економічна безпека держави. Теорія та практика : монографічний навч. посіб. / С. Давиденко, О. Єгорова, В. Приходько, П. Матішак, Я. Голоніч, П. Копінець, М. Мачкінова, М. Доброволска та ін. Ужгород : РІК-У, 2017. 388 с.

26. Економічна політика : навч. посіб. / О. О. Беляєв (кер. кол. авт.), А. С. Бебело, М. І. Диба та ін. Київ : КНЕУ, 2004. 287 с.

27. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. / за ред. С. В. Мочерного. Львів : Світ, 2005. Т. 1. 616 с.

28. Єдинак В. Світовий досвід розв'язання проблеми забезпечення економічної безпеки. *Економіка та підприємництво. Держава та*

регіони. 2009. № 3. С. 51–54.

29. Жаліло Я. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика : монографія. Київ : НІСД, 2003. 368 с.

30. Заплатинський В. М. Терминологія науки о безпеки. *Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie «Bezhecnostna veda a bezpeecnostne vzdelanie»*. Liptovsky Mikulas : AOS v Liptovskom Mikulasi, 2006 (CD nosic).

31. Зима Ю. П. Облік і контроль державного фінансування сільськогосподарських підприємств : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09. Житомир, 2011.

32. Иващенко Г. В. О понятии «безопасность». *Теоретический журнал CREDO*. 2000. № 6. URL: <http://credonew.ru/content/view/207/52>. (дата звернення: 10.03. 2020).

33. Іванова В. В. Щодо формування системи інформаційного забезпечення розвитку економіки України. *Економіст*. 2008. № 4. С. 61–63.

34. Ісаншина Г. Ю. Особливості застосування міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності в Україні. *Ефективна економіка*. 2019. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6994>. (дата звернення: 10.03. 2020).

35. Качинський А. Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень : монографія. Київ : НІСД, 2013. 104 с.

36. Кваша Т. К. Волощук Р. В. Підходи до інтегрального оцінювання стану економічної безпеки як складної системи. *Науково-технічна інформація*. 2015. № 3. С. 31–41.

37. Кикель П. В., Сороко Э. М. Краткий энциклопедический словарь философских терминов. Минск : БГПУ, 2006. 266 с.

38. Козловський С. В., Жураківський Є. С. Теоретико-методологічні підходи до визначення категорії «економічна безпека» та складових економічної безпеки України. *Економіка та держава*. 2015. № 6. С. 37–42.

39. Козьменко О. В., Кузьменко О. В. Економіко-математичні методи та моделі (економетрика) : навч. посіб. Суми : Університетська книга, 2014. 406 с.

40. Корн Г., Корн Т. Справочник по математике для научных сотрудников и инженеров. Москва : Наука, 1974. 832 с.

41. Кузьмін О. Є., Георгіаді Н. Г. Формування і використання інформаційної системи управління економічним розвитком підприємства : монографія. Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2006. 368 с.

42. Ловінська Л. Г. Фінансовий облік у державному секторі: міжнародний підхід / Ловінська Л. Г., Свірко С. В., Єфименко Т. І., Канцуров О. О. Київ : Аграрна наука, 2009. Ч. 1. 480 с.

43. Ложкін Г. В. Комаровська В. Л. Економічна безпека особистості. *Бизнес и безопасность*. 2009. № 6. С. 40–42.

44. Львовский Е. Н. Статистические методы построения эмпирических

формул. Москва : Высш. шк., 1988. 239 с.

45. Маргасова В. Г. Зарубіжний досвід забезпечення економічної безпеки регіону. *Науковий вісник ЧДІЕУ. Регіональна економіка*. 2011. № 1 (9). С. 53–61.

46. Маслак О. І. Коробкова І. В. Інформаційне забезпечення процесу управління стратегічною стійкістю підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 4. С. 23–25.

47. Маслій О. А. Методичні засади ідентифікації загроз економічній безпеці держави. *Економіка і регіон*. 2017. № 6. С. 28–34.

48. Методология экономико-статистического исследования демографической безопасности и здоровья общества : коллективная монография / П. А. Смелов, М. В. Карманов, В. Б. Дударев, А. М. Зареченский. Москва : МЭСИ, 009. 160 с.

49. Методологічні вказівки з внутрішнього аудиту в державному секторі України. Міністерство фінансів України. 2019. URL: https://www.mof.gov.ua/storage/files/%D0%9C%D0%92_%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82_%D0%92%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF_%2B_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D1%96%D0%BB%D0%B8_1-8.pdf (дата звернення: 10.03.2020).

50. Микитюк І. С. Теоретичні положення концепції єдиної системи державного фінансового контролю. *Вісник КНТЕУ*, 2007. № 1. С. 63–68.

51. Михаліцька Н. Я. Цвайг Х. І. Сучасний стан розрахунків інтегрального індексу економічної безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Сер. Економічна*. 2017. Випуск 2. С. 84–91.

52. Міщенко Т. М. Відповідальність і підзвітність – взаємопов'язані складники внутрішнього контролю. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 26 (2). С. 103–106.

53. МСБО 12 «Запаси» URL: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=80967&cat_id=80024 (дата звернення: 10.03.2020).

54. МСБО 17 «Основні засоби» URL: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=80967&cat_id=80024 (дата звернення: 10.03.2020).

55. МСБО 25 «Виплати працівникам» URL: http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=80965&cat_id=83024. (дата звернення: 10.03.2020).

56. МСБО 5 «Витрати на позики». URL: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=80967&cat_id=80024 (дата звернення: 10.03.2020).

57. МСБОДС 1 «Подання фінансових звітів» URL: <http://www.minfin.gov.ua> (дата звернення: 10.03.2020).

58. МСБОДС 23 «Дохід від необмінних операцій (податки та трансферти)» URL: <http://www.minfin.gov.ua> (дата звернення: 10.03.2020).
59. МСБОДС 9 «Дохід від операцій обміну» URL: <http://www.minfin.gov.ua> (дата звернення: 10.03.2020).
60. МСФЗДС 1 «Подання фінансової звітності». URL: <http://minfin.kmu.gov.ua/document/81047/1a.pdf>. (дата звернення: 10.03.2020).
61. Мунтіян В. І. Економічна безпека України : монографія. Київ : КВІЦ, 1999. 463 с.
62. Основні показники розвитку паливно-енергетичного комплексу : Міністерство енергетики та вугільної промисловості України. Серпень 2019. URL: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/doccatalog/document?id=245416376> (дата звернення: 10.03.2020).
63. Офіційний сайт GlobalFirepower. URL: <https://www.globalfirepower.com/> (дата звернення: 10.03.2020).
64. Паньков В. Економічна безпека. *Інтерлінк*. 2007. № 3. С. 113–117.
65. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Статистика процесу забезпечення : підручник для держ. службовців, науковців, студентів і аспірантів вищих навч. закл. екон. профілю / за ред. Б. Кравченка. Київ : «Кондор», 2002. 302 с.
66. Перехідна економіка : підручник / В. М. Геєць, Є. Г. Панченко, Е. М. Лібанова та ін. ; за ред. В. М. Гейця. Київ : Вища шк., 2003. 591 с.
67. Пенська І. О., Дахнова О. Є. Прогнозування стану зовнішньоекономічної безпеки України. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 8. С. 430–438.
68. Подлужна Н. О. Організація управління економічною безпекою підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01. Донецьк, 2004. 22 с.
69. Полторак А. С., Тусова Н. О. Напрями удосконалення методичного інструментарію оцінки стану фінансової безпеки України. *Економічний форум*. 2018. № 2. С. 324–330.
70. Полумієнко С. К. Горда С. Є. Індикативний аналіз процесів національного розвитку. *Математичне моделювання в економіці*. 2016. № 2. С. 65–97.
71. Предборський В. А. Економічна безпека держави : монографія. Київ : Кондор, 2005. 391 с.
72. Про бюджетну класифікацію : наказ Міністерства фінансів України від 14.01.2011 № 11 URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1023.2794.0>. (дата звернення: 10.03.2020).
73. Про Державний бюджет України на 2019 рік : Закон України від 23 листопада 2018 року № 2629-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19> (дата звернення: 10.03.2020).
74. Про затвердження деяких національних положень (стандартів)

бухгалтерського обліку в державному секторі : наказ Міністерства фінансів України від 29.12.2011 № 1798. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi..> (дата звернення: 10.03.2020).

75. Про затвердження деяких національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі та змін до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі : наказ Міністерства фінансів України від 18.05.2012 № 568. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> (дата звернення: 10.03.2020).

76. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/ME131588> (дата звернення: 10.03.2020).

77. Про затвердження національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі : наказ Міністерства фінансів України від 24.12.2010 № 1629. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.03.2020).

78. Про затвердження національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі : наказ Міністерства фінансів України від 12.10.2010 № 1202. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> (дата звернення: 10.03.2020).

79. Про затвердження Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007-2015 роки: Постанова Кабінету міністрів України від 16 січня 2007 р. № 34. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/> (дата звернення: 10.03.2020).

80. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» : розпорядження Кабінету міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80> (дата звернення: 10.03.2020).

81. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2017–2020 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 лютого 2017 р. № 142-р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/142-2017-p/para6#n6> (дата звернення: 10.03.2020).

82. Пустовійт Р. Ф. Військово-економічна безпека держави. *Економіка та держава*. 2016. № 7. С. 23–28.

83. Радіонова І. Ф., Усик В. І. Макроекономічний аналіз національної економіки: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. 304 с.

84. Рудик Н. В. Макрофінансові індикатори в системі управління державними фінансами : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. Київ, 2016. 228 с.

85. Сак Т. В. Економічна безпека України: поняття, структура, основні

тенденції. *Інноваційна економіка*. 2013. № 6. С. 336–340.

86. Свірко С. В. Загальні положення порядку складання фінансової звітності в секторі державного управління відповідно до МСБОДС. *Формування ринкової економіки*. 2010. № 10. С. 470–486.

87. Сmacher В. В. Показники оцінки демографічної безпеки. *Технологический аудит и резервы производства*. 2013. № 5 (3). С. 52–54.

88. Соболева С. В., Чудаева О. В. Демографическая безопасность России и ее регионов: факторы, проблемы, индикаторы. *Регион: экономика и социология*. 2008. № 3. С. 147–167.

89. Стефанюк І. Державний аудит як ефективна форма контролю суспільних фінансів і майна. *Вісник КНТЕУ*. 2006. № 5. С. 22–30.

90. Третяк В. В., Гордієнко Т. М. Економічна безпека: сутність та умови формування. *Економіка та держава*. 2010. № 1. С. 6–8.

91. Цвігун І. А. Система показників оцінки демографічної безпеки України. *Економіка і суспільство*, 2017. № 10, С. 552–559.

92. Чубукова О. Ю., Воронкова Т. Є. Система економічної безпеки (екосистейт): сутність, структура. *Ефективна економіка*. 2014. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_2_82 (дата звернення: 10.03.2020).

93. Чумакова І. Ю. Організація внутрішнього аудиту в державних органах влади різних систем і країн світу. *Наукові праці НДФІ*. 2015. Вип. 3. С. 144–156.

94. Чумакова І. Ю. Управлінська підзвітність і контроль у державному секторі. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації* : міжнар. зб. наук. праць. 2014. Вип. 2. С. 216–219.

95. Шалімова Н. С. Забезпечення ефективності системи державного фінансового контролю з позицій взаємовідносин суб'єктів контролю: теоретичний аспект. *Розвиток державного фінансового контролю в контексті економічної безпеки країни* : матеріали І Міжнар. форуму, 23 трав. 2019 р., м. Ірпінь / Ун-т держ. фіскальної служби України. Ірпінь : УДФСУ, 2019. С. 75–79.

96. Шлемко В. Т., Бінко І. Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія. Київ : НІСД, 1997. 144 с.

97. Экономическая безопасность как объект регионального исследования / Татаркин А., Романова О., Куклин А. и др. *Вопросы экономики*. 1996. № 5. С. 78–89.

98. Яковенко Р. В., Сігова Х. В. Економічна безпека України : поняття, структура та проблема забезпечення. *Сучасні проблеми економічної теорії, маркетингу та моделювання соціально-економічних систем* : матеріали Першої Всеукраїнської науково-практичної конференція (заочної), м. Кропивницький, 28-29 квітня 2017 року. Кропивницький : «Ексклюзив-систем», 2017. С. 108–112.

99. 2019 Index of Economic Freedom : The Heritage Foundation. URL : <https://www.heritage.org/index/about> (дата звернення: 10.03.2020).

100. Business Environment Risk Intelligence. URL: <http://www.beri.com/> (дата звернення: 10.03.2020).

101. Chang, C. A Measure of National Power, Fo-guang university press, Taiwan, 2004. pp. 1–34.

102. David Clowes, Dominika Choroś-Mrozowska. Aspects of global security – the measurement of power & its projection. Results from twenty selected countries (2000-2013). *Journal of International Studies*. 2015. Vol. 8. No 1. PP. 53-66. DOI: 10.14254/2071-8330.2015/8-1/5.

103. Doing Business 2019 / International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. URL: https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2019-report_web-version.pdf (дата звернення: 10.03.2020).

104. Economic Security. Neglected Dimension of National Security? / edited by Sheila R. Ronis. Washington : Center for Strategic Conferencing Institute for National Strategic Studies by National Defense University Press, D.C. 2011. 116 p.

105. Euromoney country risk. URL: <http://www.euromoneycountryrisk.com/> (дата звернення: 10.03.2020).

106. Failed States Index 2019. URL: <https://fundforpeace.org/2019/04/10/fragile-states-index-2019/> (дата звернення: 10.03.2020).

107. Foreign Spy Agencies Threaten Canada's Economic Security, Warns New Study. Canada News Wire CSIS/SCRS 1996 URL: <http://www.csis-scrs.gc.ca>. (дата звернення: 10.03.2020).

108. Global Food Security Index. URL: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Index> (дата звернення: 10.03.2020).

109. Global Innovation Index 2019. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2019.pdf (дата звернення: 10.03.2020).

110. Global Peace Index 2019. URL: <http://visionofhumanity.org/app/uploads/2019/06/GPI-2019-web003.pdf> (дата звернення: 10.03.2020).

111. Holonič, J. Stričík M. Economic development of the region with an impact on the quality of life. *Proceedings of the scientific – technical conference*. Uzhgorod : Lira print, 2016.

112. Human Development Report 2019 Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century. URL: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf> (дата звернення: 10.03.2020).

113. International Monetary Fund. URL: <http://data.imf.org/?sk=388DFA60-1D26-4ADE-B505-A05A558D9A42> (дата звернення: 10.03.2020).

114. KOF Globalisation Index : KOF Swiss Economic Institute. URL: <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html> (дата звернення: 10.03.2020).

115. Nesadurai Helen E S. Conceptualising Economic Security in an Era of

Globalisation: What Does the East Asian Experience Reveal? *CSGR Working Paper*. 2005. № 157/05. February. 26 p.

116. Rosecrance, R. N. *The rise of the trading state*, Basic Books, New York, 1986. P. 16.

117. Tamošiūnienė R., Munteanu C. Current research approaches to economic security. 1st International Conference on Business Management Universitat Politècnica de València, 2015. DOI: <http://dx.doi.org/10.4995/ICBM.2015.1537>

118. Tatul Melsik Mkrtchyan. State Economic Security System and Its Components. *4th Int'l Conference on Research in Humanities, Sociology & Corporate Social Responsibility (RHSCSR'15)* Sept. 25–26, 2015 Penang (Malaysia).

119. The Global Competitiveness Index : The Global Competitiveness Report 2019. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf (дата звернення: 10.03.2020).

120. The Macroeconomic Imbalance Procedure (MIP) introduced. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/The_Macroeconomic_Imbalance_Procedure_%28MIP%29_introduced#The_MIP_indicators Data extracted in October 2019 (дата звернення: 10.03.2020).

121. United Nations Development Programme. Human Development Reports. URL: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi> (дата звернення: 10.03.2020).

Наукове видання

*Вашай Юлія Володимирівна
Дорошенко Олена Олександрівна*

**ГАРМОНІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНО-
АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ
ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ В
УМОВАХ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ
НЕСТАБІЛЬНОСТІ**

Монографія

Друкується в авторській редакції

Технічний редактор

Г. Ф. Сімчук

Підписано до друку 29.05.2020 р. Формат 60×84¹/₁₆.

Ум.-друк. арк. 6,4. Обл.-вид. арк. 7,1.

Тираж 300 прим. Зам. № 5494.

*Видавець і виготовлювач
Національний університет
водного господарства та природокористування
вул. Соборна, 11, м. Рівне, 33028.*

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
РВ № 31 від 26.04.2005 р.*